

Anställ unga!

*Delbetänkande
av Koordinatörn för unga till arbete*

Stockholm 2006

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2006:31

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2006

ISBN 91-38-22548-4
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Lena Hallengren

Utbildnings- och kulturdepartementet

Den 12 maj 2005 bemyndigade regeringen statsrådet Lena Hallengren att den 1 augusti 2006 tillkalla en särskild utredare med uppgift att som nationell koordinator utreda hur ungdomar med slutförd gymnasial eller eftergymnasial utbildning skall kunna ges möjlighet till en snabbare etablering på arbetsmarknaden. Till nationell koordinator utsågs Lil Ljunggren Lönnberg, direktör i Arbetsmarknadsstyrelsen. Den 22 augusti förordnades Anna-Lena Persson som sekreterare. Förordnandet avslutades den 15 januari. Samma dag förordnades Susanne Zander som sekreterare och den 24 januari förordnades Eva Edström Fors som sekreterare i utredningen.

Utredningen har antagit namnet Nationell koordinator för unga till arbete.

Jag fick i uppdrag att i samråd med arbetsmarknadens parter undersöka förutsättningarna samt utarbeta metoder för arbetsmarknadens parter att sluta avtal som möjliggör snabbare etablering på arbetsmarknaden för ungdomarna. Jag fick dessutom i uppgift att i samråd med arbetsmarknadens parter kartlägga de metoder och insatser som finns, till exempel olika former av introduktionsprogram för att underlätta ungdomars etablering på arbetsmarknaden samt att analysera vilken betydelse sådana metoder och insatser har för ungdomars etablering på arbetsmarknaden.

Till utredningen har därför sammankallats en samrådsgrupp med arbetsmarknadens parter. I samrådsgruppen ingår Barbro Emriksdotter, Sveriges kommuner och landsting, Jonas Berggren, Svenskt Näringsliv, Anna Lundgren, Arbetsgivarverket, Irene Wennemo, LO, Lena Westerlund, LO, Jessica Mann, TCO samt Ossian Wennström, SACO.

Till utredningen har också knutits en arbetsgrupp från Arbetsmarknadsverket. I arbetsgruppen ingår Monica Harrysson, AMS, Marie Dahlgren, AMS, Mikael Karlsson, Länsarbetsnämnden

Malmö, Christer Kihlström, Länsarbetsnämnden Blekinge, Ingegerd Grevfors, Länsarbetsnämnden Stockholm, Leif Ydnäs, Länsarbetsnämnden Dalarna samt Susanne Borg, Länsarbetsnämnden Västernorrland. Arbetsgruppens uppgift har främst gällt Arbetsförmedlingens medverkan i etableringen av unga på arbetsmarknaden. Jag har fått i uppgift att lämna en delredovisning av uppdraget till den 28 februari. Jag har valt att i delbetänkandet lämna en redovisning av läget, men också peka på den akuta situationen för de unga i målgruppen som nu befinner sig utanför arbetsmarknaden och behovet av åtgärder för dessa.

Textredigering och layout har utförts av kanslisekreterare Gunilla Malmqvist, kommittéservice.

Jag överlämnar härmed delbetänkandet ”Anställ unga” (SOU 2006:31) med förhoppningen att det ska underlätta bedömningar och ställningstaganden om insatser för de ungas etablering på arbetsmarknaden.

Stockholm i mars 2006

Lil Ljunggren Lönnberg

/Susanne Zander, Eva Edström Fors

Innehåll

Sammanfattning	9
1 Inledning	19
2 Ungas etablering på arbetsmarknaden	21
2.1 Målgruppen unga – en presentation.....	21
2.1.1 Åldersgruppen	21
2.1.2 De ungas utbildning och utbildningen bland de arbetslösa.....	22
2.1.3 Olika definitioner av etablering och arbetslöshetstal	25
2.1.4 Regionala skillnader.....	29
3 Befolkning och arbetsmarknad	31
3.1 Bakgrund	31
3.1.1 Arbetslöshetens följeslagare	34
3.1.2 Etableringsålder	34
3.1.3 Ett internationellt perspektiv.....	36
3.2 Utsikterna för unga på kort sikt	40
3.3 Utsikterna för unga på lite längre sikt	41
4 Från utbildning till arbete	45
4.1 Inledning.....	45
4.2 Ungdomsskolan – med tonvikt på gymnasieskolan	46
4.2.1 Programgymnasiet och reformerad gymnasieskola 2007	47

4.2.2	Valfriheten för elever, dimensionering och utbud av program.....	49
4.2.3	Om vägledning inför val av utbildning.....	52
4.2.4	En bred eller smal yrkesutbildning – ett evigt dilemma?.....	55
4.3	Dimensionering av högre utbildning – en svåröst ekvation?.....	58
4.3.1	Matchningsproblemet.....	58
4.3.2	Dimensionering.....	59
4.3.3	En expanderande högskola.....	61
4.3.4	Överkvalificering?.....	62
4.3.5	Bryggan till arbetslivet.....	63
4.4	Samverkan arbetsliv och utbildning.....	68
5	Metoder, insatser och program.....	71
5.1	Yrkesutbildningsavtal.....	71
5.2	Andra former av yrkesträning i arbetslivet.....	74
5.3	Avtal inom universitet och högskolor avseende verksamhetsförlagd utbildning.....	75
5.4	Traineeprogram.....	76
5.5	Arbetsförmedlingarnas arbete med arbetslösa unga som slutfört en utbildning.....	78
5.5.1	Arbetsmarknadspolitiska program för ungdomar upp till 24 år.....	79
5.5.2	Arbetsmarknadspolitiska program för unga från 25 år.....	80
5.5.3	Arbetsmarknadsutbildning.....	80
5.5.4	Jobsökaraktiviteter för unga arbetslösa utan fast förankring på arbetsmarknaden.....	81
5.6	Navigatorcentra.....	82
6	Anställ unga!.....	85
6.1	Ökad sysselsättning i Sverige nödvändig för att unga ska få arbete.....	86

6.2	Gynnsamma villkor på arbetsmarknaden för unga	88
6.3	”Snabbare” etablering	89
6.4	Utbildning och etablering	90
6.5	Behov av justeringar i de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna för unga	93
6.6	Kan fler branscher införa yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning?	94
6.7	Är yrkesutbildningsavtal något för omvårdnadsassistenter?	95
6.8	Önskvärt med nya avtal för introduktion av unga.....	98
6.9	Situationen för unga arbetslösa idag	100
6.9.1	Ungdomskullarna	100
6.10	Generationsväxlingen	102
6.11	Unga arbetslösa här och nu	103
6.11.1	Introduktion i arbetslivet (INTRO) för att klara generationsväxlingen	103
6.11.2	Förslag till slopande av finansieringsbidrag för de som anordnar arbetspraktik med introduktionsprogram	104
6.11.3	Mål 3 bör användas för att säkra generationsväxlingen på arbetsmarknaden.....	105
7	Det fortsatta arbetet	107
	Referenser	109
	Bilaga Kommittédirektiv	113

Sammanfattning

Ungas etablering på arbetsmarknaden måste ges hög prioritet. Att få första riktiga jobbet är steget in i ett nytt skede i livet och måste både för samhällets och de ungas skull underlättas lång- och kortsiktigt.

Kortsiktigt står vi inför en period med stora ungdomskullar som nu kommer in på gymnasiet och som inom ett par år ska ut på arbetsmarknaden. Sverige har en stark ekonomisk tillväxt, men trots detta utvecklades sysselsättningen svagt 2004. Under 2006 är sysselsättningsökningen positiv, men det långsiktigt hållbara i denna utveckling kan ifrågasättas. Till det ska läggas den redan höga arbetslösheten bland unga. De stora pensionsavgångarna som väntas när 40-talisterna uppnår pensionsålder dröjer ytterligare en tid. Det betyder att det blir ett tidsglapp innan generationsväxlingen tar vid. De unga som hamnar i glappet riskerar att slås ut från arbetsmarknaden. Det går fort när man är ung och inte har någon förankring i arbetslivet och utbildning är färskvara. Det motiverar att regeringen och Arbetsmarknadsverket använder de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna för att tidigarelägga anställningar och underlätta generationsväxlingen.

Ur ett långsiktigt perspektiv är det viktigt att fortsätta arbetet med att förstärka kontakterna mellan utbildning och arbetsliv redan i grundskolan och hela vägen upp i utbildningssystemet. Att samverka om utbildningarna på alla nivåer ger kontakter och nätverk och ökar arbetsgivarnas vilja att anställa unga efter avslutad utbildning. Det är ett arbete som ständigt måste pågå.

Slutsatsen är att den snabba utvecklingen och höga förändringstakten som präglar stora delar av arbetslivet inte gör det möjligt för gymnasieskolan och högskolan att tillgodose arbetsmarknadens krav på yrkesspecifik kompetens inom alla områden. Ansvar för att ta emot nyutträdande och se till att de får en introduktion i arbetet måste ligga på arbetsplatsen. Arbetsmark-

nadens parter bör gemensamt skapa förutsättningar för sådan introduktion.

Målgruppen

De unga som idag avslutar en utbildning för att etablera sig på arbetsmarknaden tillhör de mest välutbildade i den åldersgruppen som Sverige någonsin har haft. Sveriges 29-åringar har redan en utbildningsnivå som överstiger den hos dem i riket som är 39 eller 49 år. Andelen med en högskoleutbildning som är minst treårig är dubbelt så stor som i de äldre årskullarna.

Ungas etableringsålder (då 75 procent av en årskull har en sysselsättning) har ökat från 21 år 1990 till 28 år 2004. I takt med den förlängda utbildningen, träder unga in på arbetsmarknaden allt senare, men senareläggningen av etableringen på arbetsmarknaden beror också i hög grad på konjunkturläget och arbetsgivarnas vilja att anställa unga.

Jag har valt 29 år som övre gräns för vår målgrupp och 18 år som undre. I Sverige utgör åldersgruppen 18–29 år 1 294 204 individer dvs. var åttonde person i Sverige tillhör denna åldersgrupp. Till målgruppen hör de unga i åldersgruppen som slutfört gymnasial eller eftergymnasial utbildning.

Arbetslösheten bland unga 18–29 år är högre än jämfört med övriga grupper i arbetskraften. 81 230 personer var arbetslösa i januari 2006, 37 106 personer deltog i något av AMS anordnat program. Totalt utgjorde öppet arbetslösa och programdeltagare i åldern 18–29 år 118 336 individer i januari 2006 vilket är nio procent av populationen. Av dessa var ungefär 14 000 i åldern 18–19 år. Ca 4 000 var långtidsarbetslösa (mer än 100 dagar om man är under 25 år, sex månader för övriga) och ca 1 500 långtidsinskrivna (mer än två år).

Ytterligare 91 000 individer i åldern 18–29 år var deltid-arbetslösa.

Ungefär 60 procent av de öppet arbetslösa i åldern 18–29 år har en gymnasieutbildning och runt 20 procent har en högskoleutbildning på minst två år. De arbetslösas utbildning är huvudsakligen av en yrkesinriktad karaktär, men runt en tredjedel har vad man kan kalla generella utbildningar på gymnasie- eller högskolenivå.

Bristen på arbete tvingar många unga att söka försörjningsstöd (socialbidrag). Antalet unga som var långvarigt beroende av stöd ökade med 20 procent mellan 2003 och 2004 till över 20 000 individer och inget tyder på att utvecklingen under 2005 var gynnsammare.

Unga arbetslösa, här och nu

Att de unga nu ökar kraftigt i antal under en period, samtidigt som ungdomsgruppen minskar som andel av befolkningen, innebär på lång sikt, enligt många bedömare, att vi kommer att ha en arbetskraftsbrist, och inte som idag brist på arbetstillfällen. Det är lätt att i sådana sammanhang luta sig tillbaka och se dagens situation som ett övergående problem. Men så enkelt är det inte. Om vi inte bereder plats för unga här och nu, kommer de, när de behövs, att vara så långt från arbetsmarknaden att många av dem inte längre har förmåga och möjlighet att ta ett arbete. Vi kan inte låta dessa unga ha studerat förgäves och inte ge dem chansen till arbete och trygghet.

Vi måste göra allt i vår makt, här och nu, för att de ska kunna etablera sig på arbetsmarknaden så snart de själva vill. De har lika stor rätt till etablering och egen försörjning som tidigare generationer.

De demografiska förutsättningarna

Utvecklingen under den kommande 10-årsperioden innebär enligt SCB:s befolkningsprognos ökande kullar i åldern 19–25 år. Ökningen av antalet personer i hela denna grupp innebär en faktisk volymökning från knappt 750 000 individer år 2005 till knappt 900 000 år 2013, en ökning med lite drygt 150 000 individer. Det innebär att under de närmaste fem åren ökar kullarna i gymnasieskolan alltmer och det kommer att gå 25 procent fler i gymnasieskolan än idag. Efter år 2013 kommer ungdomskullarna att minska igen.

”Snabbare” etablering på arbetsmarknaden

Den viktigaste faktorn för att korta etableringsfasen för unga är en god tillväxt som också ger en positiv sysselsättningsutveckling. Det handlar om att skapa gynnsamma förutsättningar för såväl företag som offentlig verksamhet att driva verksamhet och att så långt det är möjligt minska administrativa kostnader inom framför allt områdena skatt, miljö och arbetsmarknad.

Inom ramen för mitt uppdrag är det väsentligt att finna olika sätt att kunna överbrygga gapet mellan utbildning och arbetsliv för de unga som ett sätt att korta etableringstiden. Där spelar frågan om utbildningssystemen och deras relation till arbetslivet en viktig roll men också frågan om utbildningarnas dimensionering på olika nivåer och sambandet med ungas möjligheter att själva göra kloka val. En viktig fråga är också arbetslivets förmåga att ta emot de unga välutbildade och tillgodogöra sig deras kunskaper och kompetenser.

Utbildningssystemens förutsättningar att klara de kommande årens utmaningar

Dagens utbildningssystem är resultatet av flera intensiva reformperioder och takten i förändringarna är fortsatt hög.

Inom de närmaste åren kommer de exceptionellt stora barnkullarna från 1990-talets början in i gymnasiet och, några år senare, i högskolan. De kommande åren innebär att gymnasieskolan både behöver öka sin kapacitet när det gäller antalet platser och samtidigt höja kvaliteten avsevärt i förhållande till nuvarande nivå.

En framgångsfaktor har tydligt tonat fram när det gäller att underlätta ungas etablering och det är en stark koppling byggd på ömsesidig nytta mellan arbetslivet, branscherna och utbildningsanordnaren och det gäller alla nivåer av utbildningen. Det är också viktigt att den kontakten etableras tidigt, redan i grundskolan. Mina slutsatser i korthet är:

Stärk kvaliteten i gymnasieskolan samtidigt som den kraftigt byggs ut och satsa på gymnasieprogram för att tillmötesgå intresse och önskemål från eleverna och branscherna, det gäller särskilt de yrkesförberedande programmen. Det är ett sätt att få motiverade elever som fullföljer sin utbildning. En förnyad pedagogik behövs för att stärka samspelet mellan karaktärsämnen och kärnämnen.

Informera bättre om utbildning och arbetsliv inom alla delar av utbildningssystemet, från grundskolan till den högre utbildningen. Det behövs mer vägledning och rådgivning eftersom arbetsmarknaden har blivit mer komplex. Vägledning kan vara avgörande för de elever som inte har egna kontakter eller i sin omgivning saknar vuxna med en etablerad kontakt med arbetsmarknaden. Informationen om gymnasieskolan och de olika programmen behöver utvecklas från att vara en marknadsföring för vissa gymnasieskolor till att mera handla om vart utbildningen leder och att den håller vad den lovar.

Starta karriärplaneringen för studenterna inom högskolan tidigt. Lärosätena behöver också marknadsföra sina utbildningar mot avnämarna och förklara vad de innehåller och kan användas till.

Kontakterna mellan utbildning och arbetsliv förstärks på alla nivåer av utbildningssystemet. Prao skulle behöva vara obligatoriskt och en prioriterad uppgift i grundskolan. Arbetslivet bör tidigt släppas in för att kunna förmedla en aktuell och realistisk bild av dagens arbetsliv.

Unga väljer ofta utbildning efter intresse och det kräver att utbudet av program stämmer med hur unga väljer men att också branschens behov speglas i hur utbudet ser ut. Idag fungerar inte matchningen och dimensioneringen, det finns för få platser inom vissa program och för många inom andra. Mer av samverkan mellan branscher, utbildningsanordnare och kommuner/regioner behövs.

Slutligen – en effektiv utbildning innebär att den unga får sina val tillgodosedda, att utbildningen håller vad den lovar och att kvaliteten blir så bra att avhopp, felval och onödiga vändor i kommunal vuxenutbildning minimeras. Resurserna i vuxenutbildningen bör istället utnyttjas för kortare yrkesutbildningar som nyligen aviserats.

Yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning i arbetslivet har en begränsad betydelse. Vad kan behövas istället?

Yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning i direkt anslutning till gymnasieutbildning är ovanligt i arbetslivet. Det förekommer endast för de yrkesförberedandeprogrammen Bygg och El med sina olika inriktningar. I denna färdigutbildning blir eleverna anställda och kallas lärling.

Jag har i utredningen skickat ut en enkät till yrkesnämnder för att dels ta reda på hur aktiva yrkesnämnderna är, dels utröna intresset för att utveckla yrkesutbildningsavtalen. I enkätsvaren framkom bl.a. att färdigutbildning i yrkesutbildningsavtalen medför en risk för att andra vägar in i yrket blir begränsade och att antalet lärlingsplatser kan bli en flaskhals för att kunna öka dimensioneringen av utbildningen. Detta ställer till problem i flera branscher, bl.a. för dem som har stora rekryteringsbehov. Det kan också leda till konservering av arbetsformer och hindra utveckling av branschen.

Fördelarna med färdigutbildningsavtal är att de ger eleverna från dessa program goda arbetsmarknadsutsikter. Eleverna som går programmen har tre år efter avslut i genomsnitt högre lön, oftare ett arbete och har i regel fasta heltidsjobb. Dessa program ger den bästa inträdesbiljetten till arbetsmarknaden. Troligen skulle fler branscher kunna kopiera modellen, till exempel inom äldreomsorgen.

Efter en utbildning som är förberedande, på såväl gymnasial som eftergymnasial nivå, kommer i många branscher att återstå en viss del som handlar om just kompetensen för det specifika yrket. Jag anser det nödvändigt att det skapas ingångar i arbetslivet för de unga som lämnar skolan/den högre utbildningen genom att de erbjuds att få ta del av ett introduktionsprogram på arbetsplatsen, med avsikt att övergå i anställning. Ett sådant ska ge möjlighet till färdighetsträning i specifikt yrke. Avtal bör komma till stånd inom olika branscher mellan fackliga organisationer och arbetsgivarorganisationer, om hur dessa introduktioner ska genomföras. Förslaget har likheter med de trainee-, aspirant- och praktikantprogram som finns i olika former främst i större företag och organisationer och som till övervägande del vänder sig till högskol-utbildade. Det här förslaget ska kunna anpassas till alla arbetsgivare, såväl offentliga som privata och det bör gälla yrken både för gymnasie- och eftergymnasialt utbildade.

Ett exempel på hur det bör kunna fungera är det avtal som i februari 2006 har slutits mellan arbetsgivarorganisationen Almega och SACO-förbunden Jusek, Civilekonomerna samt Civilingenjörsförbundet; UngAkademiker. Avtalet innebär att en nyexaminerad akademiker får en "prova på anställning" på mellan sex och tolv månader. Till anställningen kopplas ett individuellt program som ska innehålla förslag på lämpliga arbetsuppgifter samt handledare. Arbetsuppgifterna ska ha nära samband med den nyexami-

nerades utbildning och handledaren ska ha relevant kompetens. Under anställningstiden erhåller den unge akademikern en lön på 18 000 kronor i månaden. Efter anställningstiden är förhoppningen att anställningen övergår i en ordinarie anställning.

Metoder och program för att underlätta ungas etablering på arbetsmarknaden

Inom ungdoms- och arbetsmarknadspolitiken finns åtgärder i form av projekt, metoder och program som alla syftar till att korta arbetslöshetstiderna för unga och underlätta inträdet på arbetsmarknaden. Jag har i utredningsarbetet tagit del av projekt- och metodbeskrivningar och själv träffat projektledare och deltagare i program och projekt. Alltför mycket av det arbete som bedrivs runt om i landet följs inte upp, utvärderas eller sprids. Det lever så länge det drivs vidare av eldsjälär. Många projekt har utvecklat väl fungerande metoder för att arbeta med unga och skapat fungerande nätverk med arbetsgivare. I det fortsatta arbetet är det viktigt att dessa erfarenheter tas till vara och att ungas egna idéer och önskemål kommer till uttryck.

Det finns behov av mindre justeringar av regelverket avseende de arbetsmarknadspolitiska programmen. Framför allt är det angeläget att ta bort nuvarande åldersgräns på 20 år för att få ta del av arbetsmarknadspolitiska program och få del av aktivitetsstöd. Gränsen bör istället sättas vid att man ska ha slutfört sin gymnasieutbildning eller ha fyllt 20 år.

Den kommande generationsväxlingen

Just nu befinner vi oss i en situation där alltför unga går direkt från utbildning in i arbetslöshet och det troliga är att antalet unga, ej etablerade på arbetsmarknaden ökar under ytterligare några år innan en möjlig vändning kommer. Då kommer troligen fler att behöva anställas för att kunna upprätthålla produktion och välfärd.

Vi står inför en gigantisk generationsväxling i arbetslivet, det gäller både det offentliga och det privata arbetslivet. Frågan är när. Vi har under senare tid sett att genomsnittsåldern för pensionsavgångarna har ökat. Det gör att generationsväxlingen fördröjs. Hur länge, är svårt att veta, men det kan dröja mellan fem till tio år

innan det får fart. Men då kommer avgångarna från arbetsmarknaden att överstiga de nyutbildade och efterfrågan på arbetskraft kommer inom flera områden att överstiga tillgången. Men frågan är om de arbetslösa unga då fortfarande står till arbetsmarknadens förfogande.

Det är nu det finns tid och möjlighet att förbereda generationsväxlingen genom att ge de unga välutbildade, möjlighet att få sin färdighetsträning i specifika yrkesroller och genom att låta de äldre, mer erfarna, handleda och dela med sig av sina erfarenheter och kunskaper. Det är viktigt att finna system som säkerställer den professionella kunskapsöverföringen mellan generationerna. En modell som, med anpassning till olika sektorer, jag menar bör prövas är en modell för Introduktion i arbetslivet kopplad till ett system med mentorer eller handledare bland dem som inom några år ska gå i pension. För att underlätta detta inom både privat och offentlig sektor föreslår jag att prioriteringarna i Europeiska socialfondens mål 3, inför kommande programperiod som inleds 2007, utformas så att det blir möjligt.

Om vi inte gör detta nu, uppstår det ett tidsglapp och i det glappet riskerar vi att tappa en hel ungdomsgeneration. Därför är det viktigt att på kort sikt utnyttja arbetsmarknadspolitiken för att möjliggöra tidigareläggning av rekryteringar där yngre kan gå parallellt med äldre för att få en introduktion i jobbet.

INTRO – ett sätt att underlätta generationsväxlingen

Min avsikt är att på försök tillsammans med länsarbetsnämnderna i några län använda den arbetsmarknadspolitiska åtgärden Arbetspraktik för att kunna underlätta generationsväxlingen på arbetsmarknaden för såväl offentliga som privata arbetsgivare. Arbetspraktiken gör det möjligt att tidigarelägga rekryteringar av unga nyutbildade på såväl gymnasial som eftergymnasial nivå med ingen eller begränsad yrkeserfarenhet. De unga ska få möjlighet att med ett introduktionsprogram få stöd och handledning för att tillägna sig den kompetens som fordras i det sökta arbetet. Samtidigt ska de äldres erfarenhet och kunskap som införskaffats under ett långt arbetsliv tas tillvara och förmedlas till de unga. Tanken är att pröva en modell som säkerställer en professionell överföring av kunskaper mellan generationer och samtidigt ökar möjligheterna för unga

arbetslösa att få arbete. I första hand beräknas försöksverksamheten pågå från 1 juli 2006 till 31 december 2007.

De arbetsgivare som anordnar arbetspraktik med INTRO, bör undantas från kravet på att betala ett finansieringsbidrag till staten. Undantaget bör gälla under försöksperioden 1 juli 2006 till 31 december 2007.

1 Inledning

Ungas etablering på arbetsmarknaden måste ges hög prioritet. Det är viktigt ur såväl samhällets som de ungas synvinkel. Ett antal olika politikområden, såsom näringspolitiken, arbetsmarknadspolitiken och utbildningspolitiken bidrar till möjligheterna för unga att få arbete och en fast förankring på arbetsmarknaden.

Etableringsmöjligheterna beror i hög grad på sysselsättningsutvecklingen i Sverige. En gynnsam sysselsättningsutveckling skapas av god ekonomisk tillväxt i hela landet. Förutsättningen för hög tillväxt är en stark produktivitetstillväxt inom såväl stora som små företag och inte minst inom den offentliga sektorn. Den viktigaste faktorn för ungas etablering är således tillgången på arbete.

Det är viktigt att se att åtgärder för att påskynda ungas etablering måste vara både kort- och långsiktiga.

Den demografiska utvecklingen och kommande generationsväxlingen på arbetsmarknaden är viktiga faktorer som påverkar etableringsmöjligheterna för unga. I det här delbetänkandet beskriver jag vikten av att finna former för att underlätta generationsväxlingen på arbetsmarknaden och redovisar en försöksverksamhet som avses bedrivas i några län just med detta syfte.

Även utbildning påverkar i hög grad möjligheterna till arbete. Ungas möjligheter att välja efter intresse och behov samt förmåga att klara sina studier är avgörande och att utbildningen ger en god grund för det livslånga lärandet. Av vikt är också hur utbildningssystemen på olika nivåer förmår att tillsammans med arbetslivet klara övergången från utbildning, antingen från gymnasiet eller från eftergymnasiala studier, till arbete. Det är viktigt att förstå bakomliggande intentioner med de utbildningsreformer som genomförts de senaste 10–15 åren för att kunna diskutera eventuella problem och brister som finns idag. Frågan är om dessa är tecken på systemfel eller snarare handlar om brister i genomförandet av reformerna. Det är frågor jag tar upp i betänkandet.

Metoder och program inom arbetsmarknadspolitiken ska underlätta inträdet på arbetsmarknaden. I delbetänkandet beskriver jag befintliga åtgärder och lämnar förslag till anpassningar av dem för att de bättre ska stämma med de ungas behov.

Jag har valt att i delbetänkandet beskriva områden som är viktiga för att kunna minska gapet mellan utbildning och arbetsliv och på så sätt snabba på etableringen av unga på arbetsmarknaden. Jag har under utredningsarbetet tagit del av utredningar, rapporter och annat material på området vilka redovisas i referenslista i bilaga till delbetänkandet. Utredningen har i sitt arbete haft kontakt med olika utredningar med relevans för uppdraget såsom Yrkesutbildningsdelegationen (U2004:07), Utredningen om att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för personer utan arbete som är beroende av socialtjänstens försörjningsstöd (S2005:01), Valideringsdelegationen, Bostadssamordnaren (M2005:01) och Utredningen om ungdomars livssituation utifrån stress och dess konsekvenser för den psykiska hälsan (U2005:03).

Jag har haft kontakt med de myndigheter som berörs av ungas inträde på arbetsmarknaden såsom Arbetsmarknadsverket, Skolverket, Högskoleverket Socialstyrelsen, Ungdomsstyrelsen och Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.

Jag har träffat centralorganisationerna för arbetsmarknadens parter, företrädare för Företagarna, fackliga organisationer samt Arbetsgivaralliansen. Jag har besökt kommuner, arbetsförmedlingar, högskolor och regionala samverkansgrupper. Vidare har jag tagit del av ungdomars erfarenheter i seminarier och träffar med olika arbetsmarknadsprojekt.

Jag skickade i december 2005 ut en enkät till yrkesnämnder avseende yrkesutbildningsavtal och har därefter träffat ett antal företrädare för yrkesnämnder.

Jag har vid flera olika tillfällen träffat en samrådsgrupp, där arbetsmarknadens parter finns representerade, för att få diskutera och samråda om arbetets uppläggning och slutsatser inför delbetänkandet.

Jag har också bildat en arbetsgrupp med representanter från Arbetsmarknadsstyrelsen samt fem länsarbetsnämnder för att gemensamt utforma en försöksverksamhet som avses bedrivas vid ett antal arbetsförmedlingskontor för att underlätta introduktionen av unga i arbete.

2 Ungas etablering på arbetsmarknaden

2.1 Målgruppen unga – en presentation

Arbetslöshet drabbar i dag många i samhället och det kan leda till negativa konsekvenser för självförtroendet och den egna ekonomin. Det finns också fall där arbetslösheten lett till att människor hittat nya vägar, bytt inriktning och kanske efter studier förverkligat en tidigare idé om yrkesval. För unga som drabbas av arbetslöshet innan de haft chansen att etablera sig på arbetsmarknaden finns det utöver dessa särskilda aspekter värda att lyfta fram. En lång och svår väg till etablering innebär att vuxenlivet också skjuts upp, familjebildning med eget boende sker senare för den unga generationen i dag. Svårigheten att etablera sig på arbetsmarknaden kan också innebära en risk för ett utanförskap som kan vara svårt att bryta.

För unga som investerat i en högre utbildning kan det innebära att utbildningen snabbt tappar i värde. Kunskaper som inte tillämpas åldras fort och konkurrensen med nytexaminerade blir för svår. För individen är detta självfallet negativt men även för arbetslivet och samhällsekonomin är detta dåligt investerade medel. Därför är ungdomsarbetslöshet allvarlig och den kräver särskilda insatser.

2.1.1 Åldersgruppen

Den nationella ungdomspolitiken pekar ut politikområdets målgrupp som unga i åldern 13–25 år. Mitt uppdrag gäller unga med minst en avslutad gymnasieutbildning, vilket majoriteten får under sitt 18 födelseår. Det förekommer att man gör det såväl snabbare som långsammare, men jag väljer 18 år som lägsta ålder i

uppdraget. I takt med den förlängda utbildningen, då många går vidare till högskolestudier inom tre år efter avslutat gymnasium, och sedan studerar minst tre, ibland upp till sju år innan de tar ut examen innebär det att unga träder in på arbetsmarknaden, om de studerar vid högskola, vid tidigast 23 års ålder om de gått direkt från gymnasiet till vidare studier. Med hänsyn till detta räcker det inte med en åldersgräns vid 25 år, utan jag har istället valt 29 år som övre gräns för vår målgrupp. I Sverige utgör åldersgruppen 18–29 år 1 294 204 individer dvs. var åttonde person i Sverige tillhör denna åldersgrupp¹.

Denna stora grupp unga människor är mycket heterogen, i den finns personer med olika bakgrund och utbildning och olika förutsättningar. Det finns också skillnader som troligen kan förklaras av könstillhörighet. Erfarenheterna inom gruppen skiljer sig också åt, det händer mycket i en människas liv mellan 18 och 29 år. Mycket av ungas villkor kan fångas med statistik och andra mätmetoder som intervjuer och det finns ett sådant stort material som utredningen baserar sig på. Det är dock viktigt att tänka på att unga som grupp rymmer många individer som ibland kan visa upp en tydlig grupptillhörighet men även inom gruppen finns givetvis alltid individuella skillnader som inte kan fångas med statistiska metoder. Dessa individuella särdrag kan också komma till uttryck på de områden som utredningen har att fokusera på. Det är ungas val av utbildningsvägar och andra aktiviteter som utlandsvistelse, studieuppehåll, familjebildning m.m. som har betydelse för etableringen. Och det är ungas individuella möjligheter till kontakter och erfarenheter av arbetslivet som kan vara avgörande för hur snabbt etableringen sker. För unga vill ha jobb det visar flera undersökningar (Ungdomsstyrelsen 2005, Fokus 05).

2.1.2 De ungas utbildning och utbildningen bland de arbetslösa

I direktivet framkommer att de unga som har slutbetyg från gymnasiet eller en eftergymnasial utbildning tillhör utredningens målgrupp. Merparten av de unga går idag genom gymnasiet, en av tre går igenom ett yrkesförberedande program. Inom tre år efter gymnasiet har nästan 50 procent börjat på högskolan. Sveriges 29-åringar har redan en utbildningsnivå som överstiger den hos dem i

---

¹Folkmängd den 31-12-2005, SCB.

riket som är 39 eller 49 år. Andelen med en högskoleutbildning som är minst treårig är dubbelt så stor som i de äldre årskullarna. Det visar tydligt hur utbildningsstrukturen förändrats på tio år, som en följd av fler studerande på gymnasie- och högskolenivå.

Figur1 Andel med olika utbildningsnivå i åldern 29, 39 och 49 år 2004

Ålder	Förgymnasial utbildning kortare än 9 år	Förgymnasial utbildning, 9 (10) år	Gymnasial utbildning, högst 2 år	Gymnasial utbildning, 3 år	Eftergymnasial utbildning, mindre än 3 år	Eftergymnasial utbildning, 3 år eller mer	Forskarutbildning	Totalt
29 år (födda 1975)	1	6	15	34	13	30	1	100
39 år (födda 1965)	2	10	38	16	17	16	1	100
49 år (födda 1955)	3	15	36	12	16	16	1	99

Källa: SCB Utbildningsregistret 2004.

Ungefär 60 procent av de öppet arbetslösa i åldern 20–29 år har en gymnasieutbildning och runt 20 procent har en högskoleutbildning på minst två år. De arbetslösas utbildning är huvudsakligen av en yrkesinriktad karaktär, men runt en tredjedel har vad man kan kalla generella utbildningar på gymnasie- eller högskolenivå. Dessa saknar en direkt fastställd yrkesinriktning, men är inte desto mindre utbildningar som ger en kompetens som inte ska ignoreras.

Länsarbetsnämnden i Skåne har tittat närmare på vilka högskoleutbildningar de arbetslösa i regionen har (Länsarbetsnämnden Skåne (2005), Arbetssökande akademiker i Skåne, september 2005). Av de drygt 17 000 arbetslösa akademikerna inskrivna vid arbetsförmedlingen i Skåne 2005 var 60 procent kvinnor. Andelen med en pedagogisk/läraryrkesutbildning var störst, 15 procent av de arbetslösa akademikerna. Sedan kom de med en utbildning inom företagsekonomi, handel och administration, därefter de med en teknisk utbildning, en samhällsvetenskaplig/beteendevetenskaplig utbildning och som nummer fem en utbildning inom hälso- och sjukvård. Av dessa har ökningen mellan 2001–2005 varit störst bland de med en pedagogisk utbildning (57 procent). Totalt har den procentuella ökningen varit störst bland dem med en biologi/miljövetenskaplig utbildning, 150 procent, men ökningen

har skett från en låg nivå till tre procent av de arbetslösa akademikererna. De största grupperna har alltså en yrkesbestämd inriktning.

Tyvärr har det inte till delbetänkandet gått att få fram motsvarande redovisning för gymnasieutbildade. I Statistiska centralbyråns (SCB):s undersökning, *Inträdet på arbetsmarknaden* (2004), framkommer att unga med mer generella gymnasieutbildningar har en högre arbetslöshet än unga med yrkesinriktade utbildningar. Sjuttio procent av de i undersökningen som gick ut från ett yrkesförberedande program 2000/2001 arbetade tre år senare, av dem arbetade varannan inom yrkesområdet. Männerna arbetade något mer inom "rätt" område än kvinnorna, och oftare. Av dem som examinerades från övriga program arbetade trettio procent tre år senare (det stora flertalet studerade på högskola/universitet). Detta kan jämföras med dem som examinerades från högskolan där nittio procent arbetade tre år senare, oavsett inriktning. Av dem som arbetade efter gymnasiet ansåg en av fyra att de var överkvalificerade för sitt arbete, jämfört med en av tio av de högskoleutbildade.

I Skånerapportens analys av hur de högskoleutbildade sökte arbete framkommer att de som är mest begränsade i sitt sökande är de med en biologisk/miljövetenskaplig utbildning. Många högskoleutbildade sökte arbete inom andra områden än det egna, och även arbeten som inte krävde en lång utbildning. De som i minst utsträckning sökte arbete inom det egna yrkesområdet (av de med en yrkesinriktning i utbildningen) hade en utbildning inom tjänstesektorn. Exemplet från Skåne ger en, säkert inte unik, bild av hur akademikers arbetslöshet ser ut.

En slutsats jag drar av ovan nämnda rapporter är att unga är beredda att arbeta inom ett annat område än det de utbildat sig för och att de också söker sådana, dvs. arbeten som inte kräver deras faktiska utbildning. En konsekvens är att steget in på arbetsmarknaden är viktigare än att få arbete inom det område man utbildat sig för. Samtidigt bör detta vara ett mål då utbildning är en såväl individuell som samhällelig investering, som dessutom förlorar i värde och blir inaktuell om den inte får nyttjas.

2.1.3 Olika definitioner av etablering och arbetslöshetstal

Vem räknas som arbetslös? Det finns skäl att redovisa hur de definitioner ser ut som används i offentlig statistik.

Arbetslösa definieras utifrån att de ska kunna arbeta och aktivt söka arbete. Det finns dock stora grupper som saknar arbete men som inte räknas som arbetslösa, framförallt studerande och förtidspensionerade. Ungefär var tredje gymnasiestuderande och var fjärde högskolestuderande skulle hellre arbeta om de fick ett jobb. Enligt EU:s riktlinjer bör dessa inkluderas bland arbetslösa (SCB 2005, Measurement of unemployment – a comparison of the new and the old Swedish Labour Force Survey (LFS)).

Sedan finns det dem som söker arbete aktivt men ändå inte räknas som arbetslösa utan är arbetssökande. Det gäller bl.a. personer som redan är sysselsatta – dvs. är i arbete eller frånvarande från arbete – men som av olika anledningar vill byta arbete. Här finns många deltidsanställda, timanställda, lönebidragsanställda med flera. De som deltar i arbetsmarknadspolitiska program räknas också som arbetssökande och inte som arbetslösa.

De siffror som AMS har är inte i egentlig mening representativa för alla arbetslösa som finns i Sverige idag, utan gäller enbart de som är anmälda hos arbetsförmedlingarna. Den nationella arbetslöshets- och sysselsättningsstatistiken kommer istället från arbetskraftsundersökningarna, AKU, som är urvalsundersökningar där en representativ andel av populationen i åldern 16–65 år tillfrågas månatligen av SCB. Arbetslösheten varierar över året, då den följer utflödet på arbetsmarknaden vid terminssluten, dvs. antalet arbetslösa ökar stort i maj-juni då många nyutexaminerade strömmar till och vid årsskiftet då utflödet dock är mindre. Då många unga studerar innebär det större toppar i ungdomsgruppen än i andra åldersgrupper i juni och december. Enligt AKU-undersökningen är 13,6 procent av dem som ingår i populationen i åldern 18–29 år arbetslösa, då inkluderas inte de arbetssökande (SCB 2006, AKU januari 2006).

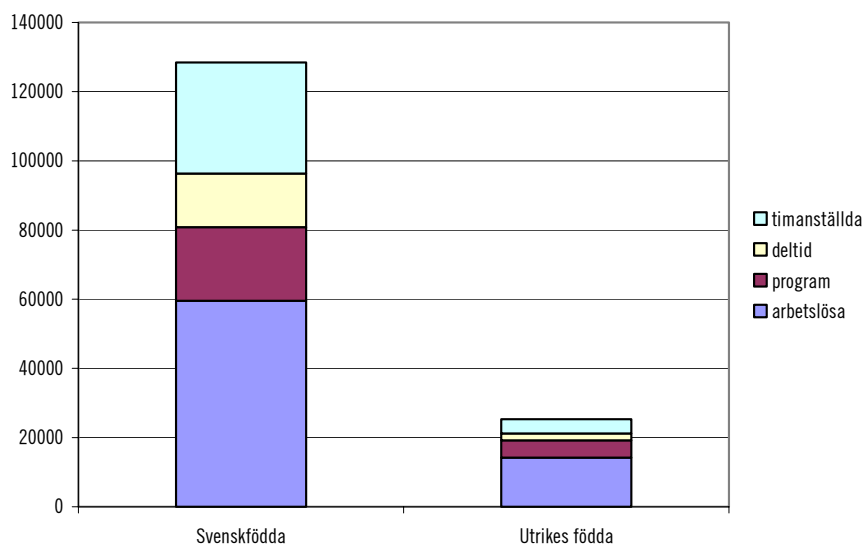
Totalt utgjorde öppet arbetslösa och programdeltagare i åldern 18-29 år 118 336 individer i januari 2006 vilket är 9 procent av populationen.² Av dessa var ungefär 14 000 i åldern 18–19 år. Ungefär 4000 är långtidsarbetslösa (mer än 100 dagar om man är under 25 år, sex månader för övriga) och ca 1 500 långtidsinskrivna (mer än två år). Om vi dessutom betänker att det finns ytterligare

² Denna siffra gäller alltså arbetslösa som är registrerade hos arbetsförmedlingen.

individer som är deltidsarbetslösa och timanställda och lägger till de 91 000 individer som hellre skulle arbeta än studera blir antalet enligt min mening förfärande högt (SCB Pressmeddelande 2006-02-16 Oförändrad arbetsmarknad). Som vi kan se i figur 2 är det små skillnader mellan unga födda utomlands och unga födda i Sverige. Något större andelar är öppet arbetslösa och i program, och något mindre andelar deltidsarbetslösa, eller i timanställning bland de utrikes födda.

Det individuella ansvaret för den egna situationen är stort. Om en ung person registrerar sig som arbetslös hos arbetsförmedlingen har de flesta kommuner genom avtal med arbetsförmedlingen tagit på sig ansvaret för arbetsmarknadspolitiken för de unga som är 18–19 år, och för de äldre har arbetsförmedlingen ansvaret. I AMS data kan man få reda på arbetslösas och programdeltagares utbildningsbakgrund. Underlaget som bygger på arbetslösas egna uppgifter är dock inte helt tillförlitliga. I slutbetänkandet tänker jag om möjligt låta granska de ungas utbildning, men till dags dato kan jag inte uttala mig i detalj om i vilken grad utbildningen är generell eller yrkesinriktad – däremot kan jag se vilken bransch utbildningen gäller och därifrån dra vissa slutsatser.

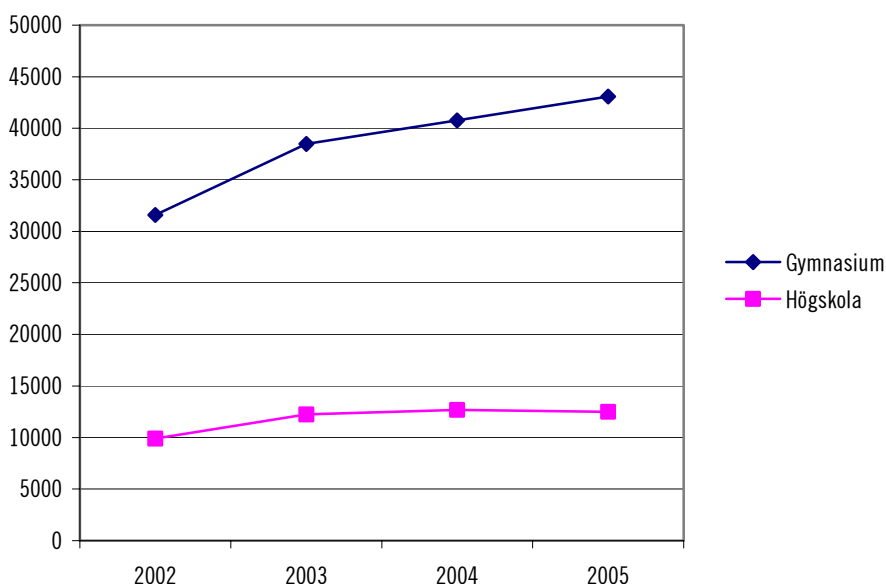
Figur 2 Antal arbetslösa, i program, deltidsarbetslösa och timanställda i åldersgruppen 20-29 år som var anmälda hos arbetsförmedlingen 2005. AMS

Många unga i åldern 18–29 år har enbart det gemensamt att de ännu inte är etablerade på arbetsmarknaden, men på väg in. Variationerna inom gruppen avseende utbildning och erfarenheter är stor. Sex av tio i gymnasieålder arbetade 2004 regelbundet enligt egen utsago, och många unga vuxna arbetar parallellt med högskolestudierna (Ungdomsstyrelsen (2004) Ungdomsstyrelsens undersökning NUPP 2004 opubl.). Unga saknar alltså inte arbetslivserfarenhet helt och hållet, men kanske inom sitt utbildningsområde.

Statistik från AMS databas Händel visar att unga i åldern 20–29 år är inskrivna i genomsnitt fyra gånger på arbetsförmedlingen under en sammanlagd tid av två år. Dessa två år är inte i en följd, utan är spridda under ett större antal år där arbetslösheten varvas med arbete och studier.

Figur 3 Antalet arbetslösa i åldern 20–29 år, fördelat på utbildningsnivå, i riket under 2002–2005, AMS

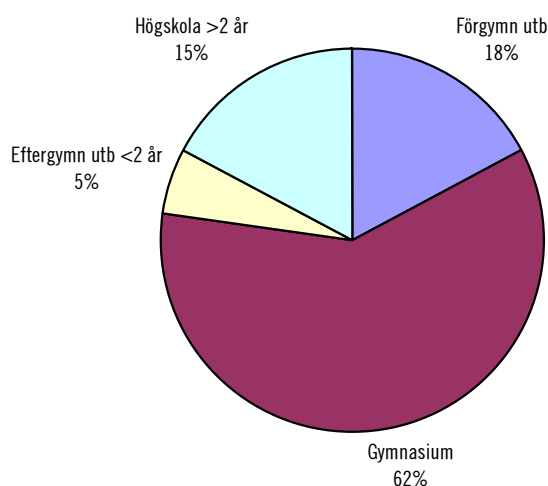

Antalet unga som har försörjningsstöd (socialbidrag) har ökat sedan 2003. Många unga som inte har arbete tvingas söka försörjningsstöd för sitt uppehälle och under 2004 hade i genomsnitt vart åttonde hushåll i åldersgruppen 18–29 år försörjningsstöd någon gång under året. Mellan 2003 och 2004 ökade antalet unga i

åldersgruppen som var långvarigt beroende (mer än tio månader) av försörjningsstöd med 20 procent till över 20 000 individer (källa: Socialstyrelsen).

Merparten av de unga arbetslösa har en gymnasieutbildning, och ungefär en fjärdedel har en högskoleutbildning. Under 20 procent har enbart en grundskoleutbildning – de tillhör inte denna utrednings målgrupp. Därför tas inte deras problem upp. Jag är dock medveten om att gruppen är högprioriterad inom arbetsmarknads- utbildnings- och kommunalpolitiken idag.

Figur 4 Öppet arbetslösa 18–29-åringars utbildningsnivå, andel av alla arbetslösa i åldersgruppen 78 881 individer, januari 2006, AMS

Ungefär en tredjedel av de arbetslösa har en generell utbildning, och två tredjedelar har en bransch- eller yrkesinriktad utbildning. De med enbart en generell utbildning kan sägas stå något längre från arbetsmarknaden än de med en yrkesinriktad utbildning – med förutsättningen att de som har en yrkesinriktning också kan arbeta inom det området.

Unga som är arbetslösa har i stor utsträckning kompetens men saknar kontakter eller arbetslivserfarenhet. Merparten av de unga som är arbetslösa har en gymnasieutbildning, men det är viktigt att insatser för denna grupp utformas så att de inte utesluter unga som har en eftergymnasial utbildning.

2.1.4 Regionala skillnader

De regionala variationerna i arbetslöshet är stora, vilket innebär olika förutsättningar för unga beroende på var i landet de bor. I riket har antalet arbetslösa unga ökat med 30 procent på två år, minst på Gotland med tio procent och mest i Jönköping med 56 procent. Antalet arbetslösa är störst i storstadsregionerna, särskilt bland de högskoleutbildade, där ju både utbildningen och arbetstillfällena finns i större utsträckning. I Stockholms län har antalet arbetslösa unga med en akademisk examen minskat med åtta procent sedan 2003, medan den har ökat med 40 procent i Uppsala län. Att det varit en moderat ökning i antalet arbetslösa i någon region behöver inte betyda att arbetslösheten där är låg, till exempel har antalet arbetslösa i åldersgruppen ökat med tio procent i Norrbotten, men från redan innan höga nivåer på i vissa kommuner över 25 procent.

3 Befolkning och arbetsmarknad

Det finns flera faktorer som påverkar ungas etableringsprocess och som jag kommer att beskriva i detta avsnitt, framförallt de rådande förhållandena på arbetsmarknaden, både lokalt och i ett större perspektiv. Det finns också generationsspecifika särdrag till exempel om man tillhör en stor årskull. Slutligen måste man också se till individens egna förutsättningar.

Här kommer först en beskrivning av hur ungas arbetsmarknad har påverkats av utvecklingen under 1990-talet, och vad det fört med sig. Därefter görs en kort beskrivning av hur utvecklingen ser ut i andra länder. Därefter kommer ett försök till en kortsiktig och sedan en mer långsiktig beskrivning av den demografiska och den prognostiserade arbetsmarknadsutvecklingen.

3.1 Bakgrund

Under några år på 1990-talet förändrades strukturen i Sveriges näringsliv påtagligt. En kraftig lågkonjunktur under 1990-talet innebar att antalet sysselsatta minskade med mer än 700 000 individer. Antalet sysselsatta i åldersgruppen 16–64 i Sverige var 2003 ungefärligen 380 000 färre än 1989, samtidigt som befolkningen hade ökat med sex procent i åldersgruppen. Så trots en god konjunktur under början av 2000-talet har antalet sysselsatta inte kommit upp i samma nivå som 1989. Dessutom har Sveriges invånarantal ökat under perioden, vilket innebär att en större andel försörjer sig på annat sätt än genom förvärvsarbete idag. Absolut störst har förändringen varit i åldersgruppen 16–24 år där antalet sysselsatta halverats mellan 1989 och 2003 från 700 000 till 370 000 individer, samtidigt som åldersgruppen minskade med tio procent. Antalet sysselsatta 25–49-åringar minskade med 280 000, samtidigt som åldersgruppens storlek inte förändrades nämnvärt. Antalet sysselsatta i åldersgruppen 50 år och uppåt har ökat under perioden

med mer än 20 procent, samtidigt som åldersgruppens storlek ökat med 30 procent (NUTEK (2006), Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv Nyhetsbrev nr2).

Nästan samtliga branscher minskade sin sysselsättning mellan 1989 och 1993. De branscher som hade de största sysselsättningsminskningarna var teknikföretagen (-180 000) och råvaru- och processindustrin (-132 000). Mellan 1993 och 2003 minskade sysselsättningen inom vård och omsorg och råvaru- och processindustrin, medan, med viss variation, de andra branscherna har utvecklats positivt. En bransch som sticker ut då det varken skett speciella minskningar eller öknings är myndigheter och organisationer.

Sammantaget har detta lett till en företagsstruktur där över 70 procent arbetar inom en tjänste- eller servicenäring och där vård och omsorg är den absolut största.

Figur 5 Redovisning av andelen sysselsatta 1989 och 2003, antalet sysselsatta 2003 och olika åldersgruppers andel av de sysselsatta 2003, i olika branscher

Bransch	Exempel	Andel sysselsatta 1989	Andel sysselsatta 2003	Antal sysselsatta 2003	Andel 16–24 år	Andel 50+ år
Teknikföretag	Volvo, Munthers, Cabseal	14	12	500 000	8	30
Råvaru- och processindustri	SSAB, SCA, Ceralia, Boliden	11	7	300 000	9	32
Medicin och life sciences	Astrazeneca, Biotage, Gambro	<1	1	20 000	4	22
Byggindustrin	Skanska, Peab	7	6	240 000	9	32
Handel	HM, Axfoods, Lidi, Bokus	13	12	500 000	17	25
Infrastruktur tjänster	SAS, Nordea, Vattenfall, Teliasonera	11	11	460 000	9	32
Personalintensiva tjänster	ISS, Proffice, Securitas, McDonalds	7	9	370 000	18	24
Kunskapsförmedling	Grundskola, Högskola, EF Education	7	11	460 000	5	39
Vård och omsorg	Sjukhus, Assistantia,	20	17	680 000	9	33
Konsulting	VM Data, Mc Kinsey, Ogilvy	3	5	220 000	4	28
Myndigheter och organisationer	Arbetsmarknadsverket, försvaret, fackföreningar	6	7	300 000	3	43
Okänd		2	2	70 000	9	39
<i>Totalt alla branscher</i>		<i>100</i>	<i>100</i>	<i>4 120 000</i>	<i>9</i>	<i>31</i>

Källa NUTEK 2006, Framtidens Näringsliv, nyhetsbrev 2:2006.

Störst andel i åldern 16–24 år arbetar inom handel och personalintensiva tjänster. Lägst andel finns inom myndigheter och organisationer som också har högst andel över 50 år (se figur 5).

Utbildningsnivån bland de anställda är högst inom branscherna kunskapsförmedling, konsulting, medicin och myndigheter och organisationer där ungefär 40 procent har en eftergymnasial utbildning på minst tre år. Lägst är den inom byggföretag, industri- och teknikföretag, handel och personalintensiva tjänster där åtta av tio har en gymnasieutbildning eller en kortare utbildning.

De strukturella omvandlingarna på arbetsmarknaden under 1990-talet medförde att antalet sysselsatta i åldern 16–24 år sjönk drastiskt. Detta ledde till en hög arbetslöshet.

Under samma period reformerades gymnasiet så att alla program blev 3-åriga och direktövergången till högskolan ökade markant. Idag överstiger antalet helårsstudenter 300 000 vilket är en fördubbling på 15 år.

Det som begränsar antalet studenter är inte intresset, utan antalet utbildningsplatser. Visserligen har vissa utbildningsinriktningar ett lågt söktryck men sett över högskolan som helhet blir bara varannan sökande antagen. Gapet mellan antalet behöriga sökande och antalet studieplatser har ökat på senare år, då utbyggnadshastigheten av högskolan har minskat samtidigt som ungdomskullarna blir större. Sett på längre sikt innebär det att regeringens femtioprocentmål inte kan uppfyllas då det bara kommer att finnas plats för drygt trettio procent av kohorten, givet att högskolan inte utökas.

Antalet som söker sig till högskolan, eller stannar kvar inom utbildningssystemet ökar också när arbetslösheten är hög. Det är bättre att komma direkt från studier till arbetsmarknaden än från en period av arbetslöshet.

Arbetsmarknaden är konjunkturkänslig för alla nytillträdande såväl unga som immigranter. De branscher där unga huvudsakligen är representerade har drabbats av de största personalminskningarna. Som statistiken ovan visar går unga dessutom ofta in på arbetsmarknaden via branscherna personalintensiva tjänster och handel som båda är konjunktur känsliga branscher. Unga innehar också i större utsträckning timanställningar och andra osäkra anställningsformer som är kopplade till ett kortsiktigt behov av arbetskraft.

Vid rekrytering ser arbetsgivaren ofta till arbetslivserfarenhet, vilket unga har i mindre grad. Arbetslivserfarenhet innebär inte

bara kunskap om branschen, det innebär också kontakter och referenser. Majoriteten av alla anställningar gäller en som redan är anställd varvid unga arbetslösa konkurrerar med sysselsatta och studerande (Ekström, E. (2001) Arbetsgivarnas rekryteringsbeteende). Arbetslösa har därmed svårt att komma in på arbetsmarknaden, en sådan väg in kan vara via bemanningsföretag där man erhåller såväl erfarenhet som kontakter. Unga brukar också stanna förhållandevis kort tid inom bemanningsföretagen och går efter ett eller ett par år vidare till anställningar inom en annan bransch (Andersson, P., Wadensjö E. (2004) Hur fungerar bemanningsbranschen?).

3.1.1 Arbetslöshetens följeslagare

Unga mår inte bra av att vara arbetslösa (Axelsson, L. (2005) Youth- the future manpower. Studies on employment, quality of life and work attitudes).

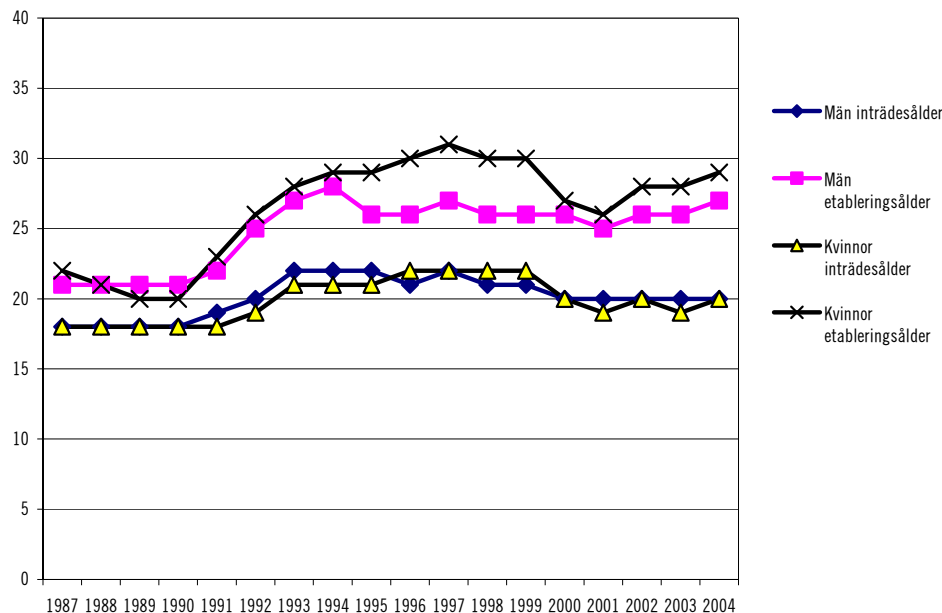
Ett flertal forskarrapporter har visat att de som klarar sig mest oskadda ur sin arbetslöshet är de som är obekymrade om sin ekonomi – alltså har andra inkomster, av kapital, eller har föräldrar eller en sambo med en god inkomst. Detta kan sägas gälla för väldigt få av Sveriges unga. Normen i Sverige är att arbeta, och den är stark. Undersökningar visar att ekonomisk stress, leder till isolering som leder till psykiska och i vissa fall fysiska problem (Samuelsson, C. (2003) Sökaktivitet och jobbspråk – kan arbetslösa påverka sina jobbchanser? Arbetslivsinstitutet; Ungdomsstyrelsen (2003), De kallar oss unga). Påståendet att unga skulle må mindre dåligt än äldre av att gå arbetslösa stämmer alltså inte. Unga arbetslösa visar lika många symtom – stress, sömnsvårigheter, ont i mage och huvud, som äldre. (Ungdomsstyrelsen 2003, De kallar oss unga).

3.1.2 Etableringsålder

Som tidigare sagts är ungas etablering i arbetslivet inte linjär. I Arbetskraftsprognosen 1999 (SCB 1999) gjordes ett försök att beskriva inträdet på arbetsmarknaden på ett lättöverskådligt sätt. Där talar man om fyra typer av arbetsmarknadsstatus; utanför (förtidspensionerade, sjuka m.m.), inträdesfas (studier, arbetslös-

het och socialbidragstagande i olika kombinationer), etableringsfas (en kombination av förvärvsarbete och studier, arbetslöshet och socialbidragstagande) samt etablerade (sysselsatta med enbart förvärvsinkomst). En sådan uppdelning visade på en ökad etableringsålder (då 75 procent av en kohort har en sysselsättning) under de senaste decennierna från 21 år 1990 till 28 år 2004.

Figur 6 Inträdesålderns och etableringsålderns förändring från 1987 till 2004

Källa: AKU, SCB och "Arbetskraftsprognos 2002" IAM 2002:1 SCB.

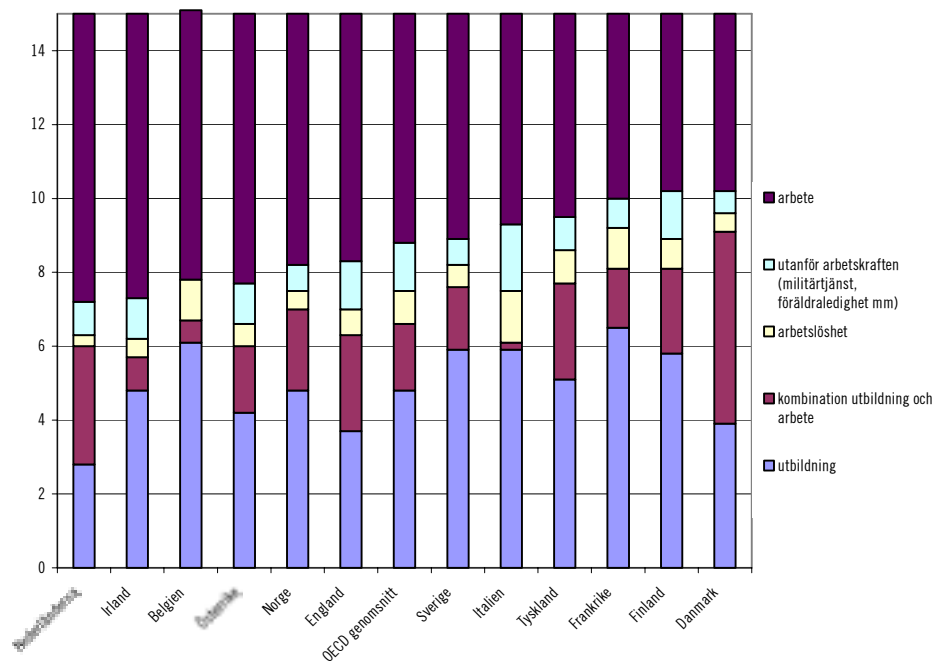
En del av senareläggningen av etableringen på arbetsmarknaden för unga kan förklaras med ett ökat deltagande i studier. Föräldraledighet påverkar också etableringsåldern framför allt för kvinnor. Andelen som studerar styrs mer av platstillgången än av studieintresse då betydligt fler söker till högskola varje år än antalet som sedan kommer in. Men oavsett hur mycket unga studerar, eller reser, förklarar det inte hela förlängningen av etableringsfasen. Inträdesåldern (Då 50 procent av en kohort har en sysselsättning) på arbetsmarknaden ligger idag på 20 år, då har 50 procent en sysselsättning av något slag. Men det tar hela 7–9 år innan andelen kommit upp i 75 procent. Etableringsfasen är lika lång idag som den var under rekordåren när det gäller ungdomsarbetslöshet 1993

(män) och 1997 (kvinnor) även om etableringsåldern inte ännu nått samma nivå som under nittioalet.

3.1.3 Ett internationellt perspektiv

När det Europeiska rådet arbetade med översynen efter halva tiden av Lissabonstrategin uppmärksammades de demografiska faktorerna – sjunkande födelsetal och en åldrande befolkning som medför att andelen unga minskar och att andelen över 65 ökar i Europa- och de ska därefter inkluderas i utformningen av EU:s framtida politik. Ungas position som den framtida arbetskraften, i kombination med ungas problem att träda in på arbetsmarknaden – ungdomsarbetslösheten är mer än dubbelt så hög som den genomsnittliga arbetslösheten i EU- innebär att lämpliga åtgärder på dessa områden måste utformas främst inom ramen för den europeiska sysselsättningsstrategin, strategin för social integration och i arbetsprogrammet ”Utbildning 2010”. Det finns alltså ett flertal beröringspunkter mellan utvecklingen i Sverige och i andra länder.

Figur 7 Antal år en 15 åring i respektive land kommer att tillbringa i respektive position i sin etablering upp till 29 års ålder

Källa: OECD (2005) Education at a glance 2005.

I rapporten *Education at a glance 2005* framkommer att unga i alla OECD-länder på grund av snabba sociala och ekonomiska förändringar har fått en osäkrare övergång till arbetsmarknaden. Utbildningsnivån i alla OECD-länder har höjts, och det är den sekundära utbildningen, gymnasiet i Sverige, som kan ses som en norm idag. Detta gör att unga utan gymnasieutbildning har fått det betydligt svårare på arbetsmarknaden vilket har uppmärksamats bl.a. i utredningen *Unga utanför* (SOU 2003:92). I åldersgruppen 25–29 år, då det stora flertalet är färdiga med sin utbildning, framträder en tydlig skillnad beroende på utbildningsnivå i anknytningen till arbetsmarknaden. Att inte ha en sekundär utbildning framträder som ett tydligt handikapp, medan en högskoleutbildning pekar på det motsatta (OECD (2005)). Enligt OECD är den genomsnittliga arbetslöshetsperioden en ung person kommer att uppleva under sin etablering mellan 15–29 års ålder 0,9 år. I Sverige är det något kortare, 0,6 år.

I figur 7 ovan ser man det antalet år en 15-åring kommer att tillbringa i fortsatt utbildning, i en kombination av utbildning och arbete, i arbetslöshet, utanför arbetsmarknaden samt hur många år 15-åringen hinner arbeta till 29 års ålder i 12 OECD länder resp. i genomsnitt i alla OECD-länder¹. I kategorin kombination utbildning/arbete inkluderas både arbetsplatsförlagd utbildning, lärlingsplats och deltidsarbete parallellt med studier. Som synes hinner svenska ungdomar arbeta i genomsnitt i sex år. Det ligger nära OECD-genomsnittet. I Sverige har en person som är 15 år 2003 sju och ett halvt års studier framför sig, vilket är ett år längre än OECD-snittet. Även om det finns tydliga skillnader mellan hur länge unga kvinnor och män i Sverige studerar, är skillnaderna små i internationella sammanhang.

Längst hinner unga i Nederländerna arbeta, i nära åtta år. Därefter kommer Irland med i stort sett samma resultat. Tydligt är också att förhållandena i utbildningssystemet skiljer sig åt mellan dessa två länder – unga i Nederländerna har förhållandevis kort utbildningstid och en längre tid i en kombinerad utbildning/arbetsposition jämfört med Irland.

Om man tittar på Danmark som enligt statistiken har en betydligt lägre ungdomsarbetslöshet² än Sverige ser man att unga där hinner arbeta ungefär fem år mellan åldern 15 och 29 år. Danmarks system med arbetsplatsförlagd utbildning syns också tydligt i antalet år unga där tillbringar i arbete/utbildning kombinerat. Kanske kan det av många ses som förvånande att inte de länder som vi vet har lärlingssystem, som Tyskland, Danmark och Österrike, snabbare får ut unga i arbete än de länder där kopplingen mellan utbildning och arbete är svagare. Här får vi inte glömma bort att en yrkesutbildning inte är kortare i år räknat, än en kortare högskoleutbildning. Dessutom är dessa aggregerade data – det finns stora variationer bland subgrupper i respektive land samt att den viktigaste faktorn alltid är tillgången på arbetstillfällen.

I rapporten delas OECD-länderna in i fem grupper med olika kombination av studier och arbete. Här kommer Sverige i samma grupp som Tyskland och Danmark även om vi själva i Sverige inte anser att kopplingen mellan utbildning och arbete är tydlig, tillkommer det faktum att alla yrkesförberedande program ska inne-

---

¹ Det är sammanlagt 26 länder. Här saknas USA, Japan, Polen, Korea, Ungern, Slovakien, Island, Luxemburg, Spanien, Turkiet, Portugal, Mexico, Grekland, Nya Zeeland, Skotland, Australien.

² Vad arbetslöshetssiffrorna visar skiljer sig åt i olika länder och kan inte jämföras direkt.

hålla minst 15 veckor arbetsplatsförlagd utbildning samt att många unga extraarbetar parallellt med studier med början redan i grundskolan. Enligt rapportens författare är den erfarenheten också viktig och bidrar till arbetslivserfarenhet som underlättar vidare etablering på arbetsmarknaden. Befintlig forskning stödjer detta resonemang (Arnell Gustafsson 1999, Skolverket 2005, Ungdomsstyrelsen 2005).

Figur 8 OECDs indelning av länder i olika kategorier med avseende på utbildning och arbete

Grp A	Finland, Frankrike, Polen	Många år i utbildning men sällan kombinerat med arbete. Arbetsplatsförlagd utbildning finns men är ovanlig.
Grp B	Danmark, Island, Sverige, Tyskland	Lång period i utbildning med ett signifikant deltagande i arbete under studierna.
Grp C	Österrike, Schweiz, Australien, Kanada, Nederländerna, UK, US, Norge	Arbete genom arbetsplatsförlagd utbildning i Österrike och Schweiz. I de övriga länderna är det vanligt med deltidsarbete parallellt med studier.
Grp D	Belgien, Ungern, Irland, Luxemburg, Portugal, Grekland, Italien, Spanien	Utbildning och arbete förekommer sällan parallellt. Vare sig via deltidsarbete eller arbetsplatsförlagd utbildning.
Grp E	Tjeckien, Slovakien, Mexico, Turkiet	Kort utbildning. I Tjeckien och Slovakien står arbetsplatsförlagd utbildning för en stor del av utbildningsdeltagandet i ålder 15–19 år. Det är ett lågt deltagande i utbildning efter 20 års ålder i samtliga.

Källa: Education at a glance 2005, OECD.

Då data i OECD-rapporten kommer från 2002 finns inte den kraftiga ökningen i ungdomsarbetslöshet i många av OECD-länderna de senaste åren med.

Enligt sammanfattningen *Sysselsättningen i Europa 2005* (Europakommissionen 2006) är ungdomsarbetslösheten 17,6 procent i EU-15 området, och har ökat sedan 2002 om än långsammare sedan 2004. I EU 25-området är den 18,4 procent. Andelen med visstids- och deltidsanställningar ökar också i EU-området precis som i Sverige.

Det kan finnas anledning att i utredningens fortsatta arbete närmare granska de länder där etableringen verkar ske snabbare än i Sverige.

3.2 Utsikterna för unga på kort sikt

Ungdomsgruppens storlek kommer att öka kraftigt de närmaste åren. Antalet 20-åringar kommer att öka från 105 000 individer 2005 till som mest 135 000 år 2010 innan åldersgrupperna kommer att minska igen. Vi har haft en förhållandevis kärv arbetsmarknad, under 1990-talet och har det igen sedan ett par år, för unga samtidigt som kohorten har minskat. Nu kommer dock årskullarna som går in i gymnasiet att öka de kommande fem åren, vilket innebär att om några år kommer större kullar ut från gymnasiet för att inträda på arbetsmarknaden och i högskolan. En fortsatt kärv ungdomsarbetsmarknad kombinerat med en betydligt blygsammare utbyggnad av högskolan i jämförelse med 1990-talet, och allt fler unga i 20 årsåldern, kan bli problematisk. Om utvecklingen inom gymnasieskolan följer det spår den hittills tagit, med en långsam minskning av utbudet av yrkesförberedande gymnasieutbildning får det som konsekvens att de unga som avslutar sin gymnasieutbildning i allt högre utsträckning har en studieförberedande utbildning. Samtidigt kommer konkurrensen om högskoleplatserna att vara stor. En gynnsam utveckling – en längre period av tillväxtskulle innebära mindre problem, unga högskolestuderande och gymnasieutbildade skulle inträda på arbetsmarknaden, och studieplatserna på högskolan skulle räcka längre.

Men en oförändrad eller försämrad situation innebär att de som redan befinner sig på högskolan i högre utsträckning väljer att stanna kvar där, samtidigt som konkurrensen om studieplatser ökar och därmed får vi en fortsatt hög ungdomsarbetslöshet. Om detta inträffar vet vi av tidigare erfarenhet att en längre tids arbetslöshet får långvariga konsekvenser för den enskildes hälsa och vidare etablering på arbetsmarknaden, ett ökat antal riskerar att bli länge utanför arbetsmarknaden. Risken är uppenbar att de grupper av unga som inte tillåts komma in på arbetsmarknaden de närmaste åren inte kommer att stå till arbetsmarknadens förfogande efter några år.

Ur ett makroekonomiskt perspektiv är det tveklöst så att en senarelagd etablering kostar Sverige mycket pengar i uteblivna skatteintäkter, i ett senarelagt familjebildande, vilket innebär en population som skulle minska om vi inte hade en immigration och i arbetskraftbrist i vissa sektorer.

Om tillväxten uteblir tillkommer kostnader för arbetsmarknadsåtgärder och ökade kostnader av försörjningsstöd för dem som inte får ett arbete.

Ur individens perspektiv innebär en senarelagd etablering en senarelagd självständighet.

Undersökningar visar att unga kvinnor väntar med att bilda familj tills de har en tillsvidareanställning, för att kvalificera sig till föräldrapenning, men också för att vara säkra på att jobbet finns kvar efter föräldraledigheten. Detta är en av orsakerna till att medelåldern för förstagångsmammor nu ligger på 29 år i Sverige.

Det innebär också att unga idag inte hinner med lika många tjänsteår innan pensionen vilket kan innebära att de får lägre pensioner än sina föräldrar.

Jag ser alltså risken för att vi får en generation som inte räknar med att de själva kommer att få det lika bra som sina föräldrar. I sin rapport *Fokus 05* konstaterar Ungdomsstyrelsen utifrån sina egna undersökningar att unga är beroende av sina föräldrar och andra närstående för ekonomisk hjälp i större utsträckning än vad man kan tro. Majoriteten får ibland eller ofta ekonomiskt stöd av sina föräldrar i åldern 20–24 år, och i åldern 25–30 år har var fjärde kvinna svårt att klara sina löpande utgifter, detsamma gäller för var tionde man.

3.3 Utsikterna för unga på lite längre sikt

Det är svårt att förutse arbetsmarknadsläget om ett år och ännu svårare att göra en prognos för tio år framåt. Vad vi vet är dock hur åldersstrukturen i Sverige ser ut. Den åldersfördelning som finns på arbetsmarknaden – nämligen att var tredje sysselsatt 2004 var över 50 år och att vi har en växande andel av befolkningen som snart når 65 års ålder, innebär att vi kan förvänta oss en viss rörlighet på arbetsmarknaden oavsett konjunkturläget. Vi kommer att behöva förbereda en generationsväxling, och värna om att kompetens och kunskap inte går förlorad.

Vi vet dock inte hur länge de äldre kommer att vilja stanna kvar i arbetslivet; fyrtiotalistgenerationen har beskrivits som en generation som vill arbeta länge, men den har också beskrivits som det motsatta. Jag kan bara anta att den är lika heterogen som andra generationer. Enligt olika prognoser kommer antalet utträdande ur arbetslivet om några år att överstiga antalet tillträdande – vilket

skulle kunna gynna unga och andra nya grupper på arbetsmarknaden. Som syntes i figur 5 är andelen äldre störst inom branschen myndigheter och organisationer, men även inom kunskapsförmedling och vård och omsorg som är den avgjort största branschen på arbetsmarknaden, och dessutom en bransch där möjligheterna till personalreduceringar är relativt begränsade.

Statistiska centralbyrån har i sin *Trender och Prognoser 2005* (SCB 2005) gjort en bedömning av efterfrågan på arbetskraft de kommande 15 åren. Med deras valda metod för prognosen kan det inte uppstå ”över- eller underskott” på arbetskraft, utan fördelningen på näringsgrenar och utbildningar görs utifrån den antagna faktiska befolkningen. Bristen på arbetskraft med utbildning inriktad mot arbete inom hälso- och sjukvård och social omsorg riskerar att bli mycket omfattande på lång sikt. Bristen handlar i första hand om personer med gymnasial utbildning. Efterfrågeökningen beräknas framför allt ske inom äldreomsorgen. Tillgången och efterfrågan på personer med lärarutbildning balanseras totalt men utvecklingen skiljer sig mellan olika kategorier av lärare. Vi riskerar att få stor brist på lärare för förskola och fritidshem och samtidigt ett stort överskott på de lärarkategorier som främst arbetar inom grund- och gymnasieskolan. Det blir ett fortsatt stort överskott på arbetskraft med humanistisk eller konstnärlig utbildning, framför allt på den gymnasiala nivån enligt SCB. Fram till år 2020 blir det ett visst överskott på arbetskraft med utbildning inom samhällsvetenskap, juridik, handel och administration. Överskottet ligger på den eftergymnasiala nivån, medan efterfrågan på personer med gymnasial utbildning inom området beräknas överstiga tillgången. Tillgången och efterfrågan på arbetskraft med utbildning för arbete med teknik och tillverkning beräknas balansera varandra på femton års sikt.

Andra branscher där efterfrågan förväntas öka är enligt SCB:s prognos byggnadsföretagen, vilket är en av de konjunkturkänsligaste branscherna vilket innebär att arbetskraftsbehovet är svårt att förutse och medicin och life sciences, vilket är en av de allra minsta branscherna i Sverige (SCB 2005).

Andra framtidsbilder är inte lika positiva för ungdomskohorterna, till exempel visar en prognos av befolkningsutvecklingen att större ungdomskohorter inte sammanfaller med kohorter där man kan förvänta sig ett utträde från arbetsmarknaden. Vilket innebär att arbetskraftsbrist inte kommer att uppstå – i stället kommer

mycket kraft att behöva läggas på att hålla en hög utbildningskvalitet och goda relationer mellan arbetsliv och skola.

År 2006 har utsetts till den rörliga arbetsmarknadens år inom EU. Rörligheten över gränserna är ytterligare en faktor som vi vet litet om. Femton procent uppger i Arbetskraftsundersökningarna att de arbetat utomlands. Andelen unga som säger att de är intresserade av att arbeta utomlands är hög, särskilt bland unga kvinnor. Andelen som säger att de planerar att flytta permanent till ett annat land uppgår till 20 procent i Ungdomsstyrelsens undersökning från 2002. Alla försök att skatta intresset av att arbeta i Sverige hos arbetskraft i andra länder har hittills slagit fel.

Den slutsats jag drar är alltså att vi, trots osäkerheten, bör ligga steget före och planera för dels en generationsväxling, dels en hög ungdomsarbetslöshet.

4 Från utbildning till arbete

4.1 Inledning

Dagens utbildningssystem är resultatet av flera intensiva reformperioder och de pågår ännu. Under 1990-talet genomfördes flera stora reformer som gällde både skolformer, styrsystem, huvudmannaskap och finansiering. Högskolan har byggts ut under 1990-talet, år 2004 var antalet helårsstudenter 300 000 och det är nära en fördubbling på 15 år (Utbildningsdepartementet, 2006. Den demokratiska utvecklingen och övergången till högskolan). Kunskapslyftet innebar också en chans för många att komplettera sin grundutbildning för att kunna studera vidare eller utvecklas i sitt arbete.

Inget i utvecklingen av utbildningssystemen har kommit till utan att arbetslivets företrädare, branscherna, haft stort inflytande. Utbildningspolitiken ses som en garant för fortsatt hög tillväxt och är därigenom central för en fortsatt välfärd. Utformningen av utbildningspolitiken har styrts av arbetslivets krav på en välutbildad arbetskraft idag och i framtiden. Svårigheten att förutspå vilka krav som ställs på arbetskraften i framtiden har ansetts bäst kunna tillgodoses genom breddutbildning och höga ambitioner i utbildningspolitiken. Härvid fullföljer man också en historisk tradition när det gäller utbildningens roll för samhällsutvecklingen. Samverkan med arbetslivet beskrivs som en viktig framgångsfaktor. Men hur den konkret ser ut varierar stort mellan branscher och utbildningsnivåer.

Takten i utvecklingen är hög och en reformerad gymnasieskola träder i kraft 2007 och kommer märkbart att förändra villkoren för unga i gymnasiet och för dem som arbetar i ungdomsskolan. Yrkesutbildningsdelegationen (Dir.2004:76) har i uppdrag att arbeta för att öka samverkan mellan skola och arbetsliv och därmed bidra till att höja kvaliteten i gymnasieskolans yrkesinriktade utbildning. Nya tankar kring college tar form samtidigt som kvalificerad yrkesutbildning (KY) nu är en etablerad del av den eftergymnasiala

utbildningen. Strukturen och uppdraget kring den eftergymnasiala yrkesutbildningen ska ses över. På högskoleområdet innebär expansionen att nya grupper kommer in i högskolan samtidigt som Bologna-processen understryker internationaliseringen inom hela utbildningsområdet.

I mitt uppdrag finns anledning att fundera över vilken roll utbildningens utformning spelar för ungas etablering på arbetsmarknaden, dock utan att gå in på rent utbildningspolitiska frågor. Spelar det någon roll hur systemen utformats och/eller beror eventuella problem och möjligheter mera på hur utbildningen genomförs? Går detta att särskilja? Det finns ett antal målkonflikter inom utbildningspolitiken som också hanterats vid utformningen av ungdomsskolan och högre utbildning, de två tydligaste är:

- 1) Hur mycket av specialiserad yrkeskunskap ska grundutbildningen svara för och vad sker bäst i arbetslivet? Finns det en motsättning mellan kraven på breddutbildning och en snävare yrkesutbildning för en begränsad marknad? Gäller diskussionen både gymnasieskolan och eftergymnasial utbildning?
- 2) Kan unga själva tillåtas välja utbildning efter intresseinriktning eller är det bättre att utbildning planeras och dimensioneras efter hur behoven kommer att se ut de närmaste åren? Frågeställningen rymmer en föreställning om att det går att planera och förutse behoven inom olika branscher och yrkeskategorier för en optimal matchning.

4.2 Ungdomsskolan – med tonvikt på gymnasieskolan

Avsnittet inleds med en kort exposé av utvecklingen och de principer dagens gymnasieskola och även den kommande, reformerade gymnasieskolan präglas av. Därefter behandlas några frågor som har särskild relevans för uppdraget och frågan om ungas etablering.

4.2.1 Programgymnasiet och reformerad gymnasieskola 2007

Vid 1990-talets början gick 86 procent av eleverna vidare till gymnasieutbildning och idag påbörjar 98 procent av en ungdomskull en treårig gymnasieutbildning. Bakgrunden är arbetslivets snabba utveckling och den illustrerar också ett förhållningssätt till hur utbildning anses ge grunden för en framtid vi inte kan säga så mycket om. Synen att det är utbildningens roll att förbereda de unga för de nya och förändrade krav som kommer att utvecklas inom arbetslivet kommer tydligt till uttryck. Det finns idag också en negativ sida av ungdomsskolan. Avhoppet är många, särskilt från gymnasiet yrkesförberedande program och det finns en stor andel elever som inte har behörighet att påbörja sin utbildning på nationellt program.

Dagens utformning av gymnasieskolan bygger på den programutformade gymnasieskola som såg dagens ljus i början av 1990-talet och som då innebar en väsentlig ambitionshöjning, framförallt för alla elever på de yrkesförberedande programmen. Samtidigt med denna förändring kom också det odelade ansvaret för kommunerna för ungdomsskolan som gav kommunerna rätten att själva besluta om de skulle starta gymnasieutbildningar. Gymnasieskolans struktur har förändrats häfter men grunddragen ligger fast och det gör de även efter 2007.

Viktiga principer som slogs fast var att gymnasieskolan var till för alla elever, de gemensamma kärnämnen blir vägen till en samlad kunskapsbas. Arbetsmarknadens utveckling och högre krav på kompetens krävde en ambitionsnivåhöjning av gymnasieutbildningen och tydligast blev den för de yrkesförberedande programmen.

Viktiga principer bakom utformningen i propositionen Växa med kunskaper 1990/91:85 var:

- Alla elever erbjuds en treårig gymnasieutbildning av god kvalitet och med hög tillgänglighet antingen inom de sexton nationella programmen eller inom ett individuellt program.
- Antalet utbildningsplatser inom respektive program ska anpassas efter elevernas önskemål, dvs. elevernas valmöjligheter betonas i fråga om program, grenar och kurser.
- Kurser ersätter de tidigare ämnena och de skulle vara möjliga att använda som byggstenar och gå att kombinera. Kurserna skulle också öka möjligheten till individualisering och att kunna

läsa i olika studietakt. Elever från olika program skulle också kunna mötas i kurserna och samordning mellan gymnasiet och vuxenutbildningen blev möjlig.

- Alla program skulle ha en gemensam kärna av kunskaper, s.k. kärnämnen men i övrigt skulle kurssystemet, timplanen och den garanterade undervisningstiden ge stort utrymme för individuell variation och stärka elevernas valfrihet.
- Eleverna skulle planera sin studietid med läraren och kunskap definierades som eget lärande genom sökande efter kunskap.
- På program med yrkesämnen skulle 15 procent av studietiden fullföljas på en arbetsplats, s.k. arbetsplatsförlagd utbildning (APU). Inläringen på en arbetsplats skulle kopplas samman via kurssystemet. Tanken var att samarbetet med arbetslivet skulle påverka inte bara innehållet utan också pedagogiken i skolan. Omvandlingstrycket i arbetslivet skulle långsiktigt påverka skolans undervisning.

Enligt Skolverkets rapport *Efter skolan* (2002) blev mycket av strukturerna från det gamla linjegymnasiet kvar trots ambitioner om motsatsen.

Alla de pojkdominerade linjerna fick sin motsvarighet i de nya programmen och har kvar sin ensidiga dominans. Flickdominerade linjer försvann i högre utsträckning. Flickorna sökte sig när yrkesprogrammen blev färre till samhällsvetenskapliga programmet som med tiden fått en sammansättning av elever med heterogen bakgrund. Det naturvetenskapliga programmet har fått en tydlig profil som det program som rekryterar de elever som har siktet inställt på högre utbildning och programmet ger stora möjligheter att fritt välja inriktning efter gymnasiet.

Gymnasieskolan ska kvalificera unga för:

- personlig utveckling,
- ett demokratiskt samhällsliv,
- ett utvecklande arbetsliv,
- ett livslångt lärande.

Gymnasiekommittén redovisar i sitt slutbetänkande (SOU 2002:120) att kvalifikationskraven ändrats tydligare mot bredare generella kompetenser. Finns det då någon motsättning mellan ambitionen att 50 procent ska nå högskolan och de krav

arbetslivet ställer på gymnasieskolan och svaret blir från kommittén ett nej. Så länge som arbetslivet främst ställde krav på specifika kunskaper, anpassning och färdigheter till yrkesnivån så skulle en sådan motsättning kunna finnas men idag ändras kvalifikationskraven i arbetslivet och det är andra egenskaper som behövs menar kommittén. Det erfarenhetsbaserade lärandet har stora likheter med de forskande och vetenskapliga synsätten och i dagens samhälle har det blivit viktigt att kunna överblicka stora kunskapsfält och ha en utvecklad analytisk förmåga. Det teoretiska inslaget ökar på alla arbetsplatser men självfallet finns stora skillnader mellan olika arbetsområden.

Den reformerade gymnasieskolan som träder i kraft 1 juli 2007 bygger i hög grad på det tänkande som låg till grund för programgymnasiet på 1990-talet men viktiga förändringar föreslås för att stimulera en kvalitetsutveckling. En gymnasieexamen införs för att tydliggöra vilken kompetensnivå eleven uppnått genom sin utbildning, ett godkänt gymnasiearbete blir krav för att få ut examen. Arbetslivsanknytningen måste öka i hela gymnasieskolan och därför kommer förslag om arbetsplatsförlagt lärande (APL) på 15 veckor på de yrkesinriktade programmen men också på de studieförberedande, men där anges inte lika strikt hur den ska genomföras. Lokalt samråd mellan kommuner och parterna på arbetsmarknaden görs obligatoriskt för att stärka arbetslivsfrågorna och en modern lärlingsutbildning införs. De nya ämnesbetygen ska minska den fragmentisering som kursutformningen bidragit till och stimulera till fördjupning och koncentration. Integrationen mellan karaktärsämnen och kärnämnen ska bli starkare. En viktig aspekt är också ungas möjligheter att välja utbildning och skola.

4.2.2 Valfriheten för elever, dimensionering och utbud av program

Med programgymnasiet kom valfriheten och förtroendet för att eleven skulle kunna göra kloka val angående sin framtid. Valmöjligheterna var stora och individuella val skulle göra utbildningen mer intressant för eleven, öka motivationen och höja resultaten var tanken. Utbudet av program och kurser skulle anpassas efter elevernas val, inte efter hur arbetslivets bedömningar eller behov såg ut. Man kan se att besluten följde en allmän tendens vid 1990-talets början mot decentralisering och en minskad detaljreglering.

En annan nyhet var att kommunen själv fick bestämma om gymnasieutbildning skulle startas i kommunen eller inte men ta hänsyn till elevernas val vid utformningen.

Sedan gymnasiereformen kom i början av 1990-talet har antalet som fullföljer en utbildning på yrkesförberedande program minskat. Skolverket kommenterar i sin rapport *Efter skolan* (2002) att utbudet och tillgängligheten ökade över hela landet men att det främst var de studieförberedande programmen som ökade i antal. Många kommuner som tidigare inte haft en egen gymnasieutbildning startade en sådan under denna tid. Samma relativa spridning har inte skett med de yrkesförberedande programmen och Skolverket gör kopplingen att de nya gymnasierna ofta är mycket små och har ett begränsat utbud av program. Skolverket konstaterar också att valfriheten på de studieförberedande, mest frekventa, programmen inte heller blivit så stor som reformen avsåg. I praktiken blev det gamla linjegymnasiet i stora stycken kvar när elevernas val kolliderade med kravet på gruppstorlekar.

Den omläggning som gjordes av de yrkesförberedande programmen byggde på samverkan med arbetslivet som, mot bakgrund av att de teoretiska inslagen ökade, förutsattes ta ett ökat ansvar för färdigutbildningen. Den arbetsplatsförlagda utbildningen, APU, var ett viktigt inslag som skulle skapa yrkeskunnande, kontakter och motivation för studierna. Utvärderingar från Skolverket (1998) angående APU visar att s.k. skolförlagd APU är vanligt och att den kontakt med arbetslivet som den skulle ge därmed uteblir. Kvaliteten på de yrkesförberedande programmen blir därmed inte den som förväntats och yrkesidentiteten blir otydligare. Frågan om APU är viktig eftersom arbetslivskontakter, praktik och APU många gånger kan vara vägen in i yrket och arbetslivet. Skolverket redovisar i sin rapport *Efter skolan* (2002) att andelen elever som går ett program som är yrkesförberedande minskar och att nära 60 procent av en årskull går studieförberedande program. Håller gymnasieskolan på att överlämna yrkesutbildningen till arbetslivet och den eftergymnasiala utbildningen och är detta en önskvärd inriktning frågar sig Skolverket. Särskilt intressant är det också mot bakgrund av att framför allt gymnasiala yrkesförberedande utbildningar med en majoritet av kvinnliga studerande reducerats.

Andra tar upp risken för att yrkesutbildningen kan vara inne i en negativ spiral, kvalitetsproblem ger låg efterfrågan av motiverade elever vilket gör att resultatet av utbildningen ifrågasätts av arbetslivet. Landsorganisationen (LO 2005, Hur har det gått för

yrkesprogrammen) pekar på flera allvarliga problem och ställer frågan om reformeringen av gymnasieskolan innebar att de yrkesförberedande programmen fick ge avkall på tidigare viktiga kvaliteter. Det finns en uppenbar risk menar LO att man i strävan att både nå upp till adekvata yrkeskunskaper och tillräckligt studieförberedande kunskaper inte klarar av något av målen. Som stöd för sin uppfattning pekar LO på att yrkesfärdigheterna på omvårdnadsprogrammet idag inte ger samma behörighet till undersköterska som tidigare och att den allmänna behörigheten programmen ger ändå i många fall kräver komplettering för att läsa vidare. LO pekar på vikten av att höja kvaliteten på yrkesutbildningen, resursförstärkning behövs och kommunerna behöver ta ett större ansvar för utbildningen. I sin studie redovisar LO också att det finns stora skillnader mellan kommuner och särskilt storstadskommuner. Göteborg nämns med sin långa och starka tradition som lyckas betydligt bättre än Stockholm och Malmö. Ansvarsfrågan för gymnasieutbildning tas också upp av LO som ett problem för mindre kommuner, mer av samverkan krävs och ett regionalt ansvarstagande där branscherna ges ett större inflytande över utbud och kvalitet. Frågan om regionalt ansvar och kommunal samverkan kring utbildningsfrågorna finns också med i diskussionerna kring framtida strukturer i samhället som Ansvarskommittén (Dir. 2003:10) utreder.

Vilket program en elev väljer får konsekvenser för etableringen i arbetslivet och därför är också frågan om vilket utbud de kan välja mellan intressant. Vilket utbud som finns på hemorten är viktigt eftersom många elever föredrar alternativ på hemmaplan och i nu gällande regelverk finns också en "inläsningseffekt" som begränsar elevens möjlighet att välja utbildning i en annan kommun. Det är också i det sammanhanget man ska se de kritiska påpekanden som Skolverket och LO gör angående kommuners incitament att erbjuda studieförberedande, mindre kostsamma program vilket kan ha lett till ett totalt sett minskat utbud av yrkesförberedande program i landet. Kritiken från LO riktas också mot att kommunernas kortsiktiga prioriteringar lett till en sämre matchning mellan de branscher som behöver arbetskraft och utbudet och exemplifierar med vård och omsorgssektorn. Denna negativa bild ska dock också balanseras mot att det finns kommuner och kommunalförbund som lyckas väl och som satsar på samverkan och samarbete för att bredda utbildningsutbudet.

I Skolverkets rapport från 2002, *Efter skolan*, redovisas också hur det går för eleverna från olika program, vad gör de tre år efter avslutad utbildning? Variationerna är stora både mellan könen och mellan olika program.

Efter tre år arbetade främst de elever som gått yrkesförberedande program och männen arbetade mest. Exempelvis arbetade 90 procent av männen som gått fordonsprogrammet tre år efter utbildning. Högsta andelen kvinnor som arbetade tre år efter utbildning från de yrkesförberedande kom från fordon och livsmedel, båda med 70 procent. Elever med bakgrund från de studieförberedande programmen studerade efter tre år, ca 80 procent av män och kvinnor från naturvetenskapliga programmet studerade, andelen var lägre för samhällsvetenskapliga programmet, ca 60–70 procent. Arbetslösheten efter tre år varierade mellan programmen och högst andel hade de elever som gjort otraditionella val. En fråga som ställdes till de som studerat på program med APU var om de arbetade inom sitt målyrke, ett yrke med samband med den valda utbildningen. Ca 40 procent gjorde detta och högst andel, 60 procent hade kvinnor från omvårdnadsprogrammet. Fyra program, barn- och fritid, handels- och administration, hotell- och restaurang samt hantverksprogrammet gav bilden att unga ungefär lika ofta arbetade inom ett målyrke som att de inte gjorde det. För mediaprogrammet var bilden att andelen var mycket liten som arbetade inom målyrket och LO har tagit medieprogrammet som ett exempel på ett yrkesförberedande program som borde kategoriseras om, arbetsmarknaden på medieområdet kräver högre utbildning.

4.2.3 Om vägledning inför val av utbildning

Förhållandevis mycket forskning har gjorts om ungas val av utbildning eller val av yrke. Slutsatsen man kan dra av de undersökningarna är att som man frågar får man svar. I undersökningarna framkommer resultat som både kan stödja en tes om en individualisering och ett personligt ansvar men också om social reproduktion. För trots att unga svarar att de gjort självständiga val har dessa starka samband med deras socioekonomiska bakgrund (Skolverket 2004, Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon).

I Svenskt Näringslivs undersökning från 2004 (Vägvalet 2004 – En undersökning om ungdomars val till gymnasiet) svarade majoriteten av de nästan tusen 15-åringar som tillfrågades att de valt till gymnasiet utifrån intresse och utifrån vilka yrken utbildningen kan leda till. Möten med företag/arbetsgivare och arbetsplatser hade varit väldigt viktiga för deras val. Det gällde såväl företag som kommit till skolan, som att vara på prao. Åtta av tio hade haft prao i årskurs nio men bara fyra av tio hade varit på studiebesök på företag, ändå uppgav fyra av tio att dessa besök hade påverkat deras val till gymnasiet. De ansåg också att det var mycket viktigt med information om vilka yrken och vidare studier på ett valt gymnasieprogram ger. Informationen kunde här komma från besök på skolor, prao, vägledare eller Internet, kanaler som mer än femtio procent av de tillfrågade ansåg var mycket värdefulla. Trettio procent ansåg föräldrar och kompisar vara värdefulla kanaler.

Enligt Skolverkets rapport om studie- och yrkesvägledning 2004 fick unga från mer studievana miljöer mer hjälp i valet till gymnasiet av föräldrarna, och unga från mindre studievana miljöer ansåg att den mesta hjälpen kommit från vägledare. Skolverket gör tolkningen att unga från studieovana miljöer i större utsträckning är hänvisade till och har behov av vägledarens stöd. Senare inspektioner av yrkesvägledningen har dock indikerat brister dels i behörig personal, personalens underdimensionering (med mellan 300–500 elever per vägledare i kommunerna) men också i personalens uppdrag som i väldigt liten grad kopplas till det regionala arbetslivet (Skolverket 2005, Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolsystemet).

I Skolverkets utvärderingsrapport (2005) framkommer en dyster bild av vägledningen. Det är långt mellan dagens studie- och yrkesvägledning som den beskrivs i måldokumentet och till hur den i praktiken ser ut och de förväntningar som knyts till rollen som vägledare. Skolverket ser allvarligt på det eftersom behoven av god vägledning har ökat med den utvecklingen skolan är inne i:

- Utbildningssystemen ökar i omfång och komplexitet. Nya utbildningar tillkommer ständigt. Reformen av utbildningssystem och studiefinansieringssystem sker oftare än tidigare.
- Näringsliv, arbetsmarknad och arbetsliv förändras och utvecklas allt snabbare och mera oförutsägbart än tidigare.

- Innehållet i individualyrken och yrkesgrupper blir allt svårare att se och förstå på grund av att det synliga, manuella arbetet utgör en allt mindre del i de flesta yrken.
- Arbete och arbetsmarknader internationaliseras. Arbetskraftens mobilitet främjas och utbildningssystemen öppnas, vilket också ökar kraven på möjligheter att validera kompetens.

Förändringarna gör att det blir allt svårare att hålla sig a jour med, genomskåda och förstå utvecklingen av utbildningsväsendet och arbetsmarknaden. Detta gäller särskilt en ung människa som inte har egna erfarenheter att falla tillbaka på. Skolverket menar att bilden av studie- och yrkesvägledningen som kommer fram i utvärderingen visar en verksamhet som stagnerat både på kommunal nivå och i skolan och i de fristående skolorna är situationen värre enligt Skolverket. Rekommendationen är att staten behöver tydliggöra vilka mål som gäller för verksamheten och Skolverket menar också att en utvärdering behöver göras av kvaliteten i skolornas vägledning, något som inte ingick i uppdraget för utvärderingen.

LO och Svenskt Näringsliv har båda tagit upp vägledningen som viktig. Information från branscherna menar också arbetsgivarsidan har haft mätbar effekt när unga väljer, det menar SN i sin rapport Vägvalet (2004). LO pekar på att det går att ta fram ett "arbetsmarknadsindex" Wennemo och Mårtensson 2005, (Vad blev resultatet av 1990-talets utbildningspolitiska satsningar?) som rangordnar de yrkesförberedande programmen i gymnasieskolan efter hur de som gått programmet lyckats etablera sig på arbetsmarknaden. Indexet visar att utbildningarna som gett bäst resultat är inriktade mot industrin och byggsektorn. Eleverna som gått ut dessa program har tre år efter examen i genomsnitt högre lön, oftare ett arbete och har oftare fasta heltidsjobb. Dessa program ger den bästa biljetten till arbetsmarknaden men ändå erbjuds dessa program i liten omfattning och LO drar slutsatsen att det beror på att de är dyra. Den andra extremen i indexet är estetiska, media och barn- och fritidsprogrammen. Delvis kan det hänga samman med att flera väljer att studera vidare från dessa program men en trolig förklaring är också att i gruppen finns de som har de lägsta lönerna, flest tillfälliga och deltidsarbeten, högst arbetslöshet och den största gruppen som inte arbetar med vad man utbildat sig till.

Vi vet idag att kunskapen om arbetslivet hos unga i grundskolan är låg. Kontakterna med arbetslivet kan självfallet variera men vi vet att inträdet i arbetslivet sker senare och att många idag har föräldrar och anhöriga som själva står utanför arbetslivet. En naturlig arbetslivskontakt och vägledning behövs därför mer än tidigare. Vi vet också att prao är ett mycket uppskattat inslag hos de elever som får chansen och att kontakter och erfarenheter från arbetslivet kan vara avgörande när man senare söker sitt första jobb. När unga idag väljer inriktning i gymnasieskolan, ett val som påverkar det framtida yrkesvalet, är det självfallet också viktigt att de branscher där jobben finns kan ge en god presentation av villkoren och vad som krävs för att få jobb. Det är i grundskolan som det bestäms vilken väg eleven kommer att gå, en studieförberedande eller en mer yrkesbestämd. Så som våra system är utformade går det givetvis att komma igen och göra andra val senare i livet men för den allra största gruppen sker de grundläggande valen inför starten i gymnasieskolan.

När unga väljer inriktning så är det självklart också en faktor hur vuxna/föräldrar talar om sina jobb eller sin bransch. Också den spegling som media gör påverkar naturligtvis attityder till den och viljan av att söka sig dit. Det är viktigt att lyfta fram att unga efterfrågar bra information om vilka framtidsutsikter olika utbildningsvägar ger men att det finns brister i informationen de ges idag. En avslutande kommentar hämtas från Arnell Gustafsson, *Ungdomars inträde i arbetslivet – följer för individen och arbetsmarknaden* (2003, s.131.132):

Ett hållbart arbetsliv förutsätter att det finns en balans mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft. Då vi ser till ungdomars utbildningsval och generella värderingar av arbete finns en risk att det kommer att finnas stor brist inom vissa samhällssektorer. I den mån denna brist beror på att ungdomar är dåligt informerade om de fördelar som finns att arbeta inom en viss sektor, går det förmodligen att påverka ungdomars utbildningsval. I den mån arbetsförhållandena är dåliga och lönen låg är det knappast möjligt – eller ens försvarbart – att söka göra en sådan påverkan.

4.2.4 En bred eller smal yrkesutbildning – ett evigt dilemma?

Det vägval som programgymnasiet med kärnämnen och karaktärsämnen innebär är att alla utbildningar i gymnasieskolan, inklusive de yrkesförberedande anses behöva en gemensam, teoretisk

kunskapsmässig grund. Den utgörs av de för alla program gemensamma kärnämnen. Hur de ska ”infärgas” för att stödja karaktärsämnen har varierat över tid och ges en tydlig form nu i reformen 2007.

Bakgrunden till ställningstagandet är att arbetsinnehållet i arbetslivet ändras så snabbt att en mer specialiserad och därigenom snävare inriktning inte är det bästa alternativet för arbetslivet nu och i framtiden. Det innebär en bekräftelse på att alla yrken mer eller mindre innehåller både teoretiska och praktiska delar som kräver en god teoretisk grund parad med praktisk kunskap. En viktig princip bakom utformningen av gymnasiet är att unga inte ska behöva riskera en alltför smal utbildning som riskerar att bli en återvändsgränd.

En gymnasieutbildning innebär för minst hälften av en årskull den utbildningsnivå som första jobbet ska grundas på och den ska hålla som bas för nära 50 års yrkesliv och behov av utveckling och komplettering som behövs i arbetslivet. En konsekvens av gjorda ställningstaganden blir att gymnasiets yrkesförberedande utbildning inte är en färdigutbildning, den måste ges i arbetslivet, dvs. att bredden blir viktigare än specialiseringen. Den nya lärlingsutbildningen som den presenterats av Skolverket innebär inte ett avsteg från denna princip men öppnar för ett mer flexibelt, arbetsplatsförlagt lärande.

Frågan om elever från gymnasiets yrkesförberedande program klarar arbetslivets krav har mätts av Skolverket i flera utredningar och på lite olika sätt. I rapporten *Efter skolan* (Skolverket, 2002) var det 6 000 unga som hade ett arbete tre år efter avslutad gymnasieutbildning som fick komma till tals och redovisa sin uppfattning om den utbildning de genomgått. De som svarade själva att de hade arbetsuppgifter som svarade mot den utbildning de genomgått bedömdes ha ett målyrke. Det var ungefär hälften av alla tillfrågade som hade det och det varierade mycket med vilket program man hade gått. I rapporten redovisas självskattningar som görs av de unga per program.

De ungas egen uppfattning om sin gymnasieutbildning är övervägande positiv och man ansåg att skolan förberett dem väl för arbetslivet. Den bild som gavs av arbetslivets krav var entydig. Att kunna arbeta självständigt var viktigast och för dem som arbetade inom ett målyrke gällde också kraven att kunna använda verktyg/maskiner. Det tyckte man att skolan förberett väl. Arbetslivets krav när det gällde att kunna formulera sig muntligt och skriftligt

var inte särskilt höga och de unga var nöjda med skolans förberedelser. Merparten uppgav också att arbetslivet ställde låga krav på kunskaper i engelska och man var varken nöjd eller missnöjd med skolans förberedelser. En slutsats är att de unga själva ger skolan ett gott betyg men de är förvånade över att arbetslivet inte ställer högre krav, exempelvis färdigheter i muntlig och skriftlig framställning samt engelska.

I rapporten *Väl förberedd?* (Skolverket, 2005) är det mottagarna av elever eller avnämarna som får säga sitt. Den bygger på både registeruppgifter och enkäter. Det var tusen arbetsledare, aktiva med att anställa och ta emot nya anställda som fick bedöma kunskapsnivån.

När arbetsledarna kommer till tals bekräftas den positiva bilden men det finns också skillnader. Exempelvis sammanfaller bilden när det gäller förmågan att arbeta självständigt och kunna hantera verktyg/maskiner. Både de unga och arbetsledarna ger här gott betyg åt skolan. Arbetsledarna gjorde en annan bedömning än de unga själva när det gällde kunskaper i det svenska språket, kraven var höga menade de men de unga svarade också mot kraven, skolan fick gott betyg. Arbetsledarna värderade också högt egenskaper som har att göra med ordningssinne som att passa tider och vara noggrann. Arbetsledarna fick också frågor om rekryteringssätt. Störst betydelse hade kännedom om personen genom praktik eller APU. Därefter kom rekommendationer från någon anställd eller annan person. Minst betydelse hade annonsering. Den tid som åtgick för att skola in den nya uppgick ofta till mer än en månad. Skillnaderna i utbildningsval är stora mellan män och kvinnor. Allt fler kvinnor väljer studieförberedande program och de går också vidare till högskolestudier. De som gått yrkesförberedande program med kvinnodominans men också många från de studieförberedande programmen har en stor arbetsmarknad inom offentlig sektor och där krävs i allmänhet högre formell kompetens. Skolverket frågar sig i rapporten om arbetsmarknaden för kvinnor med gymnasieutbildning håller på att försvinna och att det är den utvecklingen som speglas i hur kvinnor väljer utbildning.

4.3 Dimensionering av högre utbildning – en svåröst ekvation?

Det finns många skäl att uppmärksamma högskoleutbildningen när det gäller ungas etablering. Längre utgick utbildningspolitiken från att den som skaffade sig en högre utbildning gick en säker framtid till mötes. Akademisk utbildning var en exklusivitet och gav en tydlig plats i arbetslivet. Utvecklingen de senaste åren visar tydligt att den tiden är förbi. Högskolans uppdrag har breddats och studentgrupperna har ökat i antal och har en mer blandad bakgrund än tidigare. Det finns idag en hög akademikerarbetslöshet och forskare diskuterar om Sverige är på väg att få ett överutbildningsproblem. I utredningen finns således skäl att belysa sambanden mellan högskolans utbildning och arbetslivet. Samspelet kan analyseras med skilda utgångspunkter, och beroende på angreppssätt framträder olika mönster och samband. Dessa är sällan eller aldrig enkla eller entydiga.

4.3.1 Matchningsproblemet

Som långsiktigt mål för regeringens högskolepolitik gäller att hälften av en årskull skall ha påbörjat högskolestudier vid 25 års ålder. Samtidigt kommer alltfler rapporter om arbetslöshet bland högskoleutbildade. Hur går det ihop? Svaret är att det beror på.

En hög utbildningsnivå i befolkningen brukar, med rätta, anses vara en av de viktigaste tillgångarna ett samhälle kan ha. För individen innebär en hög kompetens – goda kunskaper och färdigheter – att han eller hon får en starkare ställning i arbetslivet och i samhällslivet i stort. Ändå kan det bli problem.

En del högskoleutbildningar är befattningsspecifika. Tydligast är detta för legitimationsyrken som läkare och tandläkare. En tandläkare måste ha tandläkarutbildning för att få legitimation. De allra flesta som går igenom tandläkarutbildningen kan svårigen tänka sig något annat yrke än tandläkarens. Matchningen mellan utbildningens dimensionering och arbetsmarknadens behov skulle här kunna vara relativt enkel. Men bl.a. med tanke på globaliseringen inom den högre utbildningen väljer många unga att studera eller etablera sig utomlands. Så inte ens för dessa yrken går det att göra säkra prognoser.

Andra utbildningar leder till yrken för vilka det finns behörighetskrav, exempelvis lärarutbildningen. I princip ska strävan även här vara att behov och tillgång skall matcha varandra. Emellertid är matchningen inte alls perfekt i verkligheten. För det första finns ett stort antal personer med lärarexamen – ungefär en av fem – som inte arbetar som lärare. Utbildningen är användbar och meriterande även utanför skolan. För det andra är ett stort antal lärartjänster – drygt en av fem – besatta av personer som saknar föreskriven utbildning, med stöd av de undantagsbestämmelser som finns i skollagen.

Dessa förhållanden, tillsammans med att den nya lärarutbildningen givits en mycket flexibel utformning, gör att lärarprognoser blivit allt svårare att göra. De antaganden som prognoser bygger på, om kvarvaro i respektive återgång till yrket, lärarbenägenhet etc. gör prognoserna ännu mera osäkra. De måste därför kompletteras med mera allmänna bedömningar av bl.a. utvecklingen i skolan samt lärarstudenters och lärares värderingar och prioriteringar.

I vissa akademiska yrken där det ställs krav på viss utbildning, som domare och åklagare, är det bara en mindre del av de utbildade som kommer i fråga. För de nämnda yrkena utgör tingsmeriteringen ”flaskhalsen”. En stor del av dem med juridisk kandidatexamen (liksom de med andra juridiska examina) söker sin utkomst inom andra verksamheter.

För ytterligare andra kategorier av högskoleutbildade finns ingen tydlig anknytning till något yrke eller någon bestämd del av arbetslivet. Det gäller humanister, samhällsvetare och naturvetare med mera allmän inriktning.

Matchningen mellan högskoleutbildning och yrke sker således med mycket varierande förutsättningar och kan därför inte behandlas eller betraktas enhetligt.

4.3.2 Dimensionering

Beslut om dimensionering av högskoleutbildningar är i hög grad decentraliserade. Statsmakterna lägger fast generella ramar i form av anslag till respektive lärosäte, takbelopp (ram) för grundutbildning, ersättningsbelopp per helårsstudent respektive helårsprestation samt mål för antalet avlagda examina inom vissa utbildningsområden. Inom dessa ramar beslutar varje universitet och

högskola vilka utbildningar som skall ges och hur många utbildningsplatser som skall finnas på varje program eller kurs.

För att universitet och högskolor skall kunna dimensionera olika utbildningar på ett ändamålsenligt sätt måste de ha god kunskap om hur behoven av personer med olika slag av utbildning i arbetslivet ser ut. Högskoleverket har regeringens uppdrag att förse lärosätena med beslutsunderlag i detta avseende.¹

Som beskrivits ovan är förutsättningarna för dimensioneringsbeslut olika för olika utbildningar.

Trots det är det viktigt att universitet och högskolor utvecklar sin kunskap om arbetsmarknadens utveckling, både för att kunna ge utbildningen en sådan inriktning som motsvarar arbetslivets behov och som underlag för dimensioneringsbeslut. Ett aktuellt exempel på detta ges av Högskoleverkets nyligen publicerade analys av arbetsmarknaden för de naturvetenskapliga utbildningarna.²

I rapporten konstateras att både statsmakterna och näringslivet ofta betonar vikten av naturvetenskaplig kompetens för ett konkurrenskraftigt kunskapssamhälle och ekonomisk tillväxt och att flera satsningar har gjorts för att öka rekryteringen till dem. Samtidigt redovisas att arbetslösheten för naturvetare har ökat snabbt på senare år och nu ligger på mycket hög nivå (8,4 procent för personer med generell examen i naturvetenskap år 2004).

I rapporten dras bl.a. slutsatsen att de naturvetenskapliga utbildningarna betonar djup och spets i sådan utsträckning att det sker på bekostnad av den bredd som ofta efterfrågas i andra delar av arbetsmarknaden än akademien. Därför föreslås att lärosätena söker former för ett mer formaliserat samarbete med näringslivet, t.ex. i form av praktikinslag, placering av examensarbeten eller andra delar av utbildningen i autentiska lärmiljöer samt externa föreläsare. Vidare bör det finnas tydlig och lättillgänglig information för sökande och studenter om nuvarande och prognostiserade behov på arbetsmarknaden. Lärosätena bör också få i uppdrag att systematiskt följa upp vad som händer med studenterna efter examen.

---

¹ Uppdraget gavs första gången år 2004 och redovisades i Högskoleverkets rapport 2004:36R. Nästa redovisning till regeringen skall ske senast den 15 maj 2006.

² Sverige behöver fler naturvetare – eller? (Högskoleverkets rapport 2005:46:R).

4.3.3 En expanderande högskola

Läsåret 2003/04 var antalet högskolenyborjare drygt 83 000. Det innebär att de var mer än dubbelt så många jämfört med slutet av 1980-talet. Läsåret 1986/87 var antalet högskolenyborjare drygt 41 000. Expansionen var starkast dels läsåren 1987/88–1993/94, dels läsåren 1997/98–2002/03³.

Kan arbetslivet ta emot en så starkt ökad mängd högskoleutbildade? Först måste man hålla i minnet att långt ifrån alla högskolenyborjare fullföljer sin utbildning till examen. Det finns emellertid inte några tecken på att genomströmningen – andelen som fullföljer sin utbildning till examen eller andra utbildningsmål – på något avgörande sätt förändrats under expansionsperioden på 1990-talet och 2000-talets första år. Så även med reservationen att alla som börjar i högskolan inte fullföljer studierna måste andelen högskoleutbildade betecknas som rekordstort. Denna höga nivå har dessutom nåtts på mycket kort tid.

Det finns en tidigare period då expansionen var ungefär lika snabb, nämligen under 1960-talet och särskilt dess senare del. Läsåret 1960/61 var antalet högskolenyborjare 8 233.⁴ År 1968/69 hade de ökat till 31 218. Antalet tredubblades således på mindre än ett decennium. Till detta bidrog att det var fritt tillträde till en stor del av högskolan – de filosofiska fakulteterna.

Denna expansion skedde inte utan problem. Statsmakterna reagerade med att tillsätta den stora U 68-utredningen och genom att i det korta perspektivet införa fasta studiegångar inom filosofisk fakultet (det s.k. PUKAS-systemet). Studenterna reagerade i form av minskat intresse för högskolestudier – antalet nyborjare läsåret 1973/74 hade sjunkit till 22 162. Arbetsmarknaden fick svårt att ta emot alla nya akademiker. Under det tidiga 1970-talet var det första gången som högskoleutbildade var arbetslösa i mera betydande omfattning. Det är ingen överdrift att påstå att det tog större delen av 1970-talet innan ett nytt balansläge uppnåddes.

Ett påtagligt inslag i den akademikerarbetslöshet som uppstod omkring år 1970 var att problemen kom snabbt och att de för många var oväntade. Den fanns en allmänt spridd föreställning om vad ett ”akademikerjobb” var, och denna hade etablerats under 1940- och 1950-talen då tillströmningen till universiteten var stabil

³ Från 42 297 nyborjare till 61 602 mellan 1987/88 och 1993/94, dvs. på sex år, och från 64 340 till 83 317 mellan 1997/98 och 2002/03, dvs. på fyra år.

⁴ Med det högskolebegrepp som gällde före 1977 års högskolereform. Då räknades exempelvis inte den landstingskommunala vårdutbildningen till högskolan.

och låg på nivån 3 000–6 000 nybörjare per år. Det är föga förvånande att dessa typiska ”akademikerjobb” inte räckte år alla nyexaminerade, då dessa plötsligt blev mångdubbelt fler.

Av detta kan vi måhända lära oss något som kan vara till hjälp att hantera dagens situation. Samspelet mellan utbildning och arbetsliv och det senares anpassning till förändringar i utbildningssystemet påverkas till stor del av förväntningar. Om arbetsmarknaden har felaktiga föreställningar om hur högskoleutbildningar ser ut och vilken kompetens olika grupper av akademiker har leder detta ofrånkomligt till olika slag av matchningsproblem. Om de som ansvarar för utbildningsplaneringen vid universitet och högskolor har otillräcklig kunskap om arbetslivets behov och krav uppstår ytterligare problem. Om slutligen studenter och blivande studenter har felaktiga föreställningar om arbetslivet kan detta – förutom ytterligare försvårad matchning – medföra personliga besvikelser.

En utveckling av dialogen mellan högskola och arbetsliv i syfte att ömsesidigt höja kunskapsnivån framstår som mycket angelägen. I denna är det viktigt att studenterna ges tillfälle att delta.

4.3.4 Överkvalificering?

En näraliggande intressant fråga är om arbetslivets utbildningskrav förändrats i takt med att den allmänna utbildningsnivån höjts. En indikator på detta ger en fråga som ställdes i levnadsnivåundersökningarna⁵. Jämförelsen mellan individens utbildning och arbetets utbildningskrav gav följande andelar överkvalificerade enligt de tillfrågades egen bedömning, 1974—2000⁶:

Figur 9 Andel överkvalificerade år 1974 till 2000

1974	1981	1991	2000
13,5 procent	20,7 procent	28,5 procent	32,9 procent

Källa: ULF-undersökningen, SCB.

⁵ Frågan löd ”Ungefär hur många års (skol- eller yrkes-) utbildning utöver folk- eller grundskola behöver man i din befattning?”

⁶ Dessa andelar gäller samtliga anställda. Mönstret är likartat för offentlig respektive privat sektor, men mera markerat för den senare. Särskilt under 1990-talet har överkvalificerade ökat i den privata sektorn.

Analysen⁷ indikerar således en växande överkvalificering av löntagarna i relation till de kvalifikationer som arbetsgivarna efterfrågar. Senare forskning har visat att denna utveckling har avstannat efter millennieskiftet. Trots att det totala antalet högskoleutbildade ökat kraftigt ligger andelen som anser sig överkvalificerade nu relativt stabilt på ca en tredjedel.

Även annan forskning pekar på liknande resultat. Både arbetskraftens utbildningsnivå och kvalifikationskraven inom arbetslivet har stigit påtagligt under senare decennier men utvecklingen har inte gått i fas. Utbildningsnivån har stigit snabbare och det har lett till en ökad andel överutbildade löntagare (Thålin, 2004 *Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska arbetsmarknaden 1974–2000*). Utvecklingen beskrivs som att både andelen välutbildade anställda med kvalificerade arbeten har ökat samtidigt som välutbildade anställda med okvalificerade arbeten också har ökat. Om överutbildningen ska minska framöver menar Thålin att en höjning av kvalifikationskraven bland de kvalificerade jobben krävs eftersom han anger att andelen okvalificerade jobb kommer att ligga på ungefär samma nivå som nu.

Om den som investerat tid, ansträngningar och pengar i en högskoleutbildning inte upplever att han eller hon får användning för denna leder det till frustrationer för individen och på sikt till att högskoleutbildningens attraktivitet minskar. Också dessa problem bör i första hand angripas med en fördjupad dialog mellan universitet/högskolor, arbetsliv och studenter. En ökad kunskap om varandras verksamhet bör leda till att de ömsesidiga förväntningarna blir mera realistiska.

4.3.5 Bryggan till arbetslivet

Antalet nybörjare i högskolan har ökat kraftigt sedan början av 1990-talet. Den ökande andelen studenter som studerar vidare är resultatet av en medveten politik från statsmakterna men inspirerad av arbetslivets krav på högre kompetens och nödvändigheten av tillgång till välutbildad arbetskraft nu och i framtiden. Om arbetslivet kan ta emot en kraftigt ökad andel högskoleutbildade och ta vara på deras kvalifikationer beror bl.a. på hur realistiska föreställningarna om och förväntningarna på högskolan och dess utbildningar är i arbetslivet. Det blir då intressant att studera hur

---

⁷ Analysen genomförd av professor Rune Åberg, Umeå universitet, 2001.

samspelet ser ut mellan arbetsliv och högskolan och hur insatserna ser ut kring övergången mellan studier och arbetsliv. Högskoleverket har i flera studier belyst detta och kommenterat frågan i sina utvärderingar. I rapporten *Sverige behöver fler naturvetare – eller?* (2005:46 R) tas utbildningarna på det naturvetenskapliga fältet upp till granskning och arbetslivets företrädare kommer till tals och kommenterar resultatet av utbildningarna utifrån arbetslivets krav. Även SACO presenterade nyligen en rapport *Råd och dåd för studenterna?* (2006) som är en intervjustudie om arbetslivsinriktade och studierådgivande verksamheter vid 18 lärosäten. Båda rapporterna ger en bild av ett område i gränslandet mellan studier och arbetsliv som behöver utvecklas.

I Högskoleverkets rapport, som gäller det naturvetenskapliga området, pekas på faktorer som kan vara generella.

Arbetslösheten har ökat för naturvetare de senaste åren, sedan 2001 har arbetslösheten för dem med generell examen inom naturvetenskap ökat från 4,8 till drygt 8,4 procent. Högst arbetslöshet har biologer med 9,1 procent, fysiker 7,9 procent, geologer 8,3 procent och kemister 5,9 procent (Källa: Naturvetenskapliga förbundets statistik över arbetslösa medlemmar). För medlemmar med utbildning i data och matematik var arbetslösheten 5,3 procent. För forskarutbildade är också arbetslösheten hög och kvinnor med forskarutbildning har högre arbetslöshet än män. Det naturvetenskapliga fältet har högst andel studenter som övergår till forskarutbildning efter grundutbildningen.

Varför finns det arbetslöshet på ett område som prioriteras av både statsmakterna och arbetsgivarna inom området? Högskoleverket resonerar kring detta och lyfter fram flera, tänkbara orsaker:

- Det utbildas för många naturvetare för dagens arbetsmarknad. Den stora och snabba expansionen på senare år har gjort marknaden mättad. Den specialiserade inriktningen och det stora antalet forskarutbildade anses av arbetsgivarna ha en för snäv inriktning. En arbetsgivare citeras som säger ”Det utbildas helt enkelt för många med spetskunskaper”. Det utbildas också många inom de områden med redan hög arbetslöshet som biologer och utbildningskapaciteten som har ökat så starkt innebär att många fler konkurrerar om jobben.
- Situationen på arbetsmarknaden är ogynnsam, utflyttning av forskningsintensiva verksamheter och ”job-less growth” slår hårt och antalet nyanställningar minskar. Om antalet nyanställ-

ningar minskar blir benägenheten att anställa helt nyutexaminerade mindre, kraven stiger.

- Naturvetare konkurrerar med yrkesutbildade som civilingenjörer och farmaceuter med en välkänt innehåll i sin utbildning. De utbildningarna uppfattas som och är också mer breda i sitt innehåll och har inslag av praktik och tillämpning. Innehållet i naturvetarens utbildning uppfattas som oklart och okänt vid jämförelsen. En annan faktor är att många av de som anställer själva är civilingenjörer, många rekryteringsprocesser har drag av tradition och vana. Arbetsgivare i undersökningen uppfattade också att naturvetare mer siktar på forskningskarriär medan yrkesutbildningarna är inriktade mot en karriär externt. Kort sagt, civilingenjörer uppfattas som generalister medan naturvetare är specialister och därmed smalare. Resonemanget kan tillämpas också på farmaceuter och apotekare jämförda med naturvetare.
- Arbetsgivarna i undersökningen menar att det finns ett egenintresse hos lärosätena att akademisera utbildningarna mot forskningens behov och det är man kritisk till. Det borde vara mer av dialog mellan utbildning och avnämare om utbildningens innehåll. Att anställa överkvalificerade kan innebära problem för arbetsgivaren då den anställde inte förmodas vara nöjd med de arbetsuppgifter det handlar om utan kan lämna anställningen eller känna frustration över att inte få fullt ut tillämpa de specialiserade kunskaper man tillägnat sig. Det är inte heller säkert att en chef gärna anställer någon med högre utbildning än hon/han har själv.
- Bristande överensstämmelse mellan utbildningarnas innehåll och arbetsmarknadens krav. Det finns exempel på företag som anställer utländska forskare för att den specialiteten som efterfrågas inte finns trots välutbildade naturvetare med forskarinriktning. Det är svårt för lärosäten att matcha hur utbildningen borde utvecklas i kunskapsintensiva branscher och högskolans uppdrag är bredare än så. Det tar också tid för högskolan att utveckla utbildningarna och tid för studenter att genomföra utbildningen. Högskoleverket menar dock att lärosätena borde arbeta med att göra studenterna mer anställningsbara genom att göra utbildningen mindre detaljinriktad och arbetsgivare menar också att studenter saknar de

nödvändiga verktygen för att kunna lösa problemen som goda kunskaper i matematik och data.

Vilka kunskaper efterfrågas av arbetsgivarna inom området? Högskoleverket har studerat detta genom att gå igenom annonser, aktuella rapporter, tillgängliga alumniundersökningar och intervjuat arbetsgivare. Slutsatsen är att det ställs höga krav för anställning utöver den rent formella kompetensen; språkkunskaper, branschkunskaper, projektleddning, marknadsföring och försäljning samt kunskaper inom dataområdet krävs. Små företag efterfrågar personer med många olika kompetenser då det inte har råd att ha många specialister. Dubbelkompetenserna naturvetenskap och ekonomi är önskvärda och breda kunskaper efterfrågas mer än specialistkunskaper. Egenskaper som efterfrågas är mångsidighet, flexibilitet, bred kompetens, kreativitet, överblick och förståelse för hela processer. De intervjuade personerna kritiserar också att svenska studenter inte tränas i att uttrycka sig väl vilket görs i många andra länder. Samarbetsförmåga är också en viktig kompetens som lyfts fram.

Hur ser högskolornas koppling till arbetslivet ut på det naturvetenskapliga fältet? Högskoleverkets granskningar konstaterar att den har brister och det bekräftas också av alumniuppföljningar. I allmänhet är de naturvetenskapliga utbildningarna inriktade mot forskning men konkurrensen är nu hård om doktorandplatserna vilket innebär att fler studenter kommer att söka andra vägar och då är arbetsmarknadsanpassningen av utbildningen strategisk. Högskoleverket anser att dessa inslag behöver öka på utbildningarna.

Samverkan med näringslivet förekommer exempelvis med externa representanter i styrelsen, olika referensgrupper och regelbundna träffar med näringslivsorganisationer. Lärosätena upplever ett bristande intresse från arbetsgivarsidan och det är svårt att få dem engagerade på Arbetsmarknadsdagar eller liknande. En tanke som framförs är att det idag är arbetsgivarens marknad och de behöver inte söka sin arbetskraft på högskolorna i konkurrens som tidigare. Lärosätena menar också att det är svårt att få konkreta besked om framtida behov av utbildning och kompetens men samtidigt förväntar sig avnämarna snabba leveranser trots att högskolans planering kräver lång framförhållning. Högskolorna tolkar det som att arbetsgivarna vill ha studenter som är utvecklingsbara och generalister och därför sker de största

förändringarna på påbyggnadsutbildningarna medan man satsar på breda grundutbildningar.

Den marknadsföring som universitet och högskolor genomför tycks vara riktad mot studenterna och Högskoleverket kallar marknadsföringen gentemot avnämarna för bristfällig och det är allvarligt eftersom naturvetenskapliga utbildningar är relativt okända på marknaden. Den marknadsföring som riktar sig mot studenterna anser Högskoleverket borde innehålla bättre information om arbetsmarknaden och man har funnit exempel på att högskolesektorn ger en alltför positiv bild av arbetsmarknaden i förhållande till verkligheten.

I SACOs rapport *Råd och dåd för studenterna?* (2006) undersöks hur bryggan mellan studier och arbetsliv ser ut för hela högskoleområdet. Studien baseras på intervjuer med företrädare främst på den centrala förvaltningen vilket innebär att de insatser som görs inom ramen för institutioner inte finns med i studien. Syftet var att ta reda på förekomsten av och förutsättningarna för lärosätenas arbete med att underlätta studenternas val av utbildning och lärosäte samt övergång från studier till arbete. I studien ingick 18 lärosäten och de aktiviteter som undersöktes var studievägledning, uppföljning av studenter efter avslutade studier och annan studie-stödjande verksamhet.

Ett övergripande resultat är att det arbetslivsinriktade stödet ofta bedrivs under knappa förhållanden och att det uppfattas finnas oklarheter över hur ansvaret ser ut. Andra resultat är att studievägledning eller arbetslivsinformation ofta kommer in sent i studierna. Kvalitets- och utvecklingsarbete som baseras på uppföljningar av tidigare studenter genomförs inte på ett systematiskt sätt. De Arbetsmarknadsdagar som genomförs sker vanligen i regi av studenterna vilket kan leda till att kvaliteten och innehållet kan variera över tid beroende på vilket engagemang studenterna visar. Studien pekar på svårigheten att bedöma hur tillgången till studievägledning för studenterna ser ut, de centrala resurserna är blygsamma i förhållande till antalet studenter men samtidigt kan resurser också finnas på institutionsnivå. Det är ovanligt att studenter som inte fullgör sina studier blir föremål för uppföljning medan det anges vara en viktig uppgift att rekrytera studenter och SACO drar slutsatsen att det verkar vara en viktigare uppgift för lärosätena att rekrytera studenter än att se till att de klarar av sina studier.

Viktiga påpekanden görs beträffande ansvarsfrågor, lärosätenas företrädare är inte alltid klara över vem som ska och vem som bör göra vad. Ibland kan det handla om ansvars- och rollfördelning mellan lärosätet och tillsynsmyndigheten. I andra fall kan det röra frågor i gränslandet mellan utbildning och arbetsmarknadspolitik.

4.4 Samverkan arbetsliv och utbildning

En viktig drivkraft för utbildningspolitiken har varit och är arbetslivets krav på välutbildad arbetskraft. Tanken har varit att arbetslivets krav ska påverka innehållet men också att arbetslivet i sig ska ge impulser till de utbildningsansvariga. Detta har varit viktigt för utvecklingen av ungdomsskolan och högskolan men också för annan eftergymnasial utbildning som exempelvis KY och den nya samverksform som nu utvecklas och kallas College. En viktig framgångsfaktor är att arbetslivet lokalt/regionalt kan ha starkt inflytande över utbildningen och ge praktik och tillämpningsmöjligheter samt att utbildningen ska ha aktualitet. Det har under flera år varit en diskussion hur denna kommunikation och samverkan ska formars. När de regionala kompetensråden en gång inrättades var tanken att dessa skulle vara en gemensam plattform för regionens behov av arbetskraft och därmed utbildning. I gymnasieskolan görs lokala arbetslivsråd fr.o.m. 2007 obligatoriska för att förbättra förutsättningarna för en nära koppling mellan skola och arbetsliv. De lyckade exemplen finns men är förhållandevis få, där de uppstår vilar de på en grund av ömsesidig nytta och engagemang från såväl arbetsliv, kommuner och de professionella i skolan/lärosätet.

Arbetslivskopplingen framhävs således som viktig men har haft svårigheter att bli konkret och få utrymme trots höga ambitioner. Lärarhögskolan i Stockholm har på Skolverkets uppdrag redovisat ett utredningsuppdrag *Trettio år med skola – arbetsliv – en översikt* (2001). I den redovisningen konstateras att under de senaste trettio åren har ungdomars egna, direkta erfarenheter av arbete och arbetsliv minskat och deras tid i skolan förlängts. Skolan har i ökande utsträckning tilldelats uppgiften att utbilda elever om arbetslivet, arrangera deras erfarenheter av arbetslivet och genom en förlängd och breddad yrkesförberedande utbildning också ge dem grundläggande kunskaper och färdigheter för att kunna arbeta inom olika yrkesområden. De arbetslivsorienterande inslagen för

eleverna i grundskolan har fått allt mindre omfattning under 1990-talet och i kursplanerna för grundskolan har kopplingen skola-arbetsliv i stort sett försvunnit. Skola-arbetsliv, sett som kunskapsområde, framstår som om det i stora stycken har saknat mål, innehåll och mening i något mer spritt och förankrat avseende bland de verksamma i skolan. Det har förts in i en konturlös "syo" som har blivit en angelägenhet för studievägledare. I rapporten påpekas att området skulle behöva ges tydligare mål, det är inte tydligt idag hur ansvaret ser ut när det gäller tillgång till studie- och yrkesvägledning eller området arbetsliv. Utrymmet för ämnet samhällskunskap skulle behöva ökas. I lärarutbildningen syns inga eller få spår av området trots att uppdraget finns och rapporten redovisar slutsatsen att intentionerna bakom skola-arbetsliv saknar mottagare och villkoren för dess genomförande i organisationen är bristfälliga.

På högskolans område pekar både Högskoleverket och SACO i sina refererade rapporter på att det inte finns en systematik i kontakterna med arbetslivet och att oklarheter finns när det gäller ansvarsfrågor. För både ungdomsskolan och högskolan finns bilden av att informationen om valmöjligheter skulle kunna vara mer arbetsmarknadsinriktad. För både ungdomsskolan och högskolan riktas kritik mot att det verkar vara viktigare att rekrytera elever/studenter än att se till att de klarar sina studier och ingen systematisk uppföljning görs av elever/studenter som hoppar av sina studier.

För båda nivåerna är studie- och yrkesvägledningen en knapp men uppskattad resurs. Jag ser här en paradox – när valmöjligheterna ökar och arbetslivets utveckling blir snabbare och mer svårbedömd så minskar vägledningen både i kompetens och omfattning. Samverkan med arbetsförmedlingens vägledningskompetens förefaller mycket begränsad.

Internationella jämförelser visar att kontakter med arbetsliv och karriärplanering är kontinuerliga verksamheter som behöver integreras på ett självklart sätt i både ungdomsskolan och högskolan. Den breddning av elev- och studentgrupper som skett visar att den homogena gymnasieskolan och högskolan är ett minne blott och därför behövs också nya arbetssätt som passar det nya uppdraget. En arbetsmarknad som ska ta emot nytexaminerade akademiker och gymnasieelever behöver bättre information om deras kvalifikationer och kompetens.

Samma målkonflikter finns både i ungdomsskolan och i högskolan men förtecknen ser annorlunda ut. Också i högskolan ställer arbetslivet krav på en utbildning som är bredare och med bättre anpassningar till arbetslivets snabba utveckling. Parallellt finns också välstrukturerade, traditionsbundna yrkesutbildningar med praktik och tillämpningar. Dimensioneringen hålls inom ramar som branschen har inflytande över och examinerade ges en tydlig yrkesidentitet som också ger en väg in på arbetsmarknaden. Välkända utbildningar med praktik och tillämpningsinslag ger bättre igenkänning i arbetslivet. En viktig slutsats blir då att nyare och mer generella utbildningar måste marknadsföras bättre gentemot avnämarna eller att de utvecklas i kontakt med avnämarna.

De elever och studenter som får en utbildning som inte ger en tydlig yrkesidentitet men som svarar mot behoven av bredd och generell kompetens har svårare att hitta in i arbetslivet. Det är allvarligt eftersom den gruppen är stor och kommer att öka. Samtidigt visar Högskoleverket i sin rapport om naturvetare att platsannonser idag sällan kräver en specifik inriktning av högre studier utan formuleras utifrån grundkrav på studier och lägger vikten på andra faktorer som erfarenheter och personliga egenskaper. Behövs det en bättre information om vad en utbildning innehåller och vilken kompetens den ger? Högre utbildning ger ett förhållningssätt och metodkunnande som är generella kunskaper som kan behöva presenteras på ett tydligare sätt för arbetslivet, särskilt viktigt mot bakgrund av att utbildningsnivån är högre hos de unga idag än hos många av dem som ska anställa dem. Både SACO och Högskoleverket konstaterar att detta inte kommuniceras från lärosätena. Lärosätena bedriver sällan marknadsföring av sina utbildningar gentemot arbetslivet utan fokuserar på att rekrytera studenter. Incitamenten att ge korrekt information om arbetslivsutsikter är inte tillräckligt starka konstateras också av Högskoleverket.

Utvecklingen i arbetslivet förefaller ha gått långsammare än högskolans expansion när det gäller insikten att arbetslivet behöver en mer utbildad ung arbetskraft. Andelen ”överkvalificerade” har ökat kontinuerligt från 1970-talet, även under de perioder antalet nybörjare i högskolan inte har ökat. Att arbetslivets förmåga att nyttja den kompetens som de högskoleutbildade har är viktigt både ur individernas och samhällets perspektiv. Det är således en mycket viktig fråga för att kunna snabba upp ngas etablering i arbetslivet.

5 Metoder, insatser och program

5.1 Yrkesutbildningsavtal

Yrkesutbildningsavtal och yrkesnämnder har funnits sedan 1940-talet, då bildades Arbetsmarknadens Yrkesråd (AY) av Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) och Landsorganisationen (LO). Vid bildandet framhölls tre frågor som särskilt viktiga, att utreda och följa utbildningsbehovet inom parternas verksamhetsområden, att verka för en ökad och effektivare yrkesutbildning samt att övervaka och samordna lärlingsnämndernas verksamhet. Ytterligare skäl till bildandet av yrkesrådet var att man ville prioritera rekryteringen av yrkesutbildad arbetskraft och att framhålla och öka statusen på yrkesutbildningen samt att även genom opinionsbildning synliggöra yrkesutbildningens betydelse. Idag finns totalt ca 450 kollektivavtalsområden inom Svenskt Näringsliv, varav ca 60 är större avtalsområden. Av dessa har endast 20 gällande yrkesutbildningsavtal och endast ett fåtal yrkesutbildningsavtal som innehåller färdigutbildning i anslutning till gymnasieskolan.

Utredningen skickade i december 2005 ut en enkät till 28 yrkesnämnder med frågor om yrkesutbildningsavtalen. 17 av dessa har svarat, några efter en påminnelse. Av de 17 som svarat har 14 någon form av avtal och tre saknar helt. Utredningen har också träffat några av de yrkesnämnder som har färdigutbildning i sina avtal. I några fall har träffarna avsett kanslipersonal och i några har också företrädare för parterna medverkat.

De flesta av yrkesutbildningsavtalen reglerar utbildning på arbetsplats i samband med prao, APU, företagsintern ungdomsutbildning och praktikarbete men har ingen färdigutbildning efter gymnasieskolan. Inom Byggprogrammets olika inriktningar samt inom Elprogrammet finns en tradition av färdigutbildningar efter avslutad gymnasieutbildning.

Ett exempel på yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning är *Plåt & Vents yrkesnämnd* (PVYN). Där har parterna fastställt fyra

olika former för grundutbildning inom branschen samt kriterier för att godkänna utbildningsanordnare.

1. Gymnasieutbildning vid gymnasieskola som har Byggprogrammet och inriktning Plåtslageri i egen regi. Av totalt 6 800 timmar sker 2 500 i gymnasieskolan och resten i företag med Yrkesexamen under färdigutbildningen efter tidigast 5 350 timmar. Idag finns 20 skolor som erbjuder Byggprogrammet med inriktning plåtslageri med ca 140 platser. Alla som slutför utbildningen i gymnasieskolan och vill fortsätta en färdigutbildning erbjuds anställning med färdigutbildningskontrakt.
2. Skola/Företagsutbildning vid gymnasieskolor som saknar inriktningen plåtslageri i egen regi. Utbildningsformen kräver 12 veckors kompletterande utbildning, 3x4 veckor, under åk 2 & 3, ca 70 platser.
3. Avtalslärling som utbildas i företag i kombination med kompletterande utbildning 12 veckor vid branschens skola i Katrineholm.
4. Arbetsmarknadsutbildning, 40 veckor, 23 skolförlagda och 17 i företag.

Branschen har en egen skola i Katrineholm som ansvarar för kompletterande utbildning och Yrkesexamen.

Yrkesnämnden informerar om dessa utbildningsformer med stöd av 19 Lokala Yrkeskommittéer till skolor, företag, länsarbetsnämnder och arbetsförmedlingar samt till ungdomar i grundskolan genom hemsidor, annonser, rekryteringsmässor, tävlingar och andra aktiviteter.

Yrkesutbildningsavtalet reglerar utbildningens form och omfattning samt beskriver de tidigare nämnda utbildningsformerna. Utbildningskontrakt ska tecknas när arbetsgivare och anställd är överens om utbildning enligt avtalet. Där finns regler om tillgodoräknande av utbildning, minskning av fastställd utbildningstid i förhållande till gymnasial utbildning eller annan utbildnings/yrkeserfarenhet som åberopas och kan styrkas samt obligatorisk utbildning som avser alla som ej har 3-årig gymnasial utbildning och inriktning plåtslageri. Utbildningen omfattar 12 veckor fördelade på tre utbildningstillfällen om fyra veckor. Under lärlingstiden utgår lön som andel av kollektivavtalad lön och följer

en trappa beroende av hur många timmar av lärlingstiden som är fullgjorda.

Det finns bestämmelser om Yrkesexamen som fastställs av PVYN genom särskild instruktion. Yrkesexamen får avläggas tidigast efter 5350 timmars utbildningstid. Den genomförs under tre dagar och omfattar teori och praktik. Godkänd yrkesexamen ger 600 timmar bonustid. Efter godkänd yrkesexamen och 6 800 timmars utbildningstid utfärdar PVYN Yrkesbevis.

Nu diskuterar parterna att gemensamt finansiera den obligatoriska utbildningen för avtalslärlingarna med anledning av att företagen i branschen är små och att kostnaden för ett litet företag är hög i förhållande till garantin att den som utbildats stannar kvar i företaget. Branschen avser att ta denna kostnad kollektivt för att minska utbildningskostnaden för enskilda företag och därigenom förbättra förutsättningarna för utbildning av (unga) vuxna i företag när företag och anställd är överens om att starta utbildning.

Plåt & Vents yrkesnämnd är ett exempel där avtalet fungerar bra och där den centrala nämnden och de lokala yrkeskommittéerna tar ett stort ansvar för utbildningen och där alla som fullföljt en utbildning inom gymnasieskolans byggprogram med inriktning Plåtslageri också får en lärlingsanställning. Utbildningen finns endast på 20 skolor i Sverige och har ca 200 utbildningsplatser, vilket naturligtvis underlättar planeringen och kontrollen.

Det finns andra exempel av yrkesutbildningsavtal som reglerar den återstående utbildningen i företagen och som inte fungerar lika bra. Ett exempel är att intagningen till program är betydligt större än det antal som får möjlighet till en färdigutbildning i företag och därmed möjlighet att få en yrkesexamen. Andra exempel är den starka styrningen av rekryteringen till yrket via ett specifikt gymnasieprogram som begränsar förändringar i dimensioneringen och stänger andra vägar in i utbildningen.

Inom några avtalsområden såsom Industrin, Transport, Livsmedel, Hotell och Restaurang och det grafiska området finns olika former av yrkesutbildningsavtal som avser att stödja rekrytering och kompetensutveckling. De innehåller dock inga avtal om färdigutbildning efter avslutad gymnasieutbildning.

Inom andra stora områden såsom tjänstesektorn, handeln och hela offentliga sektorn saknas yrkesutbildningsavtal.

5.2 Andra former av yrkesträning i arbetslivet

Många branscher, både arbetsgivare och fackliga organisationer är överens om vikten av att gemensamt verka för att höja kvaliteten i gymnasieutbildningen. I LO:s rapport *Gymnasieskolans program inom servicesektorn* (2006) framkommer vikten av att ha fungerande programråd som garanter för kvalitetsarbetet i de yrkesförberedande programmen. Framför allt handlar arbetet om att säkra kvaliteten i det arbetsplatsförlagda lärandet genom att säkra tillgången på seriösa arbetsplatser och utbildning av handledare. Flera branscher ser ett tydligt behov av en färdigutbildning i arbetslivet efter gymnasieskolan. Utbildningsrådet för Hotell och Restauranger diskuterar möjligheten att lägga till ett fjärde år för färdigutbildning på arbetsplatsen och därefter ett gesällprov. Tankarna kring ett sådant system påminner om byggbranschens yrkesutbildningsavtal.

Gymnasieskolan måste hålla hög kvalitet, vara treårig och ge generell kunskap i form av kärnämnen. Därutöver måste det finnas utrymme för karaktärsämnen som tilltalar de unga, som tillåts integreras i kärnämnen och som därmed ökar möjligheterna för eleverna att slutföra sin gymnasieutbildning. Det kommer aldrig att vara möjligt eller ens önskvärt att dimensionera gymnasieskolan utifrån den lokala arbetsmarknadens behov av arbetskraft inom den närmaste framtiden. Istället är det viktigt att man bygger gymnasieutbildningen på elevernas intressen för att få dem att lyckas även i andra ämnen.

Det finns idag åtminstone 4 000 yrken och endast 14 yrkesförberedande program på gymnasiet. Av det skälet kan inte eleverna efter slutförd gymnasieutbildning vara färdigutbildade. För de allra flesta måste yrkesträningen ske på andra sätt än genom gymnasieskolans försorg eller med en direkt koppling till ett yrkesförberedande program. Vad jag kan erfara är utbudet av sådana möjligheter att erhålla yrkesträning starkt begränsade. Inom det offentliga utbildningsväsendet finns Kvalificerad Yrkesutbildning (KY) som i de flesta fall är tvåårig med en tredjedel förlagd till arbetslivet. Kommunala påbyggnadsutbildningar finns i mindre omfattning. Inom den kommunala vuxenutbildningen är yrkesförberedande utbildning i det närmaste borta. Det finns företagskolor och det finns branscher som har egna skolor. Men detta täcker endast en liten del av det behov av yrkeskompetens som efterfrågas i olika branscher. Därför är det bra att Utbildnings- och

kulturdepartementet nu aviserat att Skolverket ska få i uppdrag att ta fram nationella kursplaner för kortare yrkesförberedande utbildningar inom vuxenutbildningen för dem som har slutbetyg från gymnasiet.

5.3 Avtal inom universitet och högskolor avseende verksamhetsförlagd utbildning

Inom den högre utbildningen förekommer olika former av praktik och verksamhetsförlagd utbildning (VFU). Praktik i utbildningen förekommer främst i professionsutbildningarna och är då en del av den poänggivande utbildningen. I de flesta fall genomförs praktik inom utbildningstiden och är inte som i Yrkesutbildningsavtalen för gymnasieutbildningen något som förläggs efter den formella utbildningens slut.

Avtal för Vård, omsorg m.m.

Den verksamhetsförlagda delen av bl.a. läkar-, tandläkar-, sjuksköterske-, arbetsterapeut- och sjukgymnastutbildningen och dess omfattning är reglerad från staten. Det betyder att alla utbildningar inom dessa yrkesområden innehåller praktik vilket ger de studerande möjlighet att under utbildningen omsätta sina teoretiska kunskaper i praktisk handling och ger dem dessutom en starkare knytning till en arbetsplats. De studerande som genomgått dessa utbildningar erhåller oftast arbete efter studierna, vilket i hög grad kan härledas till de kontakter och nätverk de studerande fått under den verksamhetsförlagda praktiken.

Avtal för lärarutbildningar

Verksamhetsförlagd utbildning ingår som en viktig del i allmänt utbildningsområde med minst 10 poäng och i varje inriktning med minst 10 poäng. Den verksamhetsförlagda utbildningen ska ge studenterna möjlighet att observera, undersöka, analysera ett problem/skeende/fenomen som underlag för fortsatt behandling inom ramen för de moment som ingår i kurserna. VFU ska också ge möjligheter för studenterna att skaffa erfarenheter av eget pedagogiskt arbete/undervisning.

Varje lärosäte med lärarutbildningar har egna avtal med kommunerna i regionen avseende ett bestämt antal praktikplatser.

Avtal – övriga utbildningar på högskolenivå

Avtal avseende praktik förekommer på andra utbildningar, men är inte reglerat av staten på samma sätt som praktik inom lärarutbildningar och vårdutbildningar (legitimationsyrken).

Mindre avtal ”letter of intent” finns för vissa högskoleprogram och utbildningar med arbetslivet avseende arbetsplatsförlagd praktik.

Praktikens omfattning, upplägg och kvalitet varierar mellan och inom lärosätena

Alltfler högskolor och universitet arbetar aktivt för att öka de verksamhetsförlagda delarna av utbildningen, framförallt inom olika program men även i fristående kurser. Det är ett led i regeringens uppdrag till högskolor och universitet att ta ansvar för studenternas möjlighet att få arbete efter utbildningen.

5.4 Traineeprogram

Traineeprogram har länge varit ett sätt att rekrytera unga högskoleutbildade till främst ledande befattningar inom privata företag men förekommer numera även inom den offentliga sektorn och till olika positioner i organisationen.

Traineeprogrammen är introduktionsprogram som vanligen är 1–2 år långa. Under den perioden får deltagarna arbeta på flera olika platser i organisationen. Detta dels för att få en helhetsbild, dels för att företaget ska kunna prova deltagarna i olika sammanhang. Programmen rekryterar oftast ett flertal deltagare. Parallellt med ordinarie arbete genomförs ofta verksamhetsrelevant utbildning. Under traineeprogrammet är deltagarna anställda och uppbär en enhetlig lön som är densamma som de andras, för att sedan löneförhandla efter programmets genomförande.

Traineeprogram är på sätt och vis en motsvarighet till den företagsförlagda färdigutbildningen som finns inom vissa gymnasieutbildningar, fast för högskoleutbildade.

Programmen har dock som syfte att kunna konkurrera om den bästa arbetskraften genom att erbjuda ett spännande program, där möjligheter till att bygga kontaktnät i organisationen är i fokus.

Konkurrensfördelen är också ett av skälen till att flera offentliga arbetsgivare börjat använda sig av programmet. Kommunförbundet i Stockholms län genomförde 2004–2005 traineeprogram för att attrahera högskoleutbildade ungdomar till befattningar inom kommunen och för att underlätta generationsväxlingen i deltagande kommuner. Traineeprogrammet kommer inte att få en fortsättning då man menar att man inom kommunerna inte kan erbjuda en karriärväg för de unga akademikerna, men också för att behovet av rekrytering är mycket större än vad som kan lösas med traineeprogram. Ett flertal sjukhus har traineeprogram för nyutexaminerade sjuksköterskor som får arbeta på flera olika avdelningar, under handledning och med kompetensutveckling.

Luleå Tekniska Universitet har tillsammans med kommuner i Norrbotten och Västerbotten försökt uppmuntra små och medelstora företag att ta emot trainees på upp till sex månader. En fortsatt anställning har inte varit ett krav men har setts som positivt. Deras syfte har varit att höja kompetensnivån och tillväxten hos företagen i regionen då de nyutexaminerades teoretiska kunskaper länkas till företagets entreprenörsanda och därmed höjs nyutexaminerades kunskap om, intresse av och kontakter med företagen i länet. Universitetet går här in och subventionerar anställningen. Universitetet sammanställer just nu en rapport om resultaten åren 2003 till 2005. Under de åren har 53 traineeanställda placerats ut på ca 45 företag. Några av företagen har återkommit sedan de har anställt sina tidigare traineeanställda. Tidigare mätningar har också visat att omkring 60 procent av traineerna har fått fortsatt anställning i företagen efter avslutat program. Som avknoppning till projektet håller universitetet på att se över ett liknande koncept, men som i stället skall vända sig till arbetsgivare inom kommuner, landsting och myndigheter.

Exempel på privata företag som har eller har haft traineeprogram är; SEB, SCA, Tele2, Scania, Bonnier AB, Vattenfall AB, Posten AB och SJ.

Exempel på offentliga aktörer som har eller har haft traineeprogram är; Södertälje Sjukhus, Landstinget Västmanland, Universitetssjukhuset Malmö, Kommunförbundet i Stockholms län, Regeringskansliet och Luleå Tekniska Universitet.

5.5 Arbetsförmedlingarnas arbete med arbetslösa unga som slutfört en utbildning

Arbetsförmedlingarnas arbete med arbetslösa ungdomar upp till och med 24 år är prioriterat. Arbetsförmedlingen ska arbeta strukturerat och intensifierat med ungdomarna enligt en framtagen och fastlagd metod. Enligt denna följer arbetet en process med inskrivning/introduktion och en snabb bedömning om behovet av stöd och hjälp (fastställa tjänst). De unga delas in i en prioritetsordning där de som står längst från arbetsmarknaden, oftast de med avbrutna gymnasiestudier och bedöms vara i behov av mest stöd, kommer först. Arbetet ska utmärkas av täta kontakter, planering och uppföljning av olika aktiviteter. En handlingsplan ska upprättas snarast för den unge där det ska framgå vad som förväntas av såväl den unge som av arbetsförmedlaren. Aktiviteterna i handlingsplanen ska följas upp minst var fjärde vecka.

Senast efter 12 veckors arbetslöshet ska den unge erbjudas ett arbetsmarknadspolitiskt program som oftast är ett kommunalt ungdomsprogram, för dem under 20 år och Ungdomsgarantin för dem mellan 20 och 24 år.

För unga arbetslösa som fyllt 25 år finns inga särskilda prioriteringar, även om de inte är etablerade på arbetsmarknaden. De ska, precis som de yngre, ha en handlingsplan med aktiviteter som ska följas upp, men det kan dröja längre innan handlingsplanen blir fastställd och uppföljningarna är glesare. Är man över 25 år så blir man inte långtidsarbetslös förrän efter sex månader vilket innebär att det sällan blir tal om någon åtgärd för den arbetslöse under det första halvåret. Dessa unga, med gymnasieutbildning eller akademiska studier i bagaget, men sällan långvariga anställningar, får i stor utsträckning själva söka arbete.

Arbetslösa akademiker på arbetsförmedlingen är en relativt ny företeelse vilket också innebär att det finns en ovana hos arbetsförmedlare att stötta och hjälpa dem.

5.5.1 Arbetsmarknadspolitiska program för ungdomar upp till 24 år

Kommunalt ungdomsprogram (KUP)

Kommunerna har ett samlat ansvar för arbetslösa ungdomar under 20 år och anordnar ungdomsprogram i form av praktik eller utbildning för att förbereda och underlätta inträdet på arbetsmarknaden. Ungdomarna får ersättning från kommunen och det är kommunen som beslutar om ersättningens storlek.

Ungdomsgaranti (UNG)

Ungdomsgarantin innebär att kommuner, under förutsättning att det finns avtal mellan Arbetsförmedlingen och kommunen, har möjlighet att erbjuda arbetslösa ungdomar mellan 20–24 år, som varit arbetslösa mer än 90 dagar en aktivitet på heltid. Arbetsförmedlingen anvisar till programmet. Under tiden i ungdomsgarantin får den unge aktivitetsstöd som motsvarar arbetslöshetsersättningen eller utvecklingsersättning med 3 280 kr per månad. Aktiveringsprogrammet får pågå i högst 12 månader.

Unga mellan 20 och 24 år har också sedan 1 februari 2005 och till och med 2006 års utgång möjlighet att få del av allmänt anställningsstöd efter sex månaders arbetslöshet. Det stora flertalet unga arbetslösa under 25 år fanns förutom i aktiviteter inom vägledning och platsförmedling, andra veckan i mars 2006 i kommunalt ungdomsprogram 5 455 personer, ungdomsgarantin 8 040 personer samt allmänt anställningsstöd 1 115 personer.

Därutöver kan unga också delta i de arbetsmarknadspolitiska program som finns för övriga arbetslösa såsom Arbetspraktik.

Arbetsmarknadsutbildning får dock endast erbjudas unga under 25 år om det finns särskilda skäl enligt regleringsbrevet för Arbetsmarknadsverket.

Enligt riksdagsbeslut ska ungdomsprogrammen KUP och UNG från och med 1 februari 2005 inledas med vägledning och jobbsökaraktiviteter i arbetsförmedlingens regi. Dessutom ställs krav på bättre kvalitet i insatserna för ungdomar mellan 18–24 år.

Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering gjorde i juni 2005 en beskrivande statistik om ungdomsåtgärderna. (Kommunala arbetsmarknadsinsatser riktade till ungdomar mellan 18 och 24 år

Rapport 2005:9). IFAU ska under 2006 återkomma med en utvärdering av programmen.

5.5.2 Arbetsmarknadspolitiska program för unga från 25 år

För de unga över 24 år gäller i stort sett samma regler som för övriga arbetslösa oavsett om de är etablerade på arbetsmarknaden eller ej. Denna grupp unga utan fast förankring på arbetsmarknaden är inte en homogen grupp. I årets budget har särskilda satsningar gjorts just på unga som sträcker sig över 24-årsgränsen. Det gäller lärlingsplatser för de ungdomar som har oavslutade gymnasiestudier och behöver kombinera arbetspraktik med studier och det gäller särskilda akademikerplatser tillsammans med bemanningsföretagen för arbetslösa med en eftergymnasial utbildning.

Men för den största gruppen, de med en avslutad gymnasieutbildning finns inga särskilda satsningar. Många arbetsförmedlare vittnar om att det är en grupp som tenderar att försvinna i hanteringen. De förväntas att klara sitt arbetssökande på egen hand och erbjuds oftast inga särskilda insatser eller åtgärder innan alltför lång tid förflutit och de löper stor risk att passiviseras.

5.5.3 Arbetsmarknadsutbildning

Arbetsmarknadsutbildning ska enligt Arbetsmarknadsverkets regleringsbrev för 2006 bedrivas med yrkesrelevans inom områden där efterfrågan på utbildning inte kan tillgodoses på annat sätt. Arbetsmarknadsutbildningen ska bidra till att öka möjligheten för arbetslösa att få ett arbete samt motverka brist på arbetskraft. Av regleringsbrevet framgår också att arbetsmarknadsutbildning som insats för arbetslösa ungdomar (18–24 år) endast bör användas för ungdomar med särskilda behov och ska inte vara ett alternativ till utbildningar där ordinarie studiestöd kan lämnas.

I januari 2006 kom en rapport från Arbetsmarknadsstyrelsen "Arbetsmarknadsutbildningens effekter på individen" (Ura 2005:6) som presenterar en undersökning gjord år 2003 om arbetsmarknadsutbildningen ökar möjligheterna för de arbetssökande att få arbete. Jämförelsen är gjord mellan en grupp som deltagit i arbetsmarknadsutbildning och en jämförbar grupp som var inskriven vid Arbetsförmedlingen vid samma tidpunkt som deltagarna

påbörjade arbetsmarknadsutbildningen. Studien visar att effekten på sannolikheten att få arbete 180 dagar efter avslutad arbetsmarknadsutbildning ökar med 18,3 procentenheter i förhållande till jämförelsegruppen som inte fått del av utbildning. Det var framförallt heltidsarbete utan arbetsmarknadspolitiskt stöd som förklarade den positiva effekten, men också deltidsarbete, timanställningar och arbete med stöd uppvisade positiva effekter. Arbetsmarknadsutbildningen hade positiv effekt på sannolikheten att få arbete för alla åldersgrupper. Effekten var dock störst för ungdomar upp till 25 år.

Ungdomar var något underrepresenterade i arbetsmarknadsutbildning 2003, deras andel var 16 procent jämfört med 19 procent av de arbetslösa. De gymnasialt utbildade är överrepresenterade i arbetsmarknadsutbildning jämfört med deras andel av de arbetslösa, 57 respektive 46 procent.

Resultaten för arbetsmarknadsutbildningen är övervägande positiva när det gäller sysselsättningsstatus 180 dagar efter avslutad utbildning. Från tidigare undersökningar av arbetsmarknadsutbildningens effekter på möjligheten att få arbete är huvudintrycket att det har varit svårt att hitta positiva effekter. Denna studie är enligt rapporten den första studien som gjorts av arbetsmarknadsutbildningens effekter nu på 2000-talet och det föreligger två avgörande skillnader i förhållande till tidigare undersökningstillfällen. Den ena är att volymerna i arbetsmarknadsutbildningen minskat markant och den andra är att det sedan 1999 finns ett mål för arbetsmarknadsutbildningen satt av regeringen. Målet är att 70 procent av deltagarna som fullföljer arbetsmarknadsutbildning ska ha arbete 90 dagar efter avslutad utbildning. Målet har möjligen bidragit till volymminskningen men också till att utbildningarna bättre anpassats till efterfrågan.

5.5.4 Jobsökaktiviteter för unga arbetslösa utan fast förankring på arbetsmarknaden

På många arbetsförmedlingar finns goda exempel på projekt och särskilda satsningar som görs för de unga som ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden och som inte har de kontakter och nätverk som ofta är en förutsättning för att få arbete. I många av projekten flödar det av entusiasm, kreativitet och nytänkande. De unga utvecklar nya idéer, ordnar inspirationsträffar och förverkligar

drömmar. Problemet med projekten är att de alldeles för sällan följs upp, utvärderas och sprids. De lever så länge de drivs av eldsjälar.

Utredningen har tillsammans med ett projekt i Växjö, Real Life, som får bidrag från ESF, Nutek m fl utvecklat några tankar och idéer om hur arbetsförmedlarna som arbetar med unga arbetslösa skulle kunna förberedas och utbildas.

Varje person har mycket kunskaper och erfarenheter och kontaktnät av personer och resurser. Alla har spetskompetens inom olika områden och tycker olika saker är roliga. I det här konceptet tas alla möjligheter till vara och används för att stärka både den enskilda personen och gruppen som helhet.

Några viktiga punkter som Real Life lyfter fram är:

- Anordna miniutbildningar där deltagarnas egen kompetens används.
- Ta uppdrag från olika samhällssektorer där deltagarna tillsammans utgör ett kompetent arbetsteam.
- Utnyttja externa aktiviteter där man kan dra nytta av sådant som finns runt om i samhället kostnadseffektivt.
- Skapa intressegrupper där deltagare samlas kring gemensamma intressen.
- Ta fasta på egna idéer och mål och våga fokusera på dem.

5.6 Navigatorcentra

Under senare år har det vuxit fram navigatorcentra som ser som sin uppgift att hjälpa unga att navigera rätt mellan olika aktörer och vidare ut i arbetslivet. Dessa kan vara initierade av kommunen eller av föreningslivet. Att aktivt engagera unga och att medverka till delaktighet i samhället är kännetecknen för dessa aktörer, som sammantaget arbetar med många metoder. Syftet är att samordna de lokala resurser som redan finns.

För att förbättra samverkan mellan myndigheter, näringsliv och föreningsliv har Ungdomsstyrelsen gett stöd till fem av navigatorcentrumen. De har valts ut på grund av sina tidigare visade goda förmågor att samordna olika aktörer och att samarbeta med unga.

- Communicare i Karlstad
- Drömmarnas Hus i Malmö
- Urkraft i Skellefteå

- OIKOS i Lund
- Stockholms stad

Navigatorcentra ska rikta sig till arbetslösa unga mellan 16 och 25 år och framförallt till de unga som står långt från arbetsmarknaden, till exempel unga som hoppat av gymnasiet. Inom satsningen kommer bland annat olika former av mentorskap att provas som ett ytterligare stöd till de arbetslösa. Navigatorcentrumens verksamhet kommer att följas och utvärderas av forskare från högskolor och universitet. Erfarenheterna från försöksperioden ska spridas till andra kommuner.

6 Anställ unga!

Hur ungas möjligheter till etablering på arbetsmarknaden ser ut beror på många faktorer. Vad de unga själva vill är en sådan. En intervjuundersökning som Ungdomsstyrelsen gjort, och som presenteras i *Fokus 05*, visar med all tydlighet att hos de unga där det redan tidigt finns en uppfattning om vilken bransch man vill arbeta inom, där finns det också en tydlig motivation och en imponerande envishet att uppnå detta mål.

Men många unga har inte en insikt om vad de vill eller vad som skulle passa just dem. För många är inte yrket målet utan vad det innebär av försörjning, arbetskamrater och ett självständigt liv. Här är det snarare så att mötet med arbetslivet, kanske redan under skoltiden via feriearbete eller prao, avgör vilken bransch de hamnar i eller vilket yrke de får så småningom. För många kan vägen dit vara både lång och krokig för ungas etablering är idag inte linjär, dvs. först utbildning, sedan arbete och möjlighet till eget boende och familj. I stället kan utbildning och arbete ske i flera omgångar, ofta varvat med arbetslöshet. Det är inte heller säkert att man flyttar till ett eget boende efter att man etablerat sig på arbetsmarknaden, tvärt om är det vanligt att man flyttar från hemorten för vidare studier, och då också ett eget boende. Det är också vanligt att unga arbetar och kanske reser under ett eller flera år innan de går vidare till högskolestudier. Många beskriver detta som ett moratorium, att de helt enkelt inte vet vad de vill när de lämnar gymnasieskolan och behöver en tid för eftertanke.

Två tredjedelar av dem som lämnar gymnasiet gör det utan en speciell yrkesinriktning, detta gäller i än högre grad för unga kvinnor som är överrepresenterade på de generella studieförberedande programmen i gymnasiet.

Vilka förväntningar de unga har på utbildning, och vad den ska ge, varierar. Unga som väljer studieinriktade program förväntar sig liten kontakt med arbetslivet och litet kunskap om detsamma,

medan unga som väljer yrkesförberedande program förväntar sig god kontakt med arbetslivet, och en kontakt av en viss kvalitet. Däremot visar Ungdomsstyrelsens undersökning att de som går studieförberedande program har en tätare kontakt med arbetslivet när det gäller ferie- eller extraarbete. Det innebär att de har arbetslivserfarenhet, eller som en intervjuperson uttrycker det något att falla tillbaka på, ett säkerhetsnät (Ungdomsstyrelsen 2005).

Men vad man vill och vad som är faktiskt möjligt är inte alltid samma sak. Mycket kan hända, sjukdom, mobbing, inlärningsproblem och olika skolor är olika bra på att hantera problem som kan uppkomma. Tydligt är att i de fall unga med en problematisk skolgång får stöd och hjälp av vuxna, såväl i som utanför skolan, så ordnar sig det mesta. Men om den unge inte får hjälp så leder det ofta till att skolan måste kompletteras senare och att den unge får ett dåligt självförtroende vilket kommer att ha en negativ påverkan på möjligheten till etablering under många år.

6.1 Ökad sysselsättning i Sverige nödvändig för att unga ska få arbete

Efter att så här långt i utredningsarbetet tagit del av olika avtal och metoder, träffat arbetsmarknadens parter, tagit del av enkätsvar från yrkesnämnder, samrått med erfarna arbetsförmedlare, samtalat med unga, träffat och diskuterat med företrädare för de myndigheter, kommittéer och organisationer som arbetar och verkar inom samma eller närliggande områden, kan jag konstatera att den allra viktigaste faktorn för att unga efter avslutat utbildning ska få jobb är att det verkligen finns lediga jobb att söka.

Enligt Nuteks årsbok 06 har Sverige en stark ekonomisk tillväxt, men trots god tillväxt utvecklades sysselsättningen svagt 2004. Antalet sysselsatta i Sverige har minskat med nio procent mellan 1989 och 2003 trots att antalet personer i arbetsför ålder ökat med sex procent. Störst har minskningen varit bland ungdomar 16–24 år där antalet förvärvsarbetande halverats under perioden. Huvudförklaringen är att allt fler unga idag studerar vidare efter gymnasiet. Bland personer mellan 25–49 år har antalet förvärvsarbetande minskat med 10 procent.

Sysselsättningsutvecklingen under 2006 är positiv, men baserat på den analys som Nutek genomfört kan det långsiktigt hållbara i

denna utveckling ifrågasätts. Den svaga sysselsättningsutvecklingen i Sverige är komplex och svår att analysera och Nutek påpekar att man skulle behöva betrakta en längre tidsperiod för att göra en mer ingående analys. Det går dock enligt Nutek att peka på några delförklaringar, framför allt två.

Den första har att göra med att tillväxten i svenska företag framför allt sker i äldre och mogna företag som drar sig för att anställa. De växer istället genom att effektivisera produktionen. En ökad produktivitet kan på kort sikt innebära minskad sysselsättning men på längre sikt är en god produktivitetstillväxt ett måste för att en sysselsättningsökning ska kunna uppnås.

Det är sannolikt kombinationen av att vi är starkt beroende av äldre och mogna företag och att vi saknar nya snabbväxande företag som gör att den svenska ekonomin har tappat kraft att skapa nya arbetstillfällen. Bland småföretagen är det soloföretagen, de utan anställda, som står för en stor del av den ekonomiska tillväxten. Dessa avstår i det längsta från att anställa. Det som i första hand avskräcker soloföretagare från att anställa är arbetsgivaravgifterna, övriga skatter, arbetsgivaransvaret för anställda och administration till följd av offentliga regelverk.

Den andra förklaringen har att göra med att tillväxtförutsättningarna i svenska regioner skiljer sig kraftigt åt. Det beror i hög grad på att olika regionala kulturer är olika skickliga på att ta tillvara sina tillväxtförutsättningar. Klyftorna mellan svaga och starka regioner har ökat. Speciellt gäller det mellan de norra och södra delarna av Sverige. Bilden är dock inte entydig, det finns undantag som t.ex. Ludvika som trots sitt läge tillhör de regioner som har den bästa utvecklingen. För Gävle gäller det motsatta, trots att man tillhör gruppen större regioncentra, har man utvecklats i en sämre riktning än förväntat. Många regioner har genom konsekvent tillväxtarbete kunnat lyfta sig väsentligt över de förutsättningar de hade från början. Det förutsätter dock ett framsynt arbete som bygger på en förståelse av de drivkrafter som påverkar näringslivets strukturomvandling. Den svaga sysselsättningsutvecklingen kan alltså till viss del förklaras, enligt Nutek, av att inte alla regioner förmår ta hand om de regionala tillväxtförutsättningarna.

Nuteks förslag till vad som behöver göras kan kort sammanfattas i att näringspolitiken måste bli sektorsövergripande; målet för ett stort antal politikområden såsom arbetsmarknadspolitik, transportpolitiken, utbildningspolitiken, forskningspolitiken samt

regionala utvecklingspolitiken bör styras mot att stärka de svenska företagens utveckling, i det ligger att till exempel göra högskolorna till en resurs för regional utveckling, att arbeta med att minska den administrativa kostnaden inom framför allt områdena skatt, miljö och arbetsmarknad samt att främja entreprenörskap och företagande långsiktigt.

6.2 Gynnsamma villkor på arbetsmarknaden för unga

Jag utgår ifrån att Nuteks analys av vad som kan skapa en gynnsam sysselsättningsutveckling är väl grundad och kan konstatera att gynnsamma villkor för att starta och driva företag i hela landet lika väl som goda möjligheter att bedriva offentlig verksamhet av hög kvalitet är avgörande för att klara en sysselsättning på hög nivå. Som framgår av kapitel 2 är det vanligt att unga redan under sin studietid, såväl på gymnasiet som i högre utbildning, arbetar extra. Efter utbildningen kommer många unga in på en anställning genom tillfälliga jobb. Det ger kontakter och vidare möjligheter till ytterligare anställning. Av det skälet avstyrker bl.a. AMS i sitt remissvar på utredningen *Stärkt rätt till heltidsanställning* (SOU 2005:105) förslaget om en lagstadgad rätt till heltidsanställning vid nyanställningar. Det skulle enligt AMS innebära ökade svårigheter för arbetslösa, framför allt unga, att etablera sig på arbetsmarknaden. Deltids- och timanställningar utgör en växande andel av ungdomars ”ingångsjobb” på arbetsmarknaden.

För de arbetslösa som fick arbete under år 2000 och 2005 utgjorde deltids- eller timanställningar 35 procent av alla anställningar. Andelen arbetslösa ungdomar som fått deltids- eller timanställning har däremot ökat, vilket visar att dessa anställningsformer används i allt högre grad för dem som nyetablerar sig på arbetsmarknaden.

Figur 10   **Arbetslösa som fått arbete – andel som fått deltids-/timanställningar**

År	Ungdomar – 24 år	Övriga	Samtliga
2000	36,6 %	35,1 %	35,4 %
2005	44,7 %	31,9 %	35,2 %

Det bör tilläggas att kvinnornas andel av dem som fått deltids-/timanställningar är betydligt högre än männens. Av de arbetslösa

ungdomarna under 25 år fick 32 procent av männen och 57 procent av kvinnorna sådana anställningar.

Detta är ett exempel på hur förändringar i lagstiftning kan få sådana effekter som egentligen inte avsågs. Det visar att det är viktigt att i alla sammanhang som rör förändringar avseende arbetsrätt, utbildning, skatter m.m., ta hänsyn också till hur det påverkar ungas möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden.

6.3 "Snabbare" etablering

Vi har idag en etableringsfas på mellan sju till nio år för de unga. Etableringsåldern ligger på 28 år, vilket är högt över inträdesåldern som ligger på 20 år. Uppdraget är att korta etableringsfasen. Viktigaste faktorn för att korta denna är som beskrivits ovan en god tillväxt som också ger en positiv sysselsättningsutveckling. En ogynnsam tillväxt har den allra största negativa effekten på ungas etablering, och gör att unga stannar i utbildning, eller är arbetslösa.

Nu inleds en period med stort ungdomsutbud följt av en period med minskat utbud, (TCO 2004, Utmaningar – framtidens arbetsliv, värdeskapande tillväxt nr 3). Stora svängningar i arbetskraftsutbudet innebär perioder med stora tillflöden av ungdomar som följs av stora pensionsavgångar. Denna situation ökar risken för utslagning av personer med låg eller fel utbildning, långa eller upprepade arbetslöshetsperioder och inte minst unga som aldrig fått möjlighet att etablera sig på arbetsmarknaden. Hur kraftigt genomslag svängningarna får beror förutom på konjunkturen, också på hur länge de äldre väljer att stanna kvar på arbetsmarknaden. Vi har under senare tid sett att genomsnittsåldern för pensionsavgångar har ökat. Det finns anledning att tro att den trenden fortsätter. Det gör att det förväntade generationsskiftet fördröjs. Hur länge, är svårt att veta, men det kan dröja mellan fem till tio år innan det får fart. Då kommer avgångarna från arbetsmarknaden att överstiga de nytilträdande och efterfrågan på arbetskraft kommer inom flera områden att överstiga tillgången. Fram till dess löper vi stor risk att missa de unga som de närmaste åren lämnar gymnasieskolan och högskolan.

Inom ramen för uppdraget är det väsentligt att finna olika sätt att kunna överbrygga gapet mellan utbildning och arbetsliv för de unga som ett sätt att korta etableringstiden. Där spelar frågan om utbildningssystemen och deras relation till arbetslivet en viktig roll

men också frågan om utbildningarnas dimensionering på olika nivåer och sambandet med ungas möjligheter att själva göra kloka val. En viktig fråga är också arbetslivets förmåga att ta emot de unga välutbildade och tillgodogöra sig deras kunskaper och kompetenser. I det sammanhanget är frågan om möjligheter att få sin färdighetsträning på arbetsplatsen avgörande. Där har arbetsmarknadens parter ett stort ansvar för att ta emot unga utan yrkeserfarenhet. Det blir än viktigare att klara med tanke på kommande generationsväxling och behovet av kompetensöverföring i samband med det. Jag tar upp några frågor som rör möjligheterna att utnyttja de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna bättre för unga och jag har för avsikt att tillsammans med några länsarbetsnämnder bedriva försöksverksamhet för att underlätta den kommande generationsväxlingen på arbetsmarknaden.

6.4 Utbildning och etablering

Inom de närmaste åren kommer de exceptionellt stora barnkullarna från 1990-talets början in i gymnasiet och, några år senare, i högskolan. Kapaciteten inom gymnasieskolan står och faller med att det finns välutbildade lärare i tillräcklig omfattning. Under de kommande åren kommer många lärare, i likhet med andra i den stora fyrtiotalistgenerationen, att pensioneras.

Gymnasieskolan brottas idag också med stora kvalitetsproblem, särskilt inom de yrkesförberedande programmen är det alltför många elever som hoppar av sin utbildning eller som inte når godkänd nivå efter avslutade studier, ca 30 procent. Sammantaget innebär situationen för de kommande åren att gymnasieskolan både behöver öka sin kapacitet när det gäller antalet platser och samtidigt höja kvaliteten avsevärt i förhållande till nuvarande nivå. Om inte detta klaras av finns en uppenbar risk för att unga från 1990-talsgenerationen får betala ett mycket högt pris och i förlängningen också samhället om unga inte ges förutsättningar att etablera sig på arbetsmarknaden.

Gymnasieskolan förändras från 2007 och flera förslag tar sikte på att kvaliteten ska stärkas. Flera förslag gäller kopplingarna mellan skola och arbetsliv och ställer krav på nya pedagogiska arbetsformer. Idag går det inte att bedöma om dessa förändringar räcker för att resultaten ska bli avsevärt bättre än dagens, men inriktningen är utmärkt.

I utredningen har en framgångsfaktor tydligt tonat fram när det gäller att underlätta ungas etablering och det är en stark koppling mellan arbetslivet, branscherna och utbildningsanordnaren. Det gäller både inom ungdomsskolan och på eftergymnasial nivå. Relationen när den är som bäst innebär också att det finns en ömsesidighet, parterna ser en positiv effekt av kontakterna.

Utbildningssystemen bör ha tydlig koppling till arbetslivet och underlätta inträdet på arbetsmarknaden. De områden som jag anser angelägna är:

Att stärka kvaliteten i gymnasieskolan samtidigt som den kraftigt byggs ut. Det är viktigt att kommunerna satsar på gymnasieprogram för att tillmötesgå intresse och önskemål från eleverna och branscherna, det gäller särskilt de yrkesförberedande programmen. Det är ett sätt att få motiverade elever som fullföljer sin utbildning. Som ett led i detta måste lärarna ges förutsättningar att förnya pedagogiken och stärka samspelet mellan karaktärsämnen och kärnämnen. Myndigheten för skolutveckling har fått i uppdrag av regeringen att stimulera lärare och lärarlag att arbeta mer integrerat till ökad samverkan mellan kärn- och karaktärsämnen. Det är ett steg i den riktningen. Myndigheten ska också utveckla en webb-baserad projektbank med exempel på hur olika skolor och program har arbetat med så kallad infärgning. Även erfarenheter av ämnes-integrerat utvecklingsarbete vid lärarhögskolorna och andra aktörer bör utnyttjas.

Att informationen om utbildning och arbetsliv förbättras inom alla delar av utbildningssystemet, från grundskolan till den högre utbildningen. Vägledning och rådgivning har blivit allt viktigare i takt med att arbetsmarknaden har blivit mer komplex med ständig förnyelse och utveckling. Gamla yrken försvinner och nya tillkommer. Arbetsmarknaden är inte längre lokal och inte regional utan snarare global. Detta ställer helt nya krav på vägledarrollen i skolan. Vägledning kan vara avgörande för de elever som inte har egna kontakter eller i sin omgivning saknar vuxna med en etablerad kontakt med arbetsmarknaden.

Informationen om gymnasieskolan och de olika programmen behöver utvecklas från att vara en marknadsföring för vissa gymnasieskolor till att mera handla om vart utbildningen leder. Vilka resultat har den hittills givit speglat med exempelvis vad avgående elever uttryckt om sin utbildning och vilka vägval de gjort, antal avhopp från utbildningen och uppgift om APU-platser

och platser för färdigutbildning om det är en yrkesförberedande utbildning. Det exempel på arbetsmarknadsindex som LO tagit fram är ett bra sätt att visa vad gymnasieprogrammen innebär när det gäller möjligheter att etablera sig.

Inom högskolan måste karriärplaneringen för studenterna starta tidigt. En viktig uppgift för lärosätena är att marknadsföra sina utbildningar också mot avnämarna, ett eftersatt område idag. Det kan leda till att den traditionalism som många gånger finns när det gäller att rekrytera studenter från kända utbildningar förstärks och att studenter från nya utbildningar kan mötas av svårigheter. Jag anser också att det behövs mer av systematisk kvalitativ uppföljning av tidigare studenters uppfattningar om utbildningen och även avnämarnas synpunkter behöver fångas för att säkerställa en hög kvalitet.

Att kontakterna mellan utbildning och arbetsliv förstärks. Detta gäller alla nivåer av utbildningssystemet. Prao skulle behöva vara obligatoriskt och en prioriterad uppgift i grundskolan. Arbetslivet bör tidigt släppas in för att kunna förmedla en aktuell och realistisk bild av dagens arbetsliv.

Unga väljer ofta utbildning efter intresse och det kräver att utbudet av program stämmer med hur unga väljer men att också branschens behov speglas i hur utbudet ser ut. Idag fungerar inte matchningen och dimensioneringen, det finns för få platser inom vissa program och för många inom andra. Det krävs mer av samverkan mellan branscher, utbildningsanordnare och kommuner/regioner så att utbudet av program i gymnasieskolan blir bättre. Det behövs mer av samverkan mellan arbetslivet och gymnasiet också för att ge motivation och kunskaper inför yrkesval och/eller högre studier. De möjligheter som öppnas med APL i gymnasiet 2007 kan innebära att unga får chansen till kontakter och erfarenheter de behöver för att kunna komma vidare till ett säkrare yrkesval. I gymnasiet idag är det alltför vanligt att det inte finns APU-platser till alla elever som då går miste om de kontakter och erfarenheter som kan vara avgörande för att få jobb efter utbildningen. När nu kraven stärks i gymnasiet 2007 samtidigt som elevkullarna ökar i antal måste större ansträngningar till än hittills för att lösa problemet. Min bedömning är, mot bakgrund av de stora problem som visat sig med att implementera tidigare gymnasiereformer, att detta kommer att kräva stora ansträngningar och kanske också nya arbetsformer för att lyckas. Därför behöver implementeringen förberedas tidigt och göras noggrant.

Ansvar för insatser som syftar till att överbrygga klyftan mellan utbildning och arbetsliv behöver förtydligas och insatserna behöver intensifieras. Högskoleverket och SACO pekar båda på att andra länder har integrerat denna uppgift som en del av utbildningen vilket inkluderar resurser för vägledning och karriärplanering. Också uppföljningen av studenter som blir efter i sina studier och behöver stöd är ett viktigt område att utveckla om genomströmningen ska kunna öka i högskolan. Jag anser att uppdraget till högskolor och universitet i denna del behöver förtydligas.

Slutligen – en effektiv utbildning innebär att den unga får sina val tillgodosedda, att utbildningen håller vad den lovar och att kvaliteten blir så bra att avhopp, felval och onödiga vändor i kommunal vuxenutbildning minimeras. Att istället som Utbildnings- och kulturdepartementet nu aviserar använda Komvux i större utsträckning till en ny typ av utbildning – yrkesvuxutbildning är sannolikt ett effektivt sätt att sänka etableringsåldern för unga.

Fler unga bör beredas plats på högskolan direkt efter avslutad gymnasieutbildning. Ett betydande antal av dem som idag studerar på högskolor skulle hellre arbeta om de fick ett jobb. Förbättras arbetsmarknaden och ger fler jobbtillfällen ökar således kapaciteten för unga som vill få plats på högskolan. Det är en viktig aspekt när de riktigt stora ungdomskullarna ska beredas plats inom några år. Andra länder har också infört incitament för en snabbare genomströmning, exempelvis olika bonus när det gäller studiefinansiering som är något vi saknar. Min uppfattning är att dessa frågor är ett område för utbildningspolitiska överväganden och jag nöjer mig med att påpeka att om det är en viktig fråga att snabba upp genomströmningen i högskolan så finns det flera exempel på åtgärder som andra länder prövat och infört.

6.5 Behov av justeringar i de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna för unga

Den undersökning om arbetsmarknadsutbildningen ökar möjligheterna för de arbetssökande att få arbete som Arbetsmarknadsstyrelsen gjorde 2003 *Arbetsmarknadsutbildningens effekter på individen* (Ura 2005:6) visar att arbetsmarknadsutbildning har en

positiv inverkan på möjligheterna att få arbete för unga under 25 år. Av det skälet bör man överväga om inte begränsningen avseende möjligheterna för ungdomar att få del av arbetsmarknadsutbildning bör tas bort. För unga som slutfört sin gymnasieutbildning inom ett studieförberedande program finns i dagsläget ofta inga andra vägar in i ett antal yrken än just arbetsmarknadsutbildning. Så länge det saknas korta eftergymnasiala yrkesutbildningar och så länge inte arbetsplatserna själva tillhandahåller introduktionsprogram som möjliggör anställning bör inte unga stängas utanför möjligheten till arbetsmarknadsutbildning. I stället bör begränsningen i tillgången till arbetsmarknadsutbildning avse de unga under 25 år som inte slutfört sin gymnasieutbildning.

Den åldersgräns på 20 år som idag finns för anvisning till de arbetsmarknadspolitiska programmen innebär att unga som slutfört sin gymnasieutbildning och är i behov av t.ex. arbetspraktik eller anställningsstöd för att få arbete måste vänta på att få stöd till sin 20-årsdag. Många av de som går ut gymnasiet idag började skolan som sexåringar och kan ha upp till två år innan de fyller 20 år. Möjligheten att få ta del i ett program borde istället ändras till att ha fyllt 20 år alternativt fullföljt en gymnasieutbildning och att slutbetyg har utfärdats.

Den reseersättning som unga tidigare hade möjlighet att söka från arbetsförmedlingen bör åter bli tillgänglig för åldersgruppen under 25 år. Ungas mobilitet bör underlättas.

6.6 Kan fler branscher införa yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning?

Yrkesutbildningsavtal med färdigutbildning i direkt anslutning till gymnasieutbildning är ovanligt i arbetslivet. Det förekommer endast för de yrkesförberedande programmen Bygg och El med sina olika inriktningar, program som till övervägande del rekryterar pojkar. I denna färdigutbildning blir eleverna anställda och kallas lärling. Lärlingstiden varierar mellan två och tre år och under den tiden utgår lärlingslön som är en andel av kollektivavtalsenlig lön enligt en trappa beroende på antalet timmar i lärlingsanställning. Styrningen av färdigutbildningen varierar och den avslutas med i vissa fall gesällprov och i andra godkännande efter fullgjort antal timmar.

Yrkesutbildningsavtalen med färdigutbildning i arbetslivet reglerar hur inträdet på arbetsmarknaden efter fullföljd gymnasieutbildning ska ske. Andra vägar in i yrket är begränsade och antalet lärlingsplatser blir en flaskhals för att öka dimensioneringen av utbildningen. Detta ställer till problem i flera branscher, bl.a. för dem som har stora rekryteringsbehov. Det kan också leda till konservering av arbetsformer och hindra utveckling av branschen. Detta upplevs som negativt framförallt av arbetsgivarna. För de unga som väljer ett program som kräver färdigutbildning i arbetslivet är vägen till examen ofta lika lång som för en högskolestuderande. Men möjligheterna att byta inriktning eller att efter utbildning arbeta i ett annat yrke är ytterligt begränsade.

Fördelarna med färdigutbildningsavtal är att de ger eleverna från dessa program goda arbetsmarknadsutsikter. Eleverna som går dessa program har tre år efter avslut i genomsnitt högre lön, oftare ett arbete och har i regel fasta heltidsjobb. Dessa program ger den bästa inträdesbiljetten till arbetsmarknaden.

De branscher som har väl fungerande avtal ser detta som en fördel för branschen med möjlighet att styra dimensioneringen efter rekryteringsbehov och som ett medel för att hålla hög kvalitet i utbildningen. Troligen skulle fler branscher kunna kopiera modellen under förutsättning att bägge parter anser att ovanstående frågor är väsentliga för yrket. Det krävs väl definierade yrkesroller och ett stort engagemang och vilja att ta ansvar för utbildningen från parterna om det ska lyckas.

6.7 Är yrkesutbildningsavtal något för omvårdnadsassistenter?

En bransch som enligt direktiven bör analyseras särskilt är vård och omsorg, då det inom detta område förutsätts finnas ett stort behov av arbetskraft de kommande åren. Det största behovet kommer enligt SCB:s *Trender och prognoser* (2005) att finnas inom den kommunala vården och omsorgen av äldre, av gymnasieutbildad arbetskraft.

År 2004 fanns drygt 320 000 omvårdnadsassistenter¹ anställda i kommuner och hos enskilda utförare som utför verksamhet på

¹ Omvårdnadsassistent som yrkestitel finns inte idag men används av Socialstyrelsen som en samlad yrkesbenämning för undersköterskor, vårdbiträden, skötare, vårdare, personliga assistenter, boendestödjare, hemvårdare och personal med andra liknande benämningar. (Socialstyrelsen: Omvårdnadsassistentens kompetens, 2005).

kommunens uppdrag inom vård och omsorg om äldre och funktionshindrade personer. Av dessa var ca 75 000 timavlönade. I landstingen arbetade ca 53 000 personer i motsvarande funktioner år 2003. Härtill kommer uppskattningsvis 7 000 personer som arbetade hos enskilda utförare som arbetar på uppdrag av landsting eller i övrigt inom privat hälso- och sjukvård. Sammanlagt bedöms närmare 385 000 personer vara yrkesverksamma inom detta område som beskrivningen avser (Socialstyrelsen 2005, Omvårdnadsassistentens kompetens).

Regeringen uppdrog år 2002 åt ett antal berörda myndigheter att överväga vad staten bör göra för att underlätta kompetensförsörjningen inom kommunernas vård och omsorg om äldre och funktionshindrade personer. I rapporten *Investera nu* (Socialstyrelsen m.fl. 2004) redogör myndigheterna för att den största utmaningen för den framtida kompetensförsörjningen är bristande tillgång till yrkeskompetenta omvårdnadsassistenter. Tillgången till omvårdnadsassistenter i arbetskraften förväntas minska kraftigt med nuvarande utbildningsdimensionering, samtidigt som efterfrågan beräknas öka.

Myndigheterna föreslog en rad åtgärder för att komma till rätta med den förväntat långsiktiga bristen på omvårdnadsassistenter. De flesta handlade om tydliggörande av kompetenskrav och ansvar. Som exempel kan nämnas grundläggande yrkeskompetens i form av gymnasiets omvårdnadsprogram, erkännande av yrkeskompetens, utvecklingsvägar från grundkompetensnivån till specialiseringar. Befattningsbenämningar och yrkestitlar bör i högre grad, menar man, motsvara arbetets innehåll och bli könsneutrala.

En åtgärd som gavs högsta prioritet var att Socialstyrelsen skulle precisera de grundläggande kompetenskraven för omvårdnadspersonal. Det arbetet redovisas i rapporten *Omvårdnadsassistentens kompetenskrav*, som fram till januari 2006 varit ute på remiss hos berörda myndigheter och organisationer. Rapporten lyfter fram vikten av att på olika sätt stärka omvårdnadsassistenternas yrkesstatus om det ska vara möjligt att rekrytera till yrket i tillräcklig omfattning i framtiden. I rapporten redovisas i 12 punkter de förmågor som omvårdnadsassistenter bör ha för att uppnå grundläggande yrkeskompetens. Utgångspunkten är att Omvårdnadsprogrammet i gymnasieskolan bör utformas så att det bidrar till att eleven tillägnar sig merparten av de förmågor som krävs för grundläggande yrkeskompetens. Därtill krävs kompletterande yrkesträning i arbetslivet.

Bland dem som idag arbetar som omvårdnadsassistent i kommunerna saknar ca 40 procent yrkesförberedande utbildning inom vård och omsorg men 90 procent har en gymnasieutbildning. Detta kommer, enligt Socialstyrelsens bedömning, att gälla de personer som nyanställs nu och framgent. För den gruppen som saknar yrkesförberedande utbildning på omvårdnadsprogrammet finns idag ingen kompletterande yrkesutbildning eller yrkesträning i organiserad form.

Det finns enligt min mening en möjlighet för parterna inom vård och omsorg att sluta avtal om färdigutbildning i arbetslivet på motsvarande sätt som inom byggbranschen. Det skulle innebära ett större ansvarstagande från arbetsgivare och fackliga organisationer att se till att de som fullföljer Omvårdnadsprogrammet också får anställning i yrket efter en lärlingstid. Det skulle också med all sannolikhet leda till ökat intresse för yrket och behov av en utökad dimensionering i gymnasieskolan. Men även i fortsättningen är det realistiskt att utgå ifrån att endast hälften av alla nyrekryteringar kommer att ske från Omvårdnadsprogrammet. För de som kommer från andra program i gymnasiet måste kunskaperna i karaktärsämnena kunna erhållas på annat sätt och färdighetsträningen ske på arbetsplatsen.

Frågan om rekryteringen av unga till i första hand vården och omsorgen om äldre kommer under ett antal år framöver att vara avgörande för om vi även i fortsättningen ska kunna garantera alla äldre en god vård och en trygg ålderdom. Jag avser därför att gå vidare i arbetet med att analysera behoven av arbetskraft inom sektorn och möjligheterna att tillgodose branschens kompetensbehov och samtidigt attrahera unga att välja yrket.

6.8 Önskvärt med nya avtal för introduktion av unga

Jag anser det nödvändigt att det skapas ingångar i arbetslivet för de unga som lämnar skolan genom att de erbjuds att få ta del av ett introduktionsprogram på arbetsplatsen, med avsikt att övergå i anställning. Ett sådant introduktionsprogram ska ge möjlighet till färdighetsträning i specifikt yrke. Längden på introduktionsprogrammet kan variera både med anställningens innehåll och den unges utbildning och erfarenhet. Introduktionsprogrammet ska vara en individuell plan för hur de olika delarna i programmet ska genomföras. Den unge ska få en möjlighet att gå igenom de olika momenten i programmet och under tiden få stöd av en handledare. Detta är nödvändigt för såväl gymnasieutbildade som de som genomgått en högre utbildning utan direkt koppling till och/eller praktik i ett yrke. Avtal bör komma till stånd inom olika branscher mellan fackliga organisationer och arbetsgivarorganisationer, om hur dessa introduktioner ska genomföras.

Förslaget har likheter med de trainee-, aspirant- och praktikantprogram som finns i olika former främst i större företag och organisationer och som till övervägande del vänder sig till högskoleutbildade. Det här förslaget ska kunna anpassas till alla arbetsgivare, såväl offentliga som privata och det bör gälla både yrken för gymnasieutbildade och eftergymnasialt utbildade. Från mitt perspektiv är det inte alltid enklast att börja med centrala avtal utan ofta kan det vara enklare att komma överens på regional eller lokal nivå.

Ett exempel på hur det bör kunna fungera är det avtal som i februari 2006 har slutits mellan arbetsgivarorganisationen Almega och SACO-förbunden Jusek, Civilekonomerna samt Civilingenjörsförbundet; UngAkademiker. Avtalet innebär att en nyexaminerad akademiker får en ”prova på anställning” på mellan sex och tolv månader. Till anställningen kopplas ett individuellt program som ska innehålla förslag på lämpliga arbetsuppgifter samt handledare. Arbetsuppgifterna ska ha nära samband med den nyexaminerades utbildning och handledaren ska ha relevant kompetens. Under anställningstiden erhåller den unge akademikern en lön på 18 000 kronor i månaden. Efter anställningstiden är förhoppningen att anställningen övergår i en ordinarie anställning.

Avtalet innebär att förbunden rekommenderar de parter som sluter kollektivavtal inom Almegas avtal att anta överenskommelsen. Parterna räknar med att det behövs olika insatser i

form av attitydpåverkan, informationsträffar och spridande av goda exempel för att företagen ska börja anställa de nyexaminerade akademikerna.

Vi vet av bl.a. SCB:s prognoser för framtidens arbetsmarknad (Trender och Prognoser 2005) att behovet av utbildad arbetskraft inom praktiska yrken kommer att vara stort de närmaste åren. Därför är det viktigt att också möjliggöra andra vägar och ingångar som ger efterfrågad yrkeskompetens och färdigheter för specifika yrken. Det behövs korta yrkesutbildningar efter gymnasiet där arbetsmarknadens parter är med och tar ett stort ansvar. Det behövs också mer av färdighetsträning på arbetsplatserna.

En modell liknande den som finns inom några branscher där arbetsmarknadens parter såväl som utbildningsanordnare tar ett stort ansvar för att nyutbildade, från gymnasieskolan och från den högre utbildningen, ska få ökade etableringsmöjligheter genom färdighetsträning och praktik på arbetsplatser är viktig att bygga vidare på.

Många jobb kräver inte ytterligare utbildning efter gymnasieskolan utan det behövs istället en introduktion i jobbet. Skolverket har, som jag tidigare beskrivit, intervjuat arbetsledare om deras erfarenheter av att ha unga anställda i olika branscher (Väl förberedd? 2005). Undersökningen visar att arbetsledarna på det hela taget anser att de unga i deras arbetsgrupp är väl förberedda för det arbete de anställs i. Trots det visar flera olika intervjuundersökningar med arbetsgivare från bl.a. Svenskt Näringsliv och Företagarna att företag inte anställer unga nyexaminerade därför att de anser att deras kunskaper är för dåliga och att det därför är ett för stort risktagande.

En tänkbar förklaring till skillnaden är att i intervjuer med företag svarar VD eller personalchef och i Skolverkets rapport är det de arbetsledare som de facto har haft den unge direkt underställd sig. Detta visar att det finns ett gap mellan formell utbildning och arbetslivet som på olika sätt måste överbryggas. Det görs på lång sikt bäst genom att utveckla samverkan och samarbete med arbetslivet både i gymnasiets alla program och i den högre utbildningen. Alla former av prao, APU och annan verksamhetsförlagd utbildning bör utvecklas och intensifieras. Dessutom bör arbetslivets medverkan säkras på olika sätt i utbildningen.

Efter utbildningen som är förberedande kommer ändå i många branscher att återstå en viss del som handlar om just kompetensen för det specifika yrket. Där måste arbetsgivare och arbetstagar-

organisationer gemensamt på varje arbetsplats ta ansvar för att en sådan yrkesspecifik introduktion kommer till stånd.

6.9 Situationen för unga arbetslösa idag

Gruppen arbetslösa unga med eftergymnasial utbildning har vuxit under senare år, det gäller främst de kategorier av högskoleutbildade där det inte finns någon tydlig koppling till något yrke eller någon bestämd del av arbetslivet. Det gäller humanister, samhällsvetare och naturvetare med mera allmän inriktning. För de som investerat i en utbildning är det viktigt att snabbt få jobb inom det område de studerat eftersom kunskap är färskvara och nya kullar på arbetsmarknaden annars går före.

Även gruppen arbetslösa med en avslutad gymnasieutbildning har vuxit oroväckande mycket enligt beskrivningen i kapitel 2. Många av dessa har valt ett studieförberedande program såsom samhällsvetenskapligt, naturvetenskapligt eller estetiskt för att de har tänkt fortsätta sina studier men inte kommit in på önskade utbildningar eller har av andra skäl ångrat sig. De är i ännu högre grad än de högskoleutbildade arbetslösa utan yrkesidentitet och tillhör därför inte någon facklig organisation eller känner sig tillhöra någon bestämd yrkeskår.

6.9.1 Ungdomskullarna

Utvecklingen under den kommande 10-årsperioden innebär enligt SCB:s befolkningsprognos ökande kullar i åldern 19–25 år. Ökningen av antalet personer i hela denna grupp innebär en faktisk volymökning från knappt 750 000 individer år 2005 till knappt 900 000 år 2013, en ökning med lite drygt 150 000 individer. Det innebär att under de närmaste fem åren ökar kullarna i gymnasieskolan alltmer och det kommer att gå 25 procent fler i gymnasieskolan än idag. Det betyder att kommunerna måste bygga ut gymnasieskolan så att alla ska få plats. Samtidigt vet kommunerna att efter femårsperioden vänder antalet gymnasieungdomar ner igen och minskningen kommer att pågå nästa femårsperiod. Detta gör att planeringen i de flesta kommuner ställs inför stora påfrestningar, först utbyggnad och sedan neddragning. Den enda lösningen för många kommer sannolikt att vara

inrättande av gymnasieplatser som inte kräver stora investeringar i lokaler eller inventarier, dvs. i de flesta fall, studieförberedande. Vilket i sin tur betyder fler ungdomar utan yrkesinriktad utbildning som kommer ut i arbetslivet.

För att få en uppfattning om effekterna av de växande årskullarna på övergången till högskolan har Utbildnings- och kulturdepartementet i en skrift *Den demografiska utvecklingen och övergången till högskolan* (2006), gjort en beräkning. Den bygger på de genomsnittliga årskullarna i åldern 19–25 år samt på det antal högskolenybörjarplatser som kan beräknas. Beräkningen inkluderar de nya platser som är föreslagna för 2006 och 2007. Resultatet visar att den beräknade övergångskvoten sjunker från knappt 47 procent 2004 till cirka 39 procent år 2010, allt annat lika.

Det betyder att om inte Sverige får en kraftig tillväxt kommer gruppen arbetslösa unga med avslutade gymnasiestudier att växa allt mer de närmaste åren. Vi vet också att många ungdomar som inte efter en avslutad utbildning får möjlighet att försörja sig genom yrkesarbete, antingen fortsätter att studera med ytterligare studieskulder som följd eller påbörjar alternativa karriärer för sin försörjning. Att inte kunna etablera sig på arbetsmarknaden sätter spår som kan ta åtskilliga år att sudda ut. För många av de här ungdomarna kan det betyda att de aldrig får chansen att etablera sig.

De ungdomar som precis har lämnat gymnasiet har i många fall en svag ställning i samhället. De flesta av dem har inte kvalificerat sig för a-kassa utan måste efter avslutad utbildning under 90 dagar klara sig utan försörjning innan de uppfyllt studerandevillkoret och blir berättigade till ersättning enligt grundförsäkringen. Är de under 20 år och har fullföljt en treårig gymnasieutbildning får de ändå vänta tills 20-årsdagen innan de är kvalificerade för grundförsäkringen. Arbetsgivarna vill inte ha arbetskraft utan erfarenhet om de kan välja. De fackliga organisationerna har inte alltid strukturer för att hantera de arbetslösa gymnasieutbildade som inte tillhör tydliga yrkesgrupper. Ungdomarna själva känner det som att hela vuxenvärlden stänger dem ute. Vi riskerar att förlora en hel ungdomsgeneration om vi inte agerar.

6.10 Generationsväxlingen

Hur den ekonomiska utvecklingen blir råder det en stor osäkerhet om och därmed också om sysselsättningsutvecklingen. Sätter arbetsmarknaden fart kan vi räkna med att de studerande som nu dröjer sig kvar i utbildning i avvaktan på jobb, först kommer ut på arbetsmarknaden. Det ser vi redan nu på den sysselsättningsökning som kommit, det är personer utanför arbetskraften som i stor utsträckning tar de jobben. De som står i arbetslöshetskön står kvar. Men om det blir en kraftigare sysselsättningsökning de närmaste åren skapar det i sin tur utrymme för de nya gymnasiekullarna att komma in på högskolan. Då kommer så småningom också de in på arbetsmarknaden som är arbetslösa och etableringen på arbetsmarknaden för de unga kan påskyndas.

System för att introducera unga nytillträdande i arbete bör enligt min mening parterna på arbetsmarknaden ta ett stort ansvar för. Men just nu befinner vi oss i en situation där alltfler unga går direkt från utbildning in i arbetslöshet och det troliga är att gruppen unga, ej etablerade på arbetsmarknaden stiger under ytterligare några år innan en möjlig vändning kommer. Då kommer troligen fler att behöva anställas för att kunna upprätthålla produktion och välfärd. Vi står inför ett gigantiskt generationsskifte i arbetslivet, det gäller både det offentliga och det privata arbetslivet. Men frågan är då om de arbetslösa unga fortfarande står till arbetsmarknadens förfogande.

Det är nu det finns tid och möjlighet att förbereda generationsväxlingen genom att ge de unga välutbildade, möjlighet att få sin färdighetsträning i specifika yrkesroller och genom att låta de äldre, mer erfarna, handleda och dela med sig av sina erfarenheter och kunskaper.

Om vi inte gör detta nu, uppstår det ett tidsglapp och i det glappet riskerar vi att tappa en hel ungdomsgeneration. Därför är det viktigt att på kort sikt utnyttja arbetsmarknadspolitiken för att möjliggöra tidigareläggning av rekryteringar där yngre kan gå parallellt med äldre för att få en introduktion i jobbet.

6.11 Unga arbetslösa här och nu

Att unga ökar kraftigt i antal under en period, samtidigt som ungdomsgruppen minskar som andel av befolkningen, innebär på lång sikt, enligt många bedömare, att vi kommer att ha en arbetskraftsbrist, och inte som idag brist på arbetstillfällen. Det är lätt att i sådana sammanhang luta sig tillbaka och se dagens situation som ett övergående problem. Men så enkelt är det inte. Om vi inte bereder plats för unga här och nu, kommer de, när de behövs, att vara så långt från arbetsmarknaden att många av dem inte längre har förmåga och möjlighet att ta ett arbete. Vi kan inte låta dessa unga ha studerat förgäves och inte ge dem chansen till arbete och trygghet.

Vi måste göra allt i vår makt, här och nu, för att de ska få etablera sig på arbetsmarknaden så snart de själva vill. De har lika stor rätt till etablering och egen försörjning som tidigare generationer.

6.11.1 Introduktion i arbetslivet (INTRO) för att klara generationsväxlingen

Min avsikt är att på försök tillsammans med länsarbetsnämnderna i några län använda den arbetsmarknadspolitiska åtgärden Arbetspraktik för att kunna underlätta generationsväxlingen på arbetsmarknaden för såväl offentliga som privata arbetsgivare. Arbetspraktiken gör det möjligt att tidigarelägga rekryteringar av unga nyutbildade på såväl gymnasial som eftergymnasial nivå med ingen eller begränsad yrkeserfarenhet. De unga ska få möjlighet att med ett introduktionsprogram få stöd och handledning för att tillägna sig den kompetens som fordras i det sökta arbetet. Samtidigt ska de äldres erfarenhet och kunskap som införskaffats under ett långt arbetsliv tas tillvara och förmedlas till de unga. Tanken är att pröva en modell som säkerställer en professionell överföring av kunskaper mellan generationer och samtidigt ökar möjligheterna för unga arbetslösa att få arbete. I första hand beräknas försöksverksamheten pågå från 1 juli 2006 till 31 december 2007.

Den unge, upp till och med 29 år, ska för att få del av INTRO vara anmäld på arbetsförmedlingen som arbetslös och arbetsförmedlaren ska utifrån sin professionella bedömning avgöra om den unge är i behov av en introduktion för att få arbete.

För att arbetsgivaren ska kunna erbjuda en praktikplats med INTRO bör ett lokalt avtal mellan den fackliga organisationen på arbetsplatsen och arbetsgivaren finnas. Ett individuellt introduktionsprogram ska finnas kopplat till avtalet och ska innehålla de arbetsmoment som den unge ska få del av under introduktionsperioden. De länsarbetsnämnder som deltar i försöksverksamheten kan teckna övergripande överenskommelser med arbetsgivare i länet om att anställa unga med introduktionsprogram. Vid slutet av INTRO-perioden bör ett möte mellan arbetsförmedling, arbetsgivare och den unge hållas, för att utröna möjligheterna till fortsatt anställning.

Privata och offentliga arbetsgivare liksom ideella organisationer bör kunna erbjuda platser med INTRO. INTRO ska utformas utifrån arbetets behov men får pågå i högst sex månader. Arbetsgivaren bör under introduktionsperioden ha en utsedd person med handledaransvar.

Avsikten är att pröva denna form av introduktionsprogram som en modell för arbetslivet. Tillsammans med det avtal som nu är slutet mellan Almega och tre SACO-förbund om UngAkademiker, bör det utgöra en bas för uppföljning och utvärdering inför framtida lösningar. Jag har för avsikt att arbeta vidare med dessa frågor.

6.11.2 Förslag till slopande av finansieringsbidrag för de som anordnar arbetspraktik med introduktionsprogram

Mitt förslag: De arbetsgivare som anordnar arbetspraktik med INTRO, bör undantas från kravet på att betala ett finansieringsbidrag till staten. Undantaget bör gälla under försöksperioden 1 juli 2006 till 31 december 2007.

Enligt nuvarande förordning om arbetsmarknadspolitiska program 15 § ska, innan en person anvisas arbetspraktik, anordnaren genom en skriftlig överenskommelse med länsarbetsnämnden ha åtagit sig att månadsvis i efterskott betala ett finansieringsbidrag om 3 000 kronor per månad till staten. I 16 § görs undantag från detta bland annat om praktiken anordnas för unga handikappade eller personer med arbetshandikapp, för invandrare och för den som tar del av aktivitetsgarantin. På samma sätt föreslår jag att undantag görs när praktiken gäller introduktion av unga personer som avslutat sina

gymnasiestudier eller avslutat sina eftergymnasiala studier och som saknar eller har begränsad yrkeserfarenhet (19–29 år). Förutsättningen är att arbetsgivaren har utsett en handledare och att det finns ett överenskommet introduktionsprogram för praktikperioden.

6.11.3 Mål 3 bör användas för att säkra generationsväxlingen på arbetsmarknaden

Som jag tidigare beskrivit står vi inför en stor generationsväxling på arbetsmarknaden inom några år. Då ska den stora 40-talistgenerationen, som finns inom hela arbetslivet och ofta på viktiga strategiska poster, gå i pension. I nära hälften av småföretagen kommer medarbetare i stor eller viss utsträckning att gå i pension inom en tioårsperiod². På samma sätt står den offentliga sektorn inom en snar framtid inför betydande pensionsavgångar och samtidigt ett stort behov av rekrytering.

Inför den kommande generationsväxlingen är det viktigt att finna system som säkerställer den professionella kunskapsöverföringen mellan generationerna. En modell som, med anpassning till olika sektorer, bör prövas är den föreslagna modellen för introduktion i arbetslivet och till den koppla ett system med mentorer eller handledare bland dem som inom några år ska gå i pension. Då underlättar vi ungas etablering på arbetsmarknaden samtidigt som vi säkerställer kunskapsöverföringen från de erfarna till de nyanställda.

För att underlätta detta inom både privat och offentlig sektor föreslår jag att prioriteringarna i Europeiska socialfondens mål 3, inför kommande programperiod som inleds 2007, utformas så att det blir möjligt.

Jag har uppfattat att regeringens prioriteringar för den kommande programperioden kommer att fokusera tre grupper; långtidssjukskrivna, de som står långt från arbetsmarknaden och kompetensutveckling av sysselsatta. Inom ramarna för detta föreslår jag att tolkningen av ”de som står långt från arbetsmarknaden” inkluderar unga, ej etablerade på arbetsmarknaden, eftersom tröskeln till arbetslivet för unga nyutbildade idag är väldigt hög och

---

² Morgondagens yrkesutbildning, Företagarnas enkät till 600 företag med en till 49 anställda hösten 2002, svarsfrekvensen var 41 procent.

svårforcerad. Allt fler unga hinner vara arbetslösa alltför länge innan de får en förankring på arbetsmarknaden.

Jag föreslår dessutom att ”kompetensutveckling av sysselsatta” inkluderar möjligheten att utbilda de anställda som ska fungera som mentorer/handledare. De ges då en möjlighet att föra vidare den kunskap de under ett långt arbetsliv tillägnat sig och kan kanske också härigenom förmås senarelägga sin pensionsavgång.

7 Det fortsatta arbetet

Den höga arbetslösheten bland unga engagerar många. Jag har i mitt utredningsarbete mött en stark vilja hos alla berörda att verkligen finna vägar att anställa unga. De unga själva vill ha jobb och är ofta beredda att på olika sätt förbereda sig för att klara de krav och villkor som följer med anställningar. Många arbetsgivare är också angelägna om att öka möjligheterna att anställa unga. Olika åsikter om hur man ska lyckas med detta förekommer frekvent i debatten. Därför är det angeläget i det fortsatta arbetet att lyssna och ta del av olika åsikter och förslag, inte minst hur unga själva agerar för att bryta sin arbetslöshet. Det är också viktigt att ta del av arbetsgivares, från olika sektorer, synpunkter på hur vi ska åstadkomma en snabbare etablering på arbetsmarknaden för unga. Särskild vikt kommer i det arbetet att läggas vid branschen vård och omsorg som inom de närmaste åren förutses få ett stort behov av att anställa.

En viktig fråga i det fortsatta utredningsarbetet är hur de som är unga idag ska få samma chanser till utbildning och arbete trots att de tillhör en extremt stor ungdomsgrupp. Hur ser de unga själva på sina utbildningsbehov och vad anser de om skolans och högskolans möjligheter att klara de stora årskullarna med bibehållen eller helst förbättrad kvalitet?

Det saknas så vitt jag kan bedöma en aktuell långsiktig och övergripande analys av effekterna av de stora ungdomskullarna kopplat till de i tiden något uppskjutna pensionsavgångarna dels för arbetsmarknaden, dels för individerna själva. Därför har jag för avsikt att lägga ut ett uppdrag för att studera några olika scenarier och konsekvenserna av dessa i det fortsatta arbetet.

I arbetet kommer jag att fortsätta uppdraget enligt direktiven, att kartlägga och analysera olika metoder, insatser och program för att underlätta ungas etablering på arbetsmarknaden. Genom att få till stånd den beskrivna försöksverksamheten får vi möjlighet att testa

en ingång i arbetslivet och ett system för att underlätta generationsväxlingen. Men det behövs flera!

Det finns inga tydliga förespråkare för unga, därför är det viktigt att träffa enskilda unga såväl som olika organisationer, till exempel elev- och studentorganisationer, unga företagare och arbetslösa unga, unga som etablerat sig såväl som unga som har svårigheter att etablera sig. Inför delbetänkandet har vi bitt Real Life utarbeta en kompetensutvecklande utbildning för förmedlare, så att de ska kunna ge bättre stöd till unga som är arbetslösa. Real Life är ett projekt som drivs av Tech Group i Växjö. Arbetslösa unga går med i projektet och får där gemensamt utföra olika uppdrag och utveckla sina talanger. Detta ska vi gå vidare med.

Det är också viktigt att ytterligare belysa gruppen arbetslösa unga utifrån olika perspektiv såsom kvinnor – män, gymnasieutbildade – högskoleutbildade samt bosatta i olika regioner.

Vi kommer också att fortsätta samråda med de Navigatorcentra som finns i Sverige, där man bygger upp och utvecklar kompetens kring unga och vägar till arbetslivet.

Jag kommer att engagera olika aktörer framöver för att dels ge kritik och del för att komma med förslag på vägar som underlättar ungas etablering. Samrådsgruppen med arbetsmarknadens parter är viktig även i det fortsatta arbetet.

Osäkerheten om framförallt konjunkturen och sysselsättningsutvecklingen de kommande åren kombinerat med stora ungdomskullar leder till att det inte nu går att bortse från att svårigheterna för unga på arbetsmarknaden under denna tid kan bli avsevärda. Det kommer i sin tur att leda till stora svårigheter att klara en generationsväxling på arbetsmarknaden med oförändrad välfärd i Sverige. Denna insikt kommer att styra det fortsatta koordineringsarbetet.

Referenser

- Andersson, P., Wadensjö, E. (2004). *Hur fungerar bemanningsbranschen?* Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, IFAU rapport 2004:15. Uppsala, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Arbetsmarknadsstyrelsen (2005). *Arbetsmarknadsutbildningens effekter på individen*. Undersökning (Ura 2005:6), Stockholm, Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Arnell Gustafsson, U. (1999). *Från utbildning till arbete. Problem och institutionella lösningar*. I: Tom Hagström (red.). Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet. Lund, Studentlitteratur.
- Arnell Gustafsson, U. (2003). *Ungdomars inträde i arbetslivet – följder för individen och arbetsmarknaden*. I: Casten von Otter (red.). Ute och inne i svenskt arbetsliv. Arbetsliv i omvandling 2003:8. Stockholm, Arbetslivsinstitutet.
- Axelsson, L. (2005). *Youth- and the future manpower. Studies on employment, quality of life and work attitudes*. Lund, Lunds universitet.
- Ekström, E. (2001). *Arbetsgivarnas rekryteringsbeteende*. Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, IFAU Forskningsrapport 2001:3. Uppsala, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Europakommissionen (2005). *Sysselsättningen i Europa 2005*. Bryssel, Europakommissionen.
- Högskoleverket (2005). *Sverige behöver fler naturvetare – eller?* Högskoleverkets rapport 2005:46R, Stockholm, Högskoleverket.

- Landsorganisationen (2005). *Hur har det gått för yrkesprogrammen? En rapport om yrkesprogrammen i gymnasieskolan*. Stockholm, Landsorganisationen (LO).
- Landsorganisationen (2006). *Gymnasieskolans program inom servicesektorn*. Stockholm, Landsorganisationen (LO).
- Länsarbetsnämnden i Skåne (2005). *Arbetsökande akademiker i Skåne, september 2005*, Malmö, Länsarbetsnämnden i Skåne.
- Mårtensson, K., Wennemo, I. (2005). *Vad blev resultatet av 1990-talets utbildningspolitiska satsningar?* Stockholm, Arenas årskrift.
- Nutek, Verket för näringslivsutveckling (2006). *Nya fakta och statistik, Framtidens Näringsliv Nyhetsbrev nr. 2*. Stockholm, Nutek.
- Nutek, Verket för näringslivsutveckling (2006). *Årsbok 06*. Stockholm.
- OECD (2005). *Education at a Glance 2005*. Paris, OECD.
- Olofsson, J. (2005). *Svensk yrkesutbildning Vägval i internationell belysning*. Bromma, SNS.
- Proposition (1990/91:85). *Växa med kunskap*. Stockholm, Riksdagen.
- Proposition (2003/04:140). *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. Stockholm, Riksdagen.
- SACO (2006). *Råd och dåd för studenterna?* Studie av arbetslivsriktade och studierådgivande verksamheter vid 18 lärosäten i Sverige. Stockholm, SACO.
- Samuelsson, C. (2003). *Sökaktivitet och jobbanspråk – kan arbetslösa påverka sina jobbchanser?* I Arbetsmarknad och arbetsliv 2003:1, Arbetslivsinstitutet.
- Skolverket (2001). *Redovisning av Skolverkets utredningsuppdrag: Trettio år med ”skola-arbetsliv” – en översikt*. Studie utförd av Karin Fransson, Dnr. 01-79/00. Stockholm, Lärarhögskolan i Stockholm.
- Skolverket (2002). *Efter skolan: en utvärdering av gymnasieutbildning*. Rapport 233. Stockholm, Skolverket.

- Skolverket (2004). *Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon*. Edita Västerås, Skolverket.
- Skolverket (2005). *Utvärdering av vägledning inom det offentliga skolväsendet*. Rapport dnr 2004:03201, Skolverket.
- Skolverket (2005). *Väl förberedd? Arbetsledare och lärare på högskolor bedömer gymnasieutbildades färdigheter. En utvärdering av gymnasieskolan utifrån mottagarnas perspektiv*. Rapport 268. Stockholm, Skolverket.
- Socialstyrelsen m.fl (2004). *Investerar nu! Handlingsplan för kompetensförsörjning inom vård och omsorg*. Bohus, Socialstyrelsen med nio myndigheter.
- Socialstyrelsen (2005). *Omvårdnadsassistenters kompetens*. Stockholm, Socialstyrelsen.
- SOU (2002:120). *Åtta vägar till kunskap. En ny struktur för gymnasieskolan*. Slutbetänkande från Gymnasiekommittén.
- SOU (2003:92). *Unga utanför*. Slutbetänkande från Utredningen om unga utanför.
- Statistiska Centralbyrån (1999). *Arbetskraftsprognos 1999 Utvecklingen till år 2015 enligt två alternativa scenarier*. Information om utbildning och arbetsmarknad 1992:2. Örebro, Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Statistiska Centralbyrån (2004). *Inträdet på arbetsmarknaden (SM 0401)*. Örebro, Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Statistiska Centralbyrån (2005). *Measurement of unemployment – a comparison of the new and the old Swedish Labour Force Survey*. Örebro, Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Statistiska Centralbyrån (2005). *Trender och prognoser*. Örebro Statistiska Centralbyrån (SCB).
- Svenskt Näringsliv (2004). *Vägvalet. 2004. En undersökning om ungdomars val till gymnasiet*. Stockholm. Svenskt Näringsliv.
- TCO (2004). *Utmaningar – framtidens arbetsliv, värdeskapande tillväxt nr 3 2004*. Stockholm, TCO
- Thålin, M. (2004). *Överutbildning eller kompetensbrist? Matchning på den svenska arbetsmarknaden 1974–2000*. Föredrag, SOFI, Stockholms Universitet (opubl.).

- Ungdomsstyrelsen (2003). *De kallar oss unga – Ungdomsstyrelsens Attityd och värderingsstudie 2003*, Stockholm, Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2004). *Ungdomsstyrelsens undersökning NUPP*. Stockholm, Ungdomsstyrelsen (opubl.).
- Ungdomsstyrelsen (2005). *Fokus 05 En analys av ungas etablering och egen försörjning*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2005:10. Stockholm, Ungdomsstyrelsen.
- Utbildningsdepartementet (2006). *Den demografiska utvecklingen och övergången till högskolan*. Stockholm, Utbildningsdepartementet.
- Zune, J. (2005) *Dimensionering av högre utbildning – en svårlöst ekvation*. Promemoria upprättad inom Högskoleverket (opubl.).

Kommittédirektiv

Nationell koordinator för snabbare etablering på arbetsmarknaden för ungdomar

---

**Dir.
2005:21**

Beslut vid regeringssammanträde den 12 maj 2005.

Sammanfattning av uppdraget

En nationell koordinator skall utreda hur ungdomar med slutförd gymnasial eller eftergymnasial utbildning skall kunna ges möjlighet till en snabbare etablering på arbetsmarknaden.

Koordinatorn skall, i samråd med arbetsmarknadens parter, särskilt

- undersöka förutsättningarna samt utarbeta metoder för arbetsmarknadens parter att sluta avtal som möjliggör en snabbare etablering på arbetsmarknaden för ungdomarna.

Koordinatorn skall vidare i samråd med arbetsmarknadens parter

- kartlägga de metoder och insatser som finns genom till exempel olika former av introduktionsprogram för att underlätta ungdomars etablering på arbetsmarknaden,
- analysera vilken betydelse sådana metoder och insatser har för ungdomars etablering på arbetsmarknaden.

Bakgrund

Ungdomsarbetslösheten är konjunkturkänslig, vilket innebär att ungdomar vid en högkonjunktur får arbete relativt sett snabbare än andra grupper medan de vid en lågkonjunktur ofta förlorar sitt arbete snabbare än andra grupper. Utbildning påverkar i hög grad möjligheterna till arbete så väl på kort som på lång sikt. Samtidigt har ett stort antal ungdomar med bland annat högskoleexamen

inom humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap svårt att få inträde på arbetsmarknaden inom de yrken som motsvarar deras utbildning. Många ungdomar har också funnit att deras utbildning föräldrars under tiden de stått utan arbete, och att de därför även konkurrerar med dem som har en mer aktuell utbildning. Forskning visar också att arbetslöshet direkt efter avslutad gymnasieutbildning leder till långvariga negativa effekter hos den arbetslöse.

Arbetsmarknadsläget för ungdomar har de senaste åren försämrats, och arbetslösheten bland unga är för närvarande dubbelt så hög jämfört med den övriga befolkningen. Vidare har etableringsåldern, dvs. åldern då man har en fast förankring på arbetsmarknaden, för ungdomar kontinuerligt blivit högre. År 2000 var etableringsåldern i genomsnitt 27 år för kvinnor och 26 år för män jämfört med 1990, då den var 20 år för kvinnor och 21 år för män. En stor grupp unga befinner sig också långvarigt utanför skola och arbete. Dessa ungdomar har betydande svårigheter att etablera sig i arbetslivet. Det råder även en geografisk variation i arbetslösheten och det finns områden där ungdomsarbetslösheten är mer påtaglig än på andra ställen.

Att ta steget ut i vuxenlivet innebär för ungdomar bland annat att få möjlighet att etablera sig på arbetsmarknaden, att kunna försörja sig själv och att leva ett självständigt liv. Detta ökar självkänslan och drivkraften att vilja göra något hos individen. Motsatt kan långvarig inaktivitet leda till en ond cirkel av bristande motivation och hopp om framtiden, vilket i sin tur kan leda till försämrade möjligheter att få ett arbete. Det finns således ett behov av att öka ungdomars arbetsdeltagande.

Den demografiska utvecklingen i landet med en åldrande befolkning, färre personer i arbetsför ålder samt ett lågt arbetskraftsdeltagande i vissa åldrar, kan få långsiktigt negativa konsekvenser för samhället och leda till svårigheter att upprätthålla välfärdssystemen i framtiden. Inom de kommande åren kommer pensionsavgångarna att stiga i många branscher. Den förestående generationsväxlingen och det förväntade behovet av ett ökat arbetskraftsutbud är också ett skäl för att öka ungdomars arbetsdeltagande.

Sverige har sedan 1970-talet haft en huvudsakligen skolförlagd gymnasial yrkesutbildning. En viss förändring av den gymnasiala yrkesutbildningen påbörjades dock i samband med gymnasie-reformen i början av 1990-talet. Då blev arbetsplatsförlagda inslag

(APU) en obligatorisk del av utbildningen på de yrkesinriktade programmen och en möjlighet till lärlingsutbildning infördes på de individuella programmen. Ett annat exempel där teori och praktik varvas inom gymnasieskolan är försöksverksamheten med lärande i arbetslivet, (LIA). Regeringen har i propositionen Kunskap och kvalitet - elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan (prop. 2003/04:140) bland annat understrukt vikten av att alla elever ges möjlighet till arbetsplatsförlagt lärande av hög kvalitet, som knyter an till den utbildning eleven har valt. Elever som väljer yrkesinriktade utbildningar skall, liksom i dag, få minst 15 veckors utbildning förlagd till en arbetsplats, men arbetsplatsförlagd utbildning skall även kunna erbjudas på övriga program. Vidare föreslås att en modern lärlingsutbildning bör införas i gymnasieskolan. Riksdagen har beslutat om propositionens förslag som träder i kraft 1 juli, 2007. Statens skolverk har fått i uppdrag av regeringen att utreda frågan om en ny lärlingsutbildning och föreslå utformning och regelverk för en sådan lärlingsutbildning. Skolverket skall redovisa uppdraget till regeringen den 1 februari 2006.

Inom vissa delar av arbetslivet finns en sedan länge utvecklad tradition med s.k. färdigutbildning på arbetsplatsen för att underlätta ungdomars inträde på arbetsmarknaden. Innehåll och villkoren för utbildningen fastställs i kollektivavtal. Till exempel finns det inom byggbranschen introduktionsavtal som innebär att arbetstagaren får utbildning och praktiska kunskaper på arbetsplatsen. Flera branscher har också utvecklat traineeprogram. Erfarenheterna bör kunna överföras till andra branscher och arbetsmarknadssektorer, särskilt sådana som starkt kommer att beröras av generationsväxlingen de kommande åren.

Regeringen tillsatte en yrkesutbildningsdelegation hösten 2004 (U2004:7). Syftet med delegationens arbete är att bidra till en höjning av kvaliteten i gymnasieskolans yrkesinriktade utbildning. Det skall bl.a. ske genom insatser som underlättar och effektiviserar övergången mellan utbildning och arbetsliv.

Uppdragets inriktning och omfattning

En nationell koordinator skall utreda hur ungdomar med slutförd gymnasial eller eftergymnasial utbildning skall kunna ges möjlighet till en snabbare etablering på arbetsmarknaden. Med slutförd

gymnasial utbildning avses i detta sammanhang att gymnasieutbildningen är avslutad och att slutbetyg har utfärdats. Koordinatorn skall, i samråd med arbetsmarknadens parter, undersöka förutsättningarna samt utarbeta metoder för parterna att sluta avtal som möjliggör en snabbare etablering på arbetsmarknaden för ungdomar. Det är av särskild vikt att koordinatorn analyserar branschen vård och omsorg, då det inom detta område förutses finnas ett stort behov av arbetskraft de kommande åren. Koordinatorn skall också kartlägga och analysera nuvarande metoder och insatser, såsom olika former av introduktionsprogram för att underlätta ungdomars övergång till arbetsmarknaden efter avslutad utbildning, och se över möjligheterna att utveckla nya sådana metoder. Metoderna bör vara fördelaktiga för såväl arbetsgivare som arbetstagare. Koordinatorn bör även vid behov inhämta internationella erfarenheter inom området.

I uppdraget ingår att sprida analyser av framgångsrika metoder och insatser.

Arbetsformer

Koordinatorns arbete skall vara utåtriktat och fånga upp relevanta parterers åsikter. Koordinatorn bör även bereda ungdomarna själva en möjlighet att vara delaktiga i utredningens arbete. Koordinatorn är fri att arbeta med referens- och arbetsgrupper.

Koordinatorn skall bedriva sitt arbete i nära samarbete med de statliga myndigheter som berörs av utredarens arbete, bl.a. Arbetslivsinstitutet, Arbetsmarknadsstyrelsen, Högskolverket, Medlingsinstitutet, Statens skolverk och Ungdomsstyrelsen.

Koordinatorn skall samråda med Yrkesutbildningsdelegationen (U2004:7), Utredningen om entreprenader i gymnasieskolan m.m. (U2004:1) och Valideringsdelegationen. Koordinatorn skall även samråda med Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering med anledning av regeringens uppdrag i deras regleringsbrev för 2005 att utvärdera de arbetsmarknadspolitiska insatserna för ungdomar.

Koordinatorn skall vidare vid behov inhämta relevanta kunskaper och erfarenheter från utredningen om att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för personer utan arbete som är beroende av socialtjänstens försörjningsstöd (S2005:01).

Koordinatorn skall också beakta det arbete som förs inom ramen för diskrimineringskommittén En sammanhållen diskrimineringslagstiftning (2002:11) samt relevanta erfarenheter från storstädernas lokala utvecklingsavtal.

Redovisning av uppdraget

Den nationella koordinatörn skall lämna en delredovisning av uppdraget den 28 februari 2006 samt slutredovisa sitt uppdrag senast den 30 november 2006.

(Utbildnings- och kulturdepartementet)

Statens offentliga utredningar 2006

Kronologisk förteckning

1. Skola & Samhälle. U.
2. Omprövning av medborgarskap. Ju.
3. Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. N.
4. Svenska partnerskap – en översikt. Rapport 1 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
5. Organisering av regional utvecklingspolitik – balansera utveckling och förvaltning. Rapport 2 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. N.
6. Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt. En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. UD.
7. Studieavgifter i högskolan. U.
8. Mångfald och räckvidd. U.
9. Kontroll av varor vid inre gräns. Fi.
10. Ett förnyat programkontor. U.
11. Spel i en föränderlig värld. Fi.
12. Rattfylleri och sjöfylleri. Ju.
13. Djurskydd vid hästavel. Jo.
14. Samernas sedvanemarker. Jo.
15. Detaljhandel med nikotinläkemedel. S.
16. Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. Fö.
17. Ny häkteslag. Ju.
18. Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. Fö.
19. Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. Ju.
20. Tonnageskatt. Fi.
21. Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. Ju.
22. En sammanhållen diskrimineringslagstiftning. Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. Ju.
23. Nya skatteregler för idrotten. Fi.
24. Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. S.
25. Arbetslivsresurs. Ett statligt ägt bolag efter sammanslagning av Samhall Resurs AB (publ) och Arbetslivstjänster. N.
26. Sverige som värdland för internationella organisationer. UD.
27. Stöd till hälsobefrämjande tandvård. S.
28. Nya upphandlingsregler 2. Fi.
29. Teckenspråk och teckenspråkiga. Kunskaps- och forskningsöversikt. S.
30. Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. Ju.
31. Anställ unga! U.

Statens offentliga utredningar 2006

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Omrövning av medborgarskap. [2]
Rattfylleri och sjöfylleri. [12]
Ny häkteslag. [17]
Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket. [19]
Mediernas Vi och Dom. Mediernas betydelse för den strukturella diskrimineringen. [21]
En sammanhållen diskrimineringslagstiftning.
Del 1+2, särtryck av sammanfattningen, lättläst sammanfattning och daisy. [22]
Är rättvisan rättvis?
Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet. [30]

Utrikesdepartementet

- Skyddsgrundsdirektivet och svensk rätt.
En anpassning av svensk lagstiftning till EG-direktiv 2004/83/EG angående flyktingar och andra skyddsbehövande. [6]
Sverige som världland för internationella organisationer. [26]

Försvarsdepartementet

- Ny reglering om brandfarliga och explosiva varor. [16]
Kustbevakningens personuppgiftsbehandling. Integritet – Effektivitet. [18]

Socialdepartementet

- Detaljhandel med nikotinläkemedel. [15]
Avgift för matservice inom äldre- och handikappomsorgen. [24]

- Stöd till hälsobefrämjande tandvård. [27]
Teckenspråk och teckenspråkiga.
Kunskaps- och forskningsöversikt. [29]

Finansdepartementet

- Kontroll av varor vid inre gräns. [9]
Spel i en föränderlig värld. [11]
Tonnageskatt. [20]
Nya skatteregler för idrotten. [23]
Nya upphandlingsregler 2. [28]

Utbildnings- och kulturdepartementet

- Skola & Samhälle. [1]
Studieavgifter i högskolan. [7]
Mångfald och räckvidd. [8]
Ett förnyat programkontor. [10]
Anställ unga! [31]

Jordbruksdepartementet

- Djurskydd vid hästavel. [13]
Samernas sedvanemarker. [14]

Näringsdepartementet

- Stärkt konkurrenskraft och sysselsättning i hela landet. [3]
Svenska partnerskap – en översikt.
Rapport 1 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. [4]
Organisering av regional utvecklingspolitik – balansera utveckling och förvaltning.
Rapport 2 till Organisationsutredningen för regional tillväxt. [5]
Arbetslivsresurs.
Ett statligt ägt bolag efter sammanslagning av Samhall Resurs AB (publ) och Arbetslivstjänster. [25]